

SUBKULTURE

prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj
XII.

Frontier 073

Zbornik SUBKULTURE: prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj, XII. št.

Tematska izdaja: Socializacija in socialne formacije

© Subkulturni azil, zavod za umetniško produkcijo in založništvo, 2013

Vse pravice pridržane. Nobenega dela te knjige ni dovoljeno ponatisniti, reproducirati ali posredovati s kakršnimikoli sredstvi, elektronskimi, mehanskimi, s fotokopiranjem, zvokovnim snemanjem ali kako drugače, brez poprejšnjega pisnega dovoljenja založbe Subkulturni azil.

Uredil: dr. Andrej Naterer

Odgovorna urednica: Tatjana-Tanja Cvitko

Lektorirala: Nina Klaučič

Recenzenta: doc. dr. Marina Tavčar Krajnc, doc. dr. Smiljana Gartner

Oblikovanje ovitka: Zlatko Kuret

Oblikovanje in prelom: PDesign, Peter Dobaj s.p.

Izdal: Subkulturni azil,

zavod za umetniško produkcijo in založništvo, Maribor

<http://www.ljudmila.org/subkulturni-azil>

Za založbo: Branko Hedl

Tisk: Ale d.o.o., Postojna

Naklada: 500 izvodov

Izid knjige so podprli:

Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Mestna občina Maribor

Dravske elektrarne Maribor

Notesniki.si

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Univerzitetna knjižnica Maribor

316.723

SOCIALIZACIJA in socialne formacije / [uredil

Andrej Naterer]. - Maribor : Subkulturni azil,

zavod za umetniško produkcijo in založništvo,

2013. - (Knjižna zbirka Frontier ; 073)

(Subkulture : prispevki za kritiko in analizo
družbenih gibanj. Tematska izdaja ; št. 12)

ISBN 978-961-6620-40-6

1. Naterer, Andrej

COBISS.SI-ID 76356097

f r o n T i e r
TEORIJA

SOCIALIZACIJA IN SOCIALNE FORMACIJE

Uredil dr. Andrej Naterer

SubKULTURNI

SUBKULTURNI AZIL MARIBOR, 2013

Kazalo

Andrej Naterer

Uvod

stran 5

Barbara Turk Niskac

Vprašanje socializacije v antropološki teoriji

stran 8

Petra Cafnik Uludaž

Socializacija an simboli identitete v Turčiji

stran 22

Biljana Milošević – Šošo

Maloljetniška delikvencija u BiH: pokazatelj neuspješne socijalizacije

stran 38

Kristina Patljak

Zakaj mladi ostajajo doma: primer Slovenije

stran 50

Aleš Maver

ROMANUS ET CHRISTIANUS:

Drobcu o težavni socializaciji zgodnjih kristjanov v rimsko družbo

stran 74

Tin Mudražija

Anatomija navijaške subkulture in socializacije na ozemlju nekdanje Jugoslavije

stran 86

Maja Bitenc

Z Idrijskega v Ljubljano: sociolingvistični pogled

stran 106

Andrej Naterer

Na cesto in nazaj: socializacija v deviantnost in resocializacija cestnih otrok

stran 126

Uvod

Glavna tema pričujoče številke *Subkultur* se nanaša na socializacijo in z njo povezanimi socialnimi formacijami. Namen številke je predstaviti individualne raziskovalne projekte in razmišljanja avtorjev ter širšemu občinstvu interdisciplinarno približati tematiko.

Barbara Turk Niskac se v prispevku z naslovom *VPRAŠANJE SOCIALIZACIJE V ANTROPOLOŠKI TEORIJI* ukvarja s pregledom temeljnih slovenskih in anglosaksonskih del, ki obravnavajo socializacijo skozi antropološko perspektivo, s posebnim poudarkom na problematizaciji razumevanje socializacije. Avtorica ugotavlja, da je v starejših raziskavah socializacija razumljena kot proces prestopa iz domene narave v domeno kulture, proces socializacije se konča, ko otrok, ki je v procesu pasiven, postane kompetenten odrasli član družbe. Sodobno razumevanje socializacije pa otroku priznava aktivno vlogo v procesu učenja ter razume socializacijo kot odprt, vseživljenjski proces, ki ga sodobne teorije poskušajo preseči.

Petra Cafnik Uludağ v poglavju z naslovom *SOCIALIZACIJA IN SIMBOLI IDENTITETE V TURČIJI* prinaša analizo zgodovinskega ozadja deljenosti družbe v sodobni Turčiji. Avtorica izhaja iz predpostavke, da politična in posledično tudi kulturna segregacija v veliki meri temeljita na specifičnih in globoko ukoreninjenih socializacijskih tehnikah in praksah, kiso posledično tudi osnova za realizacijo političnih identitet ter simbolnih identifikacij.

S poglavjem z naslovom *MALOLJETNIČKA DELIKVENCIJA U BiH: POKAZATELJ NEUSPJEŠNE SOCIJALIZACIJE* avtorica Biljana Milošević – Šošo v pričujočo številko *Subkultur* prispeva diskusijo o mladoletniškem prestopništvu s primeri relevantnih sociopatoloških pojavov v Bosni in Hercegovini. Skozi njeno raziskavo, ki je sestavni del širših raziskovalnih aktivnosti v proučevanju sociopatoloških pojavov v BiH, se kaže prisotnost tovrstne tematike v lokalnem dnevnem časopisu, ugotavlja pa, da Bosna in Hercegovina glede relevantne problematike pomembno ne izstopa.

Kristina Patljak se v prispevku z naslovom *ZAKAJ MLADI OSTAJAJO DOMA: PRIMER SLOVENIJE* ukvarja z vprašanjem, zakaj mladi v Sloveniji ostanejo doma znatno dlje kot njihovi evropski sovrstniki. Avtorica pri iskanju odgovora s pomočjo mednarodnih raziskav, drugih virov uradne statistike, različnih poročil, znanstvenih člankov in predvsem raziskav, izvedenih v slovenskem prostoru, obravnava različne faktorje (materialni, strukturalni, kulturni in socializacijski), ki bi utegnili biti vzrok omenjenega družbenega pojava. Po njenih ugotovitvah so mladi v Sloveniji soočeni z materialnimi in strukturnimi omejitvami, zaradi česa pragmatično izberejo bolj privlačno rešitev in ostanejo doma. Pomemben dejavnik pri njihovi odločitvi je tudi dober odnos s starši ter prostorsko udobje, družine pa velikokrat opravljajo tudi vlogo emocionalnega podpornika.

Aleš Maver v prispevku z naslovom *ROMANUS ET CHRISTIANUS: Drobci o težavni socializaciji zgodnjih kristjanov v rimsko družbo* obravnava vprašanje rimske identitete med kristjani v Antiki. Po avtorjevih ugotovitvah so poganski kulturi v veliki meri onemogočali integracijo kristjanov, prelomno točko pa vidi v širši aplikaciji "Rimske teologije".

Tin Mudražija se v svojem prispevku z naslovom *ANATOMIJA NAVIJAŠKE SUBKULTURE IN SOCIALIZACIJE NA OZEMLJU NEKDANJE JUGOSLAVIJE* loti analize subkulture nogometnega navijaštva in vpliva specifične socializacije na navijače, ki si preko svojega kluba in igralcev krepijo svojo identiteto, občutek pripadnosti, varnost in moč. Ključno karakteristiko predstavlja tudi nasilje, ki po avtorjevih besedah presonificira subkulturo nogometnega navijaštva. Avtor posebno pozornost nameni tudi povezavi navijaških subkultur na področju nekdanje Jugoslavije s političnimi strukturami, kar je bilo velikokrat uporabljeno za doseganje političnih ciljev.

Prispevek Maje Bitenc z naslovom *Z IDRIJSKEGA V LJUBLJANO: sociolingvistični pogled* obravnava jezikovno socializacijo oseb, ki se zaradi šolanja ali dela vključujejo v drugo okolje. Prispevek temelji na kvalitativni analizi sociolingvističnih intervjujev s petimi geografsko mobilnimi osebami, ki se dnevno ali tedensko vozijo z Idrijskega v Ljubljano. Avtorica posebno pozornost namenja njihovemu zaznavanju lastnih jezikovnih izbir pri socializaciji v osrednjeslovenskem prostoru in njihovi refleksiji o tem, izkušnjam z jezikovno rabo, jezikovnim stališčem ter povezavi med jezikom in identiteto. Predstavljeni kvalitativni podatki osvetljujejo kvantitativni

rezultati dveh poskusov s tehniko prikritih dvojic, izvedenih na idrijski in eni izmed ljubljanskih gimnazij.

V sklepnem poglavju, ki nosi naslov *NA CESTO IN NAZAJ: socializacija v deviantnost in resocializacija cestnih otrok*, Andrej Naterer predstavlja podatke, zbrane med cestnimi otroki v ukrajinski Makejevki. Avtor se ukvarja z analizo deviacije v socializaciji otrok, ki pristanejo na cesti, analizira pa tudi dva programa resocializacije in reintegracije, ki delujeta v njihovem lokalnem okolju. Predstavljeni podatki so bili zbrani med letoma 2000 in 2012 med 68 respondenti, ki so v času raziskave živeli na cesti in v dveh organizacijah, ki sta obdelani kot študiji primera. Po avtorjevih ugotovitvah je deviantnost, ki jo otroci razvijajo skozi življenje na cesti, v veliki meri pogojena z atipično družinsko strukturo in šolskim neuspehom, ki sta za otroke travmatična. Otroci posledično iščejo podporo v vrstniški skupini, ta pa je organizirana v obliki deviantne oziroma delinkventne subkulture. Avtor na podlagi analize predstavljenih študij primerov ugotavlja, da so v resocializaciji bolj uspešni programi, ki temeljijo na togi in predpisani strukturi in represivnem programu resocializacije cestnih otrok.

Vprašanje socializacije v antropološki teoriji

POVZETEK

V prispevku avtorica predstavi temeljna slovenska in anglosaksonska dela, ki obravnavajo socializacijo skozi antropološko perspektivo. V nadaljevanju problematizira razumevanje socializacije ter kako se je le to spreminjalo od srede 20. stoletja do danes. V starejših raziskavah je bila socializacija razumljena kot proces, skozi katerega je otrok šele vstopil iz domene narave v domeno kulture ter s tem postal družbeno bitje. Socializacija naj bi se končala s tem, ko je otrok postal kompetenten odrasli član družbe. Predpostavljalo se je tudi, da je otrok v tem procesu pasiven. Nasprotno sodobno razumevanje socializacije otroku priznava aktivno vlogo v procesu učenja ter predpostavlja, da je socializacija odprt proces, ki poteka celo življenje. Poleg tega sodobne teorije poskušajo preseči dihotomijo med naravo in kulturo, saj priznavajo, da se otrok kot družbeno bitje že rodi ter nemudoma vstopi v intersubjektivni odnos s soljudmi, ki ga obdajajo, ter v proces učenja, ki hkrati narekuje kontinuiteto in spreminjanje.

Ključne besede: socializacija, učenje, antropologija otroštva.

THE QUESTION OF SOCIALIZATION IN ANTHROPOLOGICAL THEORY ABSTRACT

The author presents contemporary anthropological slovene and anglosaxon research about socialisation. She questions the understanding of socialisation and presents how this understanding was changing from the middle of 20th century until nowadays. Socialisation was primarily understood as a process, through which the child enters from the domain of nature to the domain of culture and thus becomes social being. The process of socialisation was supposed to end when the child became competent adult member of society. In this process the child was understood to be passive recipient. On the contrary current understanding of socialisation acknowledges the active role of the child in the process of learning. It sees socialisation as an open process without the end – it continues through the whole life circle. Current theories also strive to overcome the dichotomy between nature and culture, as they perceive the child as a social being from birth on. The child immediately enters the intersubjective relationship with other people and enters the process of learning which follows both continuity and change.

Key words: socialisation, learning, anthropology of childhood.

SOCIALIZACIJA IN INKULTURACIJA

Margaret Mead je socializacijo definirala kot niz občečloveških zahtev, ki jih človeške družbe polagajo na posameznika (1963: 187), inkulturacijo pa kot »proces učenja kulture v vsej svoji edinstvenosti in partikularnosti« (prav tam). Tovrstno razumevanje, ki predpostavlja, da je inkulturacija kulturno specifična, socializacija pa univerzalna za vse človeštvo, se je ohranilo do danes (Barfield, 1997), vendar pa so se ločnice med raziskavami o socializaciji in inkulturaciji od sedemdesetih let dalje brisale (Toren, 1996). Socializacijski procesi so bili poimenovani tudi kot prevzemanje kulture (*acquisition*), vajeništvo ter participacija (Rogoff idr., 1993; Lave in Wegner, 1998). Participacija otrok kot vajencev naj bi se začela z opazovanjem in manjšimi nalogami, dokler naposled ne osvojijo zahtevnejših nalog. Razvojnja psihologinja Barbara Rogoff (Rogoff idr., 1993) je zasnovala termin vodena participacija, ki se nanaša na vzgojo, šolanje in socializacijo; starši ali drugi odrasli skrbniki otroku omogočajo vodenje v njegovih prizadevanjih, da deluje v družbeno strukturiranem okolju. Pogosto se razume, da so procesi inkulturacije bolj subtilni ter potekajo skozi opazovanje, medtem ko naj bi proces socializacije potekal skozi bolj neposredne oblike učenja (Holmes, 1998). V splošnem pa lahko rečemo, da tako socializacija kot inkulturacija posamezniku omogočata, da se nauči uspešno delovati znotraj posamezne skupnosti oziroma družbe, v kateri živi. V nadaljevanju bomo preizprašali ter problematizirali nekatere predpostavke, s katerimi se sooča sam koncept socializacije, pred tem pa si na kratko oglejmo še pregled antropoloških raziskav doma in na tujem, ki se dotikajo obravnavane teme.

RAZISKAVE NA SLOVENSKEM

Če pogledamo repertoar slovenske etnologije in kulturne antropologije, vidimo, da raziskovalne teme, ki bi se dotikale socializacije, niso bile v ospredju zanimanja. V sedemdesetih letih 20. stoletja smo v okviru vprašalnic Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja (ETSEO) dobili vprašalnico s tematskimi sklopi o družinsko sorodstvenih zvezah ter vzgoji (Ravnik, 1976). *Slovenski etnološki leksikon* (2004) podaja definicijo socializacije in inkulturacije, katerih razumevanje ostaja vezano predvsem na vzgojo, učenje in sorodstvo. Na začetku 80-ih sta v reviji *Problemi* izšla prispevka Dušice Petru (1980) in Ivice Anžič (1980), ki predstavljata

odmik od sicer v tistem času prevladujočega etnografskega popisovanja ‚materialne kulture‘ otrok. Dušico Petru je tako zanimala vzgoja otrok v naselju Murgle, in sicer »kako na otroka vplivajo neposredni vplivi njegovega socialnega okolja; družinski odnosi, vrstniki, šola, vrtec, sredstva množičnega obveščanja in kako se njihova vloga v posameznih obdobjih spreminja« (1980: 27). Petru se je pogovarjala predvsem s starši in tako lahko iz njenega prispevka veliko izvemo predvsem o predstavah staršev o otrocih. Nasprotno Ivica Anžič v svojem prispevku o otroških igrah na Prulah kot soudeležence v raziskavi vključuje otroke same in v tem pogledu predstavlja eno prvih tovrstnih etnografskih del na Slovenskem. V ospredju njenega zanimanja so igre, ki se jih otroci igrajo brez posredovanja in vodstva odraslih. V svojih zgodnjih delih se je vzgoji, predvsem iz teoretičnega vidika, posvečal tudi Bojan Baskar (1988; 1990a, 1990b, 1991), na področju socialne antropologije pa se je s socializacijo s teoretskega vidika ukvarjala Vesna Vuk Godina (1988; 1991a; 1991b). Med dela, ki se navezujejo na socializacijo v obdobju mladostništva, bi lahko prišteli monografijo Rajka Muršiča (2000). V tematski številki *Etnologa*, posvečeni proučevanju otrok, najdemo prispevka Marije Mojce Terčelj (2007) ter Boruta Telbana (2007), ki se navezujeta na vzgojo oziroma odraščanje otrok v majevski in novogvinejski skupnosti. V tematski številki *Časopisa za kritiko znanosti* pa sta izšla prispevka Andreja Natererja (2012) ter Teje Močnik (2012). Naterer obravnava cestne otroke ter njihovo vrstniško skupino kot pomemben socializacijski dejavnik, Močnikova pa analizira primer vrstniške skupine, ki se je oblikovala ob šolski glasbeni predstavi. Omenimo naj še, da je predvsem pod že omenjenim vplivom vprašalnic ETSEO izšlo veliko število monografij, ki opisujejo način življenja na Slovenskem v preteklosti. Iz teh del lahko posredno razberemo, kakšen je bil odnos družbe do otrok ter kakšni so bili načini vzgoje in socializacije v preteklosti (glej Turk Niskač in Močnik, 2012).

RAZISKAVE V ANGLOSAKSONSKEM SVETU

V pregledu, ki sledi, se posvečam predvsem raziskavam iz anglosaksonskega sveta, ki se dotikajo socializacije. V okviru gibanja kulture in osebnosti so tudi znotraj antropologije raziskave o socializaciji stopile v ospredje (glej npr. Mead, 1953 [1928]; Benedict, 2008 [1938]; Mead in

Wolfenstein, 1955; LeVine, 1974). Gibanje je bilo sicer kasneje deležno številnih kritik, predvsem zaradi determinističnega mnenja, da lahko na odrasle osebe gledamo kot na rezultat izkušenj iz otroštva ter zaradi predpostavke, da obstajajo nacionalni karakterji, ki izhajajo iz različnih izkušenj in praks v otroštvu (Toren, 1996; Montgomery, 2009; Christensen in Prout, 2011). V petdesetih je vpliv gibanja nekoliko zamrl, pod vodstvom Johna Whitinga pa se je porodil zanimiv projekt, poimenovan *The Six Cultures* (Whiting in Whiting, 1963). Na podlagi komparativnih podatkov o otroštvu v družbenem in kulturnem kontekstu so avtorji projekta pokazali, da na raznolikost pri vzgoji otrok znotraj posameznih skupnosti ter njene kulturno specifične ideale in prakse vplivajo tako kultura, okolje kot biologija (LeVine, 2007; Montgomery, 2009). Robert A. LeVine, eden izmed sodelavcev pri omenjenem projektu, se vse do danes posveča komparativni analizi praks vzgoje otrok in socializacije (npr. LeVine idr., 1988; LeVine in Norman, 2001; LeVine, 2005). Omeniti je potrebno tudi raziskave s področja kognitivne socializacije (Cole in Gay, 1971; Lancy, 1983; Lave in Wenger, 1988; Toren, 1990) ter lingvistične antropologije (Harkness in Super, 1977; Schieffelin in Ochs, 1987; Ochs, 1988; Schieffelin, 1990), ki so zavrnilo univerzalne predpostavke nekaterih psiholoških teorij. Catherine Lutz (1983) in Jean Briggs (1979; 1998) sta se posvetili raziskavam o socializaciji čustev in vrednot, Heidi Fung pa moralni socializaciji (1999; 2010). Med dela, ki socializacijo obravnavajo z vidika etnografskih raziskav otroštva ter vzgojnih praks, lahko na primer prištejemo monografije Helen Morton (1996), Alme Gottlieb (2004), Audrie Kusserow (2004) ter Inge Bolin (2006). David Lancy (1996) se v svoji monografiji posveča socializaciji skozi igro, delo in učenje, Christina Toren (1999) pa se v svojem zanimanju, kako ljudje postajamo to, kar smo, osredotoča na rituale v fidžijski družbi. Večina navedenih del se nanaša predvsem na socializacijo, Lancy (2012) pa meni, da lahko med raziskave o inkulturaciji prištejemo dela, ki obravnavajo, kako se otroci naučijo preživetja (npr. Richards, 1956; Fortes, 1983; Lancy, 1996). Seznam del, ki obravnavajo socializacijo, se tu seveda še zdaleč ne konča, predstavlja le pregled nekaterih ključnih del. V nadaljevanju si pogledjmo, kako se je samo razumevanje socializacijskih procesov pravzaprav spreminjalo.

RAZUMEVANJE SOCIALIZACIJE

Tradicionalno razumevanje socializacije ter samega razvoja otroka se navezuje tako na biološka kot sociološka dejstva glede otroštva in odrasčanja. Vendar lahko rečemo, da so v ‚zahodni‘ tradiciji ukoreninjeni elementi naravnega, univerzalnega in racionalnega, ki nas napeljujejo k razmišljanju, da se otrok razvija od enostavnega h kompleksnemu, od iracionalnega obnašanja k racionalnemu ter od biološke nezrelosti v otroštvu k zrelemu odraslemu (Christensen in Prout, 2011: 48). Od tod tudi izhaja dojemanje otrok kot nezrelih, iracionalnih, nekompetentnih in nedružbenih, medtem ko naj bi bili odrasli zrela, racionalna, kompetentna, družbena bitja. Šele skozi proces socializacije naj bi tudi otroci prešli iz prve faze v drugo (prav tam). V nadaljevanju bomo videli, da lahko sam koncept socializacije problematiziramo iz vsaj treh vidikov.

Iz odraslo centrične perspektive so bili otroci sprva razumljeni kot pasivni prejemniki v procesu socializacije. Kultura naj bi se iz ene generacije na drugo prenašala kot nespremenjena enota. Poleg tega naj bi se prenašanje kulture dogajala brez aktivne vloge učenca. Otroci primarno v procesu socializacije torej niso bili prepoznani kot subjekti s svojimi perspektivami (Toren, 1996; Ingold, 2007). Pod vplivom Jeana Piageta in Leva Vigotskega so razvojni psihologi zavrnilo idejo o otroku kot pasivnem prejemniku družbenih, kulturnih in starševskih vplivov (LeVine in New, 2008: 160). Zavrnilo so tudi idejo, da znanje zgolj ponotranjimo. Danes tako prevladuje prepričanje, da so »otroci, prav tako kot njihovi učitelji, v učni proces vključeni kot aktivni in ustvarjalni udeleženci« (Ingold, 2007: 113). Socializacijo potemtakem lahko razumemo kot dvosmerni proces pogajanja med starši oziroma odraslimi in otroci. Predstava dvosmernosti v procesu socializacije našo pozornost preusmerja k dejstvu, da že majhni otroci k vsaki interakciji pristopijo z določeno mero kompetence ali znanja (Garret in Baquedano Lopez, 2002: 346). Poleg odraslih pa pogosto pomembno vlogo v otrokovem razvijanju veččin igrajo vrstniki in sorojenci, večšine pa otroci med drugim razvijajo skozi opazovanje, oponašanje, igro ter vključevanje v vsakodnevna opravila (Lancy, 2010: 7). Ljudje ustvarjamo pomene skozi izkušnje, zato je vsako učenje v svojem bistvu družbeni proces. Lahko bi torej dejali, da se otroci učijo nenehno – poleg formalnih okolij, kot so vrtec in šola, tudi v vsakem okolju, kjer se znajdejo – doma, na igrišču, skozi razne medije itd. Še vedno pa so starši in odrasli tisti, ki manipulirajo z otrokovim časom in dejavnostmi.

Glede na vplive odraslih so otroci lahko bolj ali manj izpostavljeni določenim situacijam, obstajajo pa tudi velike razlike v tem, koliko možnosti imajo otroci, da si sami organizirajo podrobnosti svojega vsakdana (Bock, 2010; Gaskins in Paradise, 2010). Gaskins in Paradise opažata, da so v odsotnosti vodenja s strani odraslih, otroci bolj motivirani k aktivnemu učenju in opazovanju ter bolj samoiniciativni (2010: 97).

Prvotno se je predpostavljalo, da je socializacija zgolj domena otroštva. Njen namen naj bi namreč bil, da otroku omogoči učinkovito delovanje v odrasli dobi. Tudi znotraj razvojne psihologije se je dolgo predpostavljalo, da se ljudje razvijamo zgolj kot otroci in mladostniki, dokler ne dosežemo zrelosti. Danes pa prevladuje prepričanje, da se ljudje učimo, razvijamo in spreminjamo celo življenje glede na okoliščine in odnose s soljudmi (Poole, 1994; Greene, 1999; Ingold, 2007; Christensen in Prout, 2011). Že Ochs in Schieffelin sta menili, da je socializacija kontinuiran in odprt proces, ki poteka celo življenje (1984: 311). Nikakor ne moremo torej trditi, da obstaja točka v življenju, ko je proces socializacije končan (Ingold, 2007: 114). Nasprotno je koncept socializacije prvotno pogosto predstavljal usmerjenost otrok v njihovo prihodnost, v torej to, kar bodo šele postali, in ne, kar trenutno so. Osredotočal se je na družbene procese, po katerih otrok internalizira kulturne vrednote ter se skozi učenje in razvoj pripravlja na odraslo življenje. Izvor koncepta socializacije po Durkheimu je izhajal iz družbenih sil, ki povezujejo ljudi. Socializacija je bila razumljena kot kolektivni proces, internalizacija pa kot njen sekundarni produkt. S tem pa, ko se je pomen socializacije preusmeril k internalizaciji, se je ustvarila tudi polarnost med necivilizirano in nedružabno ‚človeško naravo‘ ter civiliziranim in ‚družbenim bitjem‘. Tovrstna delitev je otroka postavljala na necivilizirani pol. Takšno razumevanje socializacije je predpostavljalo pasivnega prejemnika (skoraj vedno otroka) namesto aktivne družbene osebe v odnosih z odraslim, ki je bil v tem procesu dojet kot aktiven. Otrok je bil razumljen kot tabula rasa, ki se razvija pod vplivom in vodstvom staršev in šole. Čeprav so kasnejše teorije reinterpretirale socializacijo kot interaktivni proces, je njihov glavni poudarek ostal na raziskovanju, kako otrok internalizira družbeno in materialno okolje ter kulturni sistem in jih s tem reproducira (Christensen in Prout, 2011: 46). Sodobne teorije o socializaciji poskušajo preseči dojetje otrok zgolj v navezavi na odraslo dobo in prihodnje cilje s tem, da poudarjajo sedanjo vrednost otrok, njihovih življenj in odnosov. Poleg tega so otroci postali središče zanimanja, ki ni več

nujno povezano z drugimi družbenimi institucijami, na primer z družino ali izobraževanjem (Christensen in Prout, 2011: 47).

V skladu z dihotomijo med biologijo in kulturo, se je, kot smo že omenili, predpostavljalo, da se otrok rodi kot povsem asocialno bitje, ki spada v domeno narave. Šele skozi proces socializacije naj bi postal družbeno bitje ter iz domene narave prestopil v domeno kulture (Ingold, 2007). Otrok je bil torej postavljen v središče razhajanja med posameznikom in družbo oziroma med biologijo in kulturo (Toren, 1993: 469). Dihotomija med naravo in kulturo, med posameznikom in družbo je globoko zakoreninjena v ‚zahodni‘ tradiciji. Razumevanje socializacije kot procesa, ki spreobrača naravno v kulturno izhaja iz predpostavke, ki razločuje univerzalno in relativno. Tisto, kar imamo ljudje univerzalno skupnega, naj bi izhajalo iz domene biologije, kultura pa naj bi bila tista, ki nas dela različne (Toren, 2012a: 66; Toren, 2012b: 28).

Dihotomija med biologijo in kulturo narekuje tudi dihotomijo med posameznikom ter družbo. S tem, ko se je socializacija razumela kot pasivni proces, v katerem otroci postajajo kompetentni člani družbe, sta bila »družba‘ in ‚posameznik‘ razumljena kot fenomena dveh različnih pojavov; družba kot fenomen kolektivnega življenja naj bi obsegala posameznika ter bila hkrati njegova predhodnica« (Toren, 1996: 512). Vendar pa ne smemo pozabiti, da je posameznik zgolj prežitek zgodovinsko specifične ideje o osebi (Toren, 1996) oziroma »zahodne‘ tradicije individualizma« (Poole, 1994: 853). Tudi Carrithers (1990) nas opozarja, da razmišljanje o opoziciji med posameznikom in družbo ni plodno. Toren takšen model zavrača, saj otroka opredeljuje kot nezgodovinskega in nedružabnega posameznika ter s tem zanika, da ima vsak človek svojo osebno zgodovino (Toren, 1993; Toren, 2012b). Kar imamo ljudje skupnega in kar nas dela različne, Torenova vidi kot dva pogleda istega procesa (Toren, 2012a: 66). Zavrača tudi idejo, da so otroci ob rojstvu nedružbena bitja, ki postanejo družbena zgolj skozi proces socializacije. Prav zato, ker smo ljudje biološko družbena bitja, v proces svojega nastajanja vključujemo soljudi (Toren, 2002: 188). Kot pravi Ingold, se lahko otroci učijo zgolj zato, ker so že od vsega začetka vključeni v svet, ki jih obdaja, ter se od samega začetka sporazumevajo s soljudmi (Ingold, 2007: 113). Razumevanje novorojenčkovih sposobnosti je povezano z znanjem, ki ga imamo o njihovih učnih sposobnostih ter se nam razkriva šele v zadnjih desetletjih. Tako je na primer danes znano, da se kognitivni razvoj zarodka začne že v zadnjem trimesečju nosečnosti ter se

nadaljuje takoj po rojstvu otroka (Karmiloff-Smith, 1995: 1293). Tako torej tudi sodobno razumevanje človekovega razvoja narekuje, da novorojenčki niso asocialna bitja, ki bi šele skozi proces socializacije postala socialna.

V tem kontekstu Torenova predstavi koncept človekove avtopoeze, ki je trdno zasidran v družbenosti, ter meni, da »ljudje potrebujemo soljudi, da bi postali ljudje« (2004: 223). Tako na primer novorojenček ali otrok potrebujeta soljudi, ki skrbijo za njegove osnovne potrebe (Toren, 2012b: 24). Carrithers poudarja, da »so ljudje na voljo drug drugemu, njihove sposobnosti pa se razvijajo in spreminjajo glede na družbeno okolje. Sposobnost družbenosti je zasidrana v posameznikih, izpolni pa se le v intersubjektivnosti med ljudmi« (1990: 201). Za razvoj zarodka so tako pomembne že okoliščine, v katerih živi nosečnica, za otrokov nadaljnji razvoj pa okoliščine, v katere se rodi. Vendar pa se vsak otrok razvija sam, v procesu, na katerega vplivajo tudi drugi ljudje. Tako je avtopoeza po Torenovi družbeni proces, ki sicer izhaja iz intersubjektivnosti, hkrati pa se otrok v tem procesu sam ustvarja, organizira in regulira (Toren, 2002: 188; Toren, 2012a: 66).

ZAKLJUČEK

V sodobnih raziskavah otrok in otroštva se še vedno pogosto uporablja ideja družbene konstrukcije. Le-ta poudarja otroke kot konstruktivne agente (npr. James in Prout, 1990) ter njihovo zmožnost aktivnega delovanja. Christensen in Prout sicer poudarjata, da tako otroci kot odrasli prispevajo k reprodukciji in (re)interpretaciji kulture, in sicer skozi pogajanja otrok z odraslimi in oblikovanje vrstniških kultur (2011: 50). Vendar pa tovrstne raziskave s poudarjanjem otrokove zmožnosti delovanja, otroke pogosto prehitro obravnavajo kot izolirane subjekte, ki lahko delujejo neodvisno od okolja, v katerem živijo, ter odnosov s soljudmi, v katere so vpeti.

Nekateri avtorji menijo, da bi socializacijo lahko nadomestili z drugimi koncepti, Ingold na primer predlaga termin »*enskillment*« (2007: 114). Le-ta naj bi zaobjemal učenje kot odprti družbeni proces (Ingold, 2007: 117). Tudi Christina Toren predstavi nekoliko drugačen koncept, ki ga lahko uporabimo pri raziskavah socializacije. Meni, da bi namesto socializacije lahko začeli raziskovati, kako ljudje postajamo to, kar smo (2002: 187). Njen model (2011; 2012b) poskuša preseči dihotomijo med naravo in

kulturo, družbo in posameznikom, umom in telesom, univerzalnim in relativnim. Učenje oziroma ustvarjanje pomenov Torenova razume kot »mikro-zgodovinski proces, v katerem se miselne sheme ljudi nenehno spreminjajo skozi delovanje« (Toren, 2011: 24). »Učenje se ne odvija po vnaprej začrtani liniji, temveč gre za proces, ki spreminja obstoječe koncepte in poraja nove« (Toren, 2007: 106). Ustvarjanje pomenov je torej spreminjajoči se, zgodovinski proces (Toren, 2011: 23). Za Torenovo je osebna zgodovina ključna za razumevanje ljudi (2011). V tem smislu tudi predstavi idejo avtopoeze kot mikro-zgodovinskega procesa (Toren, 2011), ki se začne s spočetjem ter konča s smrtjo (Toren, 2012b). Njena ideja avtopoeze se osredotoča na intersubjektivno medsebojno povezanost otrok z okoljem in ljudmi, ki jih obdajajo. Človeško bitje razume, kot da se samo ustvarja in proizvaja ter je kot takšno tudi avtonomno bitje (Toren, 2011: 23). Poudarja, da sta biologija in družbenost povezana ter skupaj omogočata empatijo in intersubjektivnost kot ključna pogoja človeškega bitja (Toren, 2012b: 32). Kontinuiteta in sprememba si ne nasprotujeta, temveč sta dve plati istega procesa (Toren, 2007). S tem ko priznava, da smo ljudje intersubjektivno povezani z drugimi ljudmi, poskuša preseči razlikovanje med posameznikom in družbo. Tako tudi otroci ustvarjajo pomene v svetu na podlagi njihove intersubjektivne angažiranosti s soljudmi in okoljem (Toren, 2011: 38). Pomene ustvarjajo iz okoliščin, ki so jih zanje ustvarili odrasli, hkrati pa so tudi avtonomna bitja, ki so aktivno vključena v mikro-zgodovinski proces lastnega nastajanja (Toren, 2002; 2012a; 2012b). Čeprav smo torej v procesu avtopoeze avtonomni, pa nismo povsem neodvisni avtorji lastnega bitja, saj ne nadziramo okoliščin svojega obstoja (Toren, 2002: 189). Od tod izhaja, da sta prav osebna zgodovina in izkušnje posameznika tisto, kar nas dela enkratne (Toren 2012b: 25).

Če povzamemo, se sodobno razumevanje socializacijskih procesov poskuša oddaljiti od dihotomije med biologijo in kulturo ter s tem od dihotomije med posameznikom in družbo. Slednje pa nas napeljuje na razmišljanje o tem, da je že sama ideja socializacije, ki naj bi otroku šele omogočila delovanje v družbi, nepotrebna. Sodobne teorije namreč zagovarjajo, da glede na to, da se otrok že rodi kot družbeno bitje, ni potrebe po tem, da bi poudarjali, da to šele postane. Otrok oziroma vsak posameznik skozi proces učenja intersubjektivno ustvarja pomene v odnosu s soljudmi, ki ga obdajajo. Kontinuiteta in sprememba sta tako le dve plati istega procesa, ki bi ga lahko enostavno poimenovali učenje.

VIRI IN LITERATURA

- Anžič, I. (1980): Otroške igre na Prulah. *Problemi* 18 (197): 35–43.
- Barfield, T. (ur.) (1977): *The dictionary of anthropology*. Oxford; Malden: Blackwell.
- Baskar, B. (1988): O vzgojnem okolju. *Problemi* 26 (11): 29–36.
- Baskar, B. (1990a): Sociologija vzgoje in antropologija. (Durkheim in Mauss). *Antropološki zvezki 1: Zbornik socialno antropoloških besedil*. Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu. Str. 273–282.
- Baskar, B. (1990b): *Šolarjevo ogledalo*. Ljubljana: DZS.
- Baskar, B. (1991): *Pisava in šola v tradicionalnih družbah*. Neobjavljena doktorska disertacija: Oddelek za sociologijo.
- Baš, A. (ur.) (2004): *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Benedict, R. (2008 [1938]): Continuities and Discontinuities in Cultural Conditioning. V: LeVine, R. A. in New, R. (ur.). *Anthropology and Child Development: A Cross-Cultural Reader*. Malden: Blackwell Publishing, str. 42–48.
- Bock, J. (2010): An Evolutionary Perspective on Learning in Social, Cultural and Ecological Context. V: Lancy, D. idr. (ur.), *The Anthropology of Learning in Childhood*. Lanham: Altamira Press, str. 11–34.
- Bolin, I. (2006): *Growing Up in a Culture of Respect: Child Rearing in Highland Peru*. Austin: University of Texas Press.
- Briggs, J. L. (1979): *Aspects of Inuit Value Socialization*, Ottawa: National Museum of Man, Mercury Series.
- Briggs, J. L. (1998): *Inuit Morality Play: The Emotional Education of a Three-Year-Old*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Carrithers, M. (1990): Why humans have cultures. *Man* (ns) 25: 189–206.
- Christensen, P. in Prout, A. (2011): Anthropological and Sociological perspectives on the study of children. V: Greene, S. in Hogan, D. (ur.). *Researching children's experience*. London: SAGE, str. 42–60.
- Cole, M. in Gay, J. (1971): *The Cultural Context of Learning and Thinking: An Exploration in Experimental Anthropology*. London: The Basic Books.
- Fortes, M. (1938): *Social and Psychological Aspects of Education in Taleland*. London: International African Institute Memorandum XVII.
- Fung, H. (1999): Becoming a Moral Child: The Socialization of Shame among Young Chinese Children. *Ethos* 27 (2): 180–209.
- Fung, H. in Smith, B. (2010): Learning Morality. V: Lancy, D. idr. (ur.), *The Anthropology of Learning in Childhood*. Lanham: Altamira Press, str. 261–286.
- Garrett, P. B. in Baquedano-Lopez, P. (2002): Language socialization: reproduction and continuity, transformation and change. *Annual Review of Anthropology* 31: 339–361.

- Gaskins, S. in Paradise, R. (2010): Learning Through Observation in Daily Life. V: Lancy, D. idr. (ur.), *The Anthropology of Learning in Childhood*. Lanham: Altamira Press, str. 85–118.
- Godina, V. V. (1988): Die Entwicklung der Sozialisationstheorie in Osteuropa: das Beispiel Jugoslawien. *Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie* 8 (3): 221–228.
- Godina, V. V. (1991a): Hidden tendencies and unintentional impacts in family socialization: the example of authoritarian vs. non-authoritarian family socialization type. *Journal of comparative family studies* 22 (3): 359–366.
- Godina, V. V. (1991b): *Socializacijska teorija Talcotta Parsonsa*, (Antropološki zvezki, 2). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.
- Gottlieb, A. (2004): The afterlife is where we come from: the culture of infancy in West Africa. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Greene, S. (1999): Child development: old themes, new directions. V: Woodhead, D. M. idr. (ur.), *Making sense of social development*. London, New York: The Open University, str. 250–267.
- Holmes, R. M. (1998): *Fieldwork With Children*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Ingold, T. (2007): The social child. V: Fogel, A. idr. (ur.). *Human Development in the Twenty-First Century. A Dynamic Systems Approach to the Life Sciences*, Cambridge University Press.
- James, A. in Prout, A. (1990): A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems. V: James, A. in Prout, A. (ur.). *Constructing and Reconstructing Childhood*, London, New York: The Falmer Press.
- Karmiloff-Smith, A. (1995): Annotation: The Extraordinary Cognitive Journey From Foetus to Infancy. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 36 (8): 1293–1313.
- Kusserow, A. (2004): American Individualisms: Child Rearing and Social Class in Three Neighborhoods. Series on Culture, Mind, and Society. New York: Palgrave Macmillan.
- Lancy, D. (1983): *Cross-cultural studies in cognition and mathematics*. New York: Academic Press.
- Lancy, D. (1996): *Playing on the mother-ground: Cultural routines for children's development*. New York: Guilford.
- Lancy, D. (2010): Children's Learning in New Settings. V: Lancy, D. idr. (ur.), *The Anthropology of Learning in Childhood*. Lanham: Altamira Press, str. 443–464.
- Lancy, D. (2012): Why Anthropology of Childhood? A brief history of an emerging discipline. *AnthropoChildren* 1. Dostopno na: <http://popups.ulg.ac.be/AnthropoChildren/> (8. 10. 2012).

- Lave, J. in Wenger, E. (1988): *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LeVine, R. A. (ur.) (1974): *Culture and Personality: Contemporary Readings*. New York: Aldine Publishing.
- LeVine, R. A. (2005): *Child care and culture: lessons from Africa*. Cambridge, New York: Cambridge University.
- LeVine, R. A. (2007): Ethnographic Studies of Childhood: A Historical Overview. *American Anthropologist* 109 (2): 247–260.
- LeVine, R. A. idr. (1988): *Parental Behavior in Diverse Societies*. New Directions for Child Development, 40. San Francisco: Jossey-Bass.
- LeVine, R. A. in Norman, K. (2001): The infant's acquisition of culture: Early attachment re-examined in anthropological perspective. V: Moore, C. C. in Holly, M. F. (ur.), *The Psychology of Cultural Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LeVine, R. A. in New, R. (2008): Introduction. V: LeVine, R. A. in New, R. (ur.), *Anthropology and Child Development: A Cross-Cultural Reader*. Malden: Blackwell Publishing, str. 159–164.
- Lutz, C. (1983): Parental Goals, Ethnopsychology, and the Development of Emotional Meaning. *Ethos* 11 (4): 246–262.
- Naterer, A. (2012): Cestni otroci in življenje zunaj tradicionalnih okvirjev socializacije. *Časopis za kritiko znanosti* 39 (249): 116–127.
- Mead, M. (1953 [1928]): *Coming of age in Samoa: a psychological study of primitive youth for western civilisation*. New York: Random House.
- Mead, M. in Wolfenstein, M. (ur.) (1955): *Childhood in Contemporary Cultures*, University of Chicago Press.
- Mead, M. (1963): Socialization and Enculturation. *Current Anthropology* 4 (2): 184–188.
- Močnik, T. (2012): Od šole rocka do generacije 2000 – Reprodukivni in inovativni vidiki delovanja otrok v procesu socializacije. *Časopis za kritiko znanosti* 39 (249): 45–52.
- Montgomery, H. (2009): *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's lives*. Wes Sussex: Wiley Blackwell.
- Morton, H. (1996): *Becoming Tongan: An Ethnography of Childhood*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Muršič, R. (2000): *Trate vaše in naše mladosti: zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil.
- Ochs, E. in Schieffelin, B. (1984): Language acquisition and socialization: three developmental stories and their implications. V: Shweder, R. A. in LeVine, R. A. (ur.), *Culture Theory: Essays on mind, self and emotion*, Cambridge University Press.

- Ochs, E. (1988): *Culture and Language Development: Language Acquisition and Language Socialization in a Samoan Village*. New York: Cambridge University Press.
- Petru, D. (1980): Vzgoja otrok v trnovskem naselju Murgle. *Problemi* 18 (4): 27–34.
- Poole, F. in Porter, J. (1994): Socialization, Enculturation and the Development of Personal Identity. V: Ingold, T. (ur.) *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London, New York: Routledge, str. 831–860.
- Ravnik, M. (1976): Družinsko sorodstvene zveze. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice, 6. zvezek*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije. Str. 13–85.
- Ravnik, M. (1976): Vzgoja. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnice, 6. zvezek*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije. Str. 87–105.
- Richards, A. I. (1956) *Chisungu: A Girl's Initiation Ceremony among the Bemba*. London: Faber and Faber.
- Rogoff, B. idr. (1993): Guided Participation in Cultural Activity by Toddlers and Caregivers. *Monographs of the Society for Research in Child Development* 58 (236).
- Schieffelin, B. in Ochs, E. (ur.) (1987): *Language Socialization across Cultures*. New York: Cambridge University Press.
- Schieffelin, B. (1990): *The Give and Take of Everyday Life: Language Socialization of Kaluli Children*. New York: Cambridge University Press.
- Telban, B. (2007): Otroške igre v novogvinejski skupnosti. *Etnolog* 17: 87–107.
- Terčelj, M. M. (2007): Štirje principi vzgoje na primeru majevske kulture iz Chiapasa in Jukatana. *Etnolog* 17: 71–86.
- Toren, C. (1990): *Making Sense of Hierarchy. Cognition as social process in Fiji*, L.S.E. *Monographs in Social Anthropology* 61, London, The Athlone Press.
- Toren, C. (1993): Making history: the significance of childhood cognition for a comparative anthropology of mind. *Man* (NS) 28: 461–478.
- Toren, C. (1996): Socialization. V: Barnard, A. in Spencer, J. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London in New York: Routledge, 512–514.
- Toren, C. (1999): Mind, materiality, and history: explorations in Fijian ethnography. London, New York: Routledge.
- Toren, C. (2002): Comparison and Ontogeny. V: Gingrich, A. in Fox, R. G. (ur.) *Anthropology, by Comparison*. London and New York: Routledge, str. 187–203.
- Toren, C. (2004): Becoming a Christian in Fiji: An Ethnographic Study in Ontogeny. *The Journal of Royal Anthropological Institute* 10 (1): 221–240.
- Toren, C. (2007): An anthropology of human development: what difference does it make? V: Fogel, A. idr. (ur.) *Human Development in the Twenty-First Century. A Dynamic Systems Approach to the Life Sciences*. Cambridge: University Press, str. 104–111.

- Toren, C. (2011): The Stuff of Imagination: What We Can Learn From Fijian Children's Ideas About Their Lives As Adults. *Social Analysis* 55 (1): 23–47.
- Toren, C. (2012a): Imagining the World that Warrants our Imagination: The Revelation of Ontogeny. *Cambridge University* 30 (1): 64–79.
- Toren, C. (2012b): Anthropology and Psychology. V: Richard Fardon idr. (ur.). *The SAGE Handbook of Social Anthropology*. London: SAGE, str. 24–35.
- Turk Niskač B. in Močnik, T. (2012): Čas iger in čas dela: podobe otroštva, kot jih je za preteklo stoletje izrisala slovenska etnologija. V: Škoro Babič, A. idr. (ur.). *Zgodovina otroštva*, (Zbirka Zgodovinskega časopisa, 45). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 163–173.
- Whiting, B. B. in Whiting, J. M. (1963): *Children of Six Cultures: A Psycho-Cultural Analysis*. Cambridge: Harvard University Press.

Socializacija an simboli identitete v Turčiji

POVZETEK

Pričujoče poglavje predstavlja analizo zgodovinskega ozadja še vedno prisotne deljenosti družbe v Turčiji. Temelji na premisi, da se politična, v veliki meri pa tudi kulturna razčlenjenost, nadaljuje zaradi globoko ukoreninjenih socializacijskih tehnik in praks. Socializacija, kot vseživljenjski proces ponotranjanja in diseminacije norm, navad in ideologij, ne le zagotovi politične identitete, ampak tudi ponuja simbole identifikacije in na ta način prispeva k prostorski segregaciji, ki temelji na političnih in/ali kulturnih preferencah.

Ključne besede: Turčija, socializacija, izobraževalne institucije, politični simboli.

SOCIALIZATION AND SYMBOLS OF IDENTITY IN TURKEY¹

ABSTRACT

The following chapter wishes to examine the historical background of the still present division of the society in Turkey. It is built on a premise that this political, and in many ways also cultural, division continues to exist because of deeply rooted socialization techniques and practices. Socialization as a lifelong process of inheriting and disseminating norms, customs and ideologies does not only provide political identities, it also offers symbols of identification and it in a way contributes to spatial segregation based on political and/or cultural preferences.

Keywords: Turkey, socialization, educational institutions, the veil, political symbols.

1 Parts of the chapter and the field work presented here are taken from my M.Sc. thesis titled "*The Veil which shows and hides: Turkish women between modernity and tradition*".

INTRODUCTION

The year 2013 will in Turkey be remembered as a year when people, most of them students, united on the streets and expressed their discontent with the government and especially with the Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan. Occupy Gezi Park, as the movement was soon named, has shown us not only a strong opposition to the Government and the leading Justice and Development Party (JDP)² but also its very strong support in the public. When groups of people were protesting against the JDP, equally strong groups rallied for them, reminding their opposition that they still hold strong 50% of the votes.

The presented work is a result of observations and interviews conducted between the years 2008–2010 in Ankara. It offers an insight into Turkish political history in order to establish two strong political and cultural poles with their own symbols of identification. The aim of the chapter is to link these symbols of identification with the process of socialization. As the chapter will show political and cultural symbols in Turkey play an important part in family dynamics, processes of education, habitation and mobility.

The chapter has three parts. The first part offers a basic overview of Turkish political history. The second part discusses segregation and political symbols in Turkey, while the third part reveals how covered students in Ankara experience the before discussed symbols on everyday basis.

TWO POLITICAL AND CULTURAL HALVES

To understand Turkish political and cultural bipolarity, one needs to get at least as far back as to the year 1839 – a period of reformation carried out by Sultan Abdülmecid. The reforms attempted to adopt successful European practices. In this period discourse about women position in the society became evident. First steps towards equality were made; women were getting educated and employed. Revolution of Young Turks in the beginning of the 20th century, as well, brought many modernist reforms into life. The aim was to make Turkey into a modern Europe like

² Justice and Development Party is Turkish leading party with the majority of seats in the parliament. It is led by Turkish PM Recep Tayyip Erdoğan.

nation-state, which was only possible with capitalist economy and newly created bourgeoisie as a foundation of the new republic.

Mustafa Kemal Atatürk, Turkey's first president, followed the same fashion of changes. None the less, his reforms were successfully implied only in elite urban circles. One of the main reasons for Atatürk's "failure" is the disrapture in the relationship between the religion and the state. In 1924 Atatürk and the Grand National Assembly abolished caliphate. Islam was no longer linked with the state power. The object of Kemal's government was to build "a new country, a new society, a new state ... respected at home and abroad. Islam was only preserved as a private code of ethics" (Sayyid, 2003: 63). Islam had been officially removed from the state and according to this many reforms followed in the next years. All educational institutions were put under direct state control, religious courts were abolished, in 1925 the Hat Law prohibited the wearing of fez and restricted the use of the veil, the provision that mentioned Islam as state religion was abolished, the call to prayer, was ordered to be called in Turkish instead of Arabic, imams were ordered to preach in Turkish, the Qur'an was translated into Turkish and printed in the Latin alphabet. "The adoption of the Latin alphabet in 1928 took Turkey partially out of the Islamic cultural world and opened the doors to the Western cultural world. Similarly giving up sharia laws and adopting laws from Europe pulled Turkey closer to the Western world" (Balci, 2008). In spite of all that, western culture did not have a stronger influence on society as a whole, "for the people, the governed, had little in common with the elite, who lived in their own world" (Büker, 2002: 150). Because the countryside did not change dramatically, soon two parallel cultures existed inside the new country: westernized, secular culture of small but powerful elite and local, traditional culture of masses connected with Islam.

Syyid (2003: 19-23) states more reasons why secular states turn back to Islamization. The first reason, already mentioned above, is the failure of nationalist secular elites. In the case of Turkey, the Republican elite was not able to include the society as a whole into its reforms. The second reason is the lack of political participation which leads to the politicization of the mosque. The next reason is the crisis of petty bourgeoisie. The petty bourgeoisie had a very important role in the post-colonial era in the ranks of a greatly expanded administrative and coercive state apparatus. However they lacked power and wealth because of the continuing domination of the

ruling elites. Furtheron, Islamism is also a reaction to the consequences of rapid economic growth and uneven economic development. "The destruction of traditional patterns of life and the uncertainty which this implies lead people to assert or reassert their traditional way of life as a way of coping with changes" (ibid.: 20). Internal migration and rapid urbanization produce a large marginal population; the inadequacy of the urban infrastructure to cope with such a large influx leads to grievances caused by problems such as underemployment and exploitation (ibid.: 21). The last reason are the effects of cultural erosion. The integration of Muslim societies into the world capitalist system, dominated by the west, led to the weakening of »Muslim« identities; in other words, Islamism is a nativist response to inclusion in a western-led global system (ibid.: 22).

After Kemalist reforms there were two cultures in Turkey: the westernized, secular culture of a tiny but influential minority associated with the bureaucracy, and the indigenous culture of the mass of the people associated with Islam (Ahmad, 1993: 92). The Democratic Party, which was declared as traditional liberal party, recognized the alienation in 1950's and used it to sweep into power. In the next 30 years the military carried out three coups d'état: in 1960, 1971 and 1980, to protect republican norms. After the end of military rule in 1961, which was following the first coup d'état, the republicans seized power until the next elections when people again elected traditionalists and they stayed in power (in the form of different parties) ever since. As we can see Islamization of politics has been to some extent present in Turkey since 1960's. Many parties have been established and dissolved and in all Islam has played an important role. Nonetheless parties' ties with the religion have been changing, sometimes being more radical than others.

DIVISION AND SEGREGATION IN THE CASE OF ANKARA

Turkey is, in a very simplified description, as we have showed, internally bipolar. It is divided into two political halves, both very strongly presented among people. Its division separates people into "them" and "Others", but because the fight for superiority constantly takes place, because there is no strict supremacy, each of the groups can occupy the position of "them" or "Others" and shift the position anytime.

Division of Turkey, despite of intentional segregation of space, forms constant conflict situations of encountering the Other, the one from the opposite side of dual political separation. To avoid unpleasant encounters, new suburban areas are shaped, where being too close to the Other is almost impossible. What is more, even already existing parts of the city are being divided between the halves. Ankara is, as a capital and “artificially” founded city, a very good example of such segregation of space. Ankara has a very brief history as an urban center. Until 1923 it was a provincial town with only 20.000 inhabitants when it suddenly became the capital. After that it has grown faster than any other city. By the year 1985 it had 2 and a half million inhabitants, today more than 4 million. The influx of migrants and its importance in the times of early republic, as a symbol of Turkey’s modernization, is making Ankara very interesting. It has two centers, an old one, called Ulus, and a new one, Kızılay. The two centers differ architecturally, because of the difference in age, what is more, each is preferred by another political pole. A place strongly disliked by many is the Sıhhiye Bridge area situated on the main boulevard connecting the above mentioned centers, traditional business center Ulus with modern business center Kızılay. Sıhhiye area is disliked because it is a meeting point of thousands of people coming from very diverse backgrounds (Ayata, 2002: 29). In Sıhhiye meeting the Other is inevitable.

Fragmentation, stratification and heterogeneity are typical for many cities in the last decades, not only in Turkey. Suburban areas are emerging around all bigger cities, mainly with the same reason: to separate. Ankara’s middle class is moving to suburbs to escape from pollution, street life, heterogeneity, vivid images of poverty and class polarization (ibid.: 26-28). When homogeneously connected in areas of “sameness” they distinguish themselves sharply from the crowd with its disturbing elements. The suburban areas prevent unnecessary contact with anything signifying the Other: different class status, provincial background, religious attitudes and symbols.

“The urban masses also include politically reviled characters such as the Islamist woman wearing the “turban” (headscarf in Turkish) and the extreme nationalist with his long unkempt mustache” (ibid: 28).

It should be emphasized that the secularist middle class is not the only one moving away from the city. If we roughly divided Turkish political elites into secularist and Islamism, the last group too, has preferable suburban areas to live.

“In Turkish context, a wide section of the middle class tends to distinguish itself from other classes through culturalized lifestyle choices; this involves strong secular values and a secular group identity defined in opposition to the Islamist middle-classes that lead their segregated existence in other parts of the city” (ibid.: 30).

Segregation prevents the conflict with the Other. Two main political poles are living in the same cities, but they do not as much cohabit, as they divide smaller geographical areas into parts. Not only that are suburban neighborhoods almost exclusively contributed with one or the other half, even the city center of Ankara is divided. Apart from “gray areas” of equality, where cohabiting outgrows into collegial relationship, friendship and mutual respect, traditionalists and modernists live separately, tolerating each other in areas of perforce cohabitation and crossroads.

It would be over simplified to claim that Turkey’s population divides into only two groups which never collide or if they do, it only happens in a way of conflict. So called gray areas always exist. But what we are interested in is the segregation and strict bipolar division that is visibly present in Turkey.

SYMBOLS OF DEVISION

Since Atatürk’s revolution attire always played an important role. Some pieces of clothes have become symbols of modernization while other, originating in the past, has symbolized traditional values. The veil seems to be the most obvious symbol, but it is not the only one. In 1925 the Hat Law prohibited the wearing of fez and restricted the use of the veil, latter on, following the veil ban, beards were prohibited inside universities as well. In this chapter we will focus on symbols worn by men. Carol Delaney (1994) claims that the beard has strong political connotations in Muslim societies. In some Muslim countries, the beard has become a sign of affiliation with some of the new conservative, fundamentalist Muslim groups. However, leaning on Delaney’s (ibid.) anthropological research on hair and their importance in Turkish society, this phenomenon was not so prevalent in Turkey during the late 1970s and early 1980s where a bearded youth was more often assumed to be a member of a leftist, Marxist group. The use of a trimmed beard by a Muslim man on the other hand is interpreted as resistance to the West. In both cases wearing a beard was

seen as a threat to authority. This is why the veil ban was soon accompanied with the beard prohibition inside universities. The veil and the Muslim beard were interpreted as threats to the authority of the secular state, while the »leftist« beard was interpreted as a symbol of those who sabotage the order of the state.

During 1970's mustaches too became a symbolic badge of political identity. "Certain styles of mustaches were classified as "leftist" – especially those that were bushy and turned down on the side of the mouth. This style was known as Stalin mustache. In contrast, those with the edges curved up recalled the styles of the Ottomans and were, at least in the 1960s, emblematic of the "rightist" nationalists" (ibid.: 168). Mustaches are occasionally tolerated in the Army, beards of any style, however, are not permitted.

Beards have many forms and according to their shapes people in Turkey are able to recognize each other's political orientation and/or religious beliefs. It is true that with younger generations, where fashion probably plays important role in outlook of an individual, distinctions based on the shape of the beard are less reliable. With older generations, on the other hand, length and shape of the beard or mustache signalize one's political orientation and religious beliefs. For this reason, beards (or some kind of beards) are not allowed for public workers and even in some private companies and most of all no facial hair is allowed in the army. In a way the beard, like the veil, labels an individual till the point disturbing for the Other, and as such has to be removed.

Another, in this case leftist, symbol, widely practiced by young men are earrings. I would not have paid so much attention to it, if I was not involved in an incident considering male earrings. This symbol has not been academically discussed in a broader extent, none the less it does deserve our attention. Its symbolic importance will be presented with an anecdote which took place inside university campus in Ankara.

I was sitting in a student's cafeteria in the campus of a university in Ankara, which is known to be more nationalistic, Islamist and traditional, or at least the majority students going there would identify with these values and political beliefs. I was in a company of a man for whom I know is a Kemalist. He has his left ear pricked twice and he was wearing earrings that day. In the middle of a conversation we were disturbed by a student who politely but with obvious feeling of superiority called my friend away

from the table. When I realized something strange was going on I started paying more attention to the surroundings. The cafeteria seemed normal on the first sight until I noticed interesting distribution of tables. Small square shaped tables with four chairs around them were placed randomly in the room, except three or four which were placed one next to another forming a longer rectangular table. This long table was placed next to the entrance, close to the wall and chairs were placed only on one side facing the room. Such position enabled total control over who was entering, leaving and dwelling in the cafeteria. Four or five male students in shirts and lounge jackets were sitting there and my friend was talking with one of them. I saw him taking his earrings out. They talked for some minutes more after they shook hands and greeted politely. As I found out later that day, men in lounge jackets were representatives of nationalist group which was the most powerful in the campus. My friend was asked to take his earrings out because he was disrespecting their rules with visible symbols of modernity, westernization, and Kemalist political determination. I was surprised by two facts, how polite and well mannered was this obvious clash of beliefs and how calm the reaction of my friend was. He did not seem angry or humiliated. He explained that we were in their territory, in reverse situation, on some other university campus, we (he had in mind Kemalists, leftists) would treat them the same. That is how things work, he said.

Because of lack of anthropological research considering symbolic value of male earrings in Turkey, presented anecdote serves as an example of political importance of symbols in the relations of power and it shows how these relations are spatially defined. What is more, the anecdote presents a political symbol that is not widely recognized as such and preliminarily researched.

As we have seen women are not the only ones carrying and publically displaying political symbols and their appurtenance, men too put their political identities on display. All those symbols have sociologically and anthropologically speaking important meanings, one of them being self-identification. But when we have in mind the encounter with the Other, do not these symbols function as a method of segregation and union? Do not these symbols, outside segregated neighborhoods, like suburban areas mentioned before, replace spatial segregation with segregation in places of necessary encounter, enabling instant recognition of “us” and “others”? When signs of identification are visible and understood by all, they are not

only signifying the group one belongs to, but also groups where he/she does not belong. What is more, groups one does not want to have anything to do with, groups he/she is alienated from.

THE VEIL AND ITS BAN

After the military intervention in September 1980 the new government which had been installed by the military was to introduce the “Dress and Appearance Regulation”. This regulation prohibited employees while on duty in public agencies, offices, and institutions from wearing, in the case of men, mustaches, beards, and long hair, and in the case of women, mini-skirts, low-necked dresses, and headscarves. This rule also applied to students, since all universities and most schools at the lower levels are public institutions. In late 1970s and early 1980s, the number of university students wearing headscarves increased substantially and in 1984, the first widespread application of headscarf ban came into effect at the universities. Yet the ban does not apply to everybody, only for students, workers and public servants. Visitors, such as students’ family members, can enter veiled. Similarly, at the courts of law, the ban only involves people employed in the institution. Wearing headscarves in photos on official documents like licenses, passports, and university enrollment documents is also prohibited. The authorities decided that the manipulation of dress as political symbol contributed to the tense situation. To some extent this was true. Islamization of Turkey’s political and cultural sphere had gained visibility through the veiling of women. As Göle pointed out, women serve as the emblem of politicized Islam (1996: 83).

At this point, it seems reasonable to ask ourselves why has the veil, if it was present in Turkish society for centuries, become a problem only in the last 30 years. As we have seen, Atatürk did not demand the change of women’s attire, this is why many did not follow his motion. As much as the urban elite loved to participate in the change, the majority living in the periphery did not. The country got divided, yet the division did not disturb anyone until extreme migrations to the cities in 1970’s, when the daughters of Turkey’s increasingly prosperous conservative hinterland sought education and careers. Many refused to remove their veils. Even if the number of covered women did not actually rise on a national level, their visibility did.

The secular elite and the military felt frightened for their secular values. The result was the headscarf ban on university campuses in 1982. It was followed by demonstrations, where students and professors were participating. Some of them were even banned from universities, because they refused to obey the newly enforced rules of attire. For 30 years the veil has been an object of dispute between Kemalists and Islamists. In the last years the regulations about wearing the veil inside universities became less strict. In 2013 Turkish prime minister even announced upcoming new regulations which will allow women to cover even as employees in public offices.

Göle carried out a research during post-1983 period, when the veil dispute reached its peak. Veiled students were banned from universities, which caused them to mobilize, organize sit-ins and demonstrations. She is explaining that most veiled students come from Anatolian families, which practice Islam in its traditional forms. The conservative family background of these students was a decisive factor in their orientation toward Islam, nonetheless the way they practice Islam differs significantly from their parents “not only because of their higher educational level but, most important, because of the fact that they reject traditional interpretations of Islam. They embody the urban, educated, and militant new countenance of Islam”. What is more, for the students, only *türban* is the true practice of veiling (1996: 88, 91). Because for them, it is necessary to veil so as not to become the object of men’s gaze. These women have internalized the need to regulate their sexuality

INTERVIEW WITH VEILED STUDENTS

While staying in Ankara I met with some female students whose lives were extensively affected by the veil. This is not a representative sample and it never meant to be. I wanted to meet these students to be able to understand the veil ban and the veil as a symbol of political, religious or cultural identity. In the following pages I’ll try to present stories of some of the women I have met, not to construct any kind of a typical veiled university student but to offer a better overview of the issue. The extracts of conversations I will present bellow are chosen according their importance and contribution to my work and understanding of the veil ban and the veil as a symbol.

I believe that their stories by themselves in the best way reflect on the issue of political, cultural, or religious symbols of identification, specifically the veil, as the most visible symbol of such identifications in Turkey. Their experiences tell us how these symbols are embedded into their lives and what role do institutions such as family and education play, when it comes to visual signals of identity and belief.

Şeyda

Şeyda has already finished her studies in one of Ankara Universities. It took me by surprise that she came to the interview unveiled. She told me that she had decided to give up wearing the veil the year before for better job opportunities in public sector. Unveiling was for her one of the hardest decisions she had to make. She said that she feels very different about herself now, she feels more masculine because of the change in attire, now she is wearing jeans and trousers when before she was in skirts and more feminine clothes. Here I have to emphasize, that even though Şeyda gave up her veil, she found her own way of “appropriate” clothing. She would never wear very tight clothes and no matter the temperature her arms and legs would always be covered. She told me that she never shakes hands with men as she wants to limit any physical contact. Nonetheless from my observation she was dressed nicely with style and her clothes did not seem in any way conservative.

As we will also see from other examples, Şeyda comes from a traditional, religious family, but as she claims, to veil or not was her decision. Even though her mother veils, some other members of her family or friends do not.

Beyza

Beyza is a MA student in Ankara. She described her family as open minded as compared to the environment she grew up in. Her father prays daily while her mother is more relaxed about religion. She said she was not forced into religion but it was a natural step after watching her father practicing religion daily. She started veiling as a child when she was going to Koran courses and veiling became her daily habit around the age of 14 in Imam-Hatip high school (religious high schools). At that time she was for the first time confronted with the veil ban. In most Imam-Hatip schools girls are allowed (even expected) to veil, but the course on National Security was given by a teacher coming from the army and he insisted that

girls should unveil during his lecture. The same happened when she entered the university. To be able to study she decided to unveil inside the campus, but to put her veil back on when she left. She explained the problem in Turkey with its “inbetweenness”. Since Turkey does not belong to the East nor to the West it is in itself constantly in conflict. Even more than in the university she was disturbed in places that are somehow understood as elite cultural centers, like Theatre or Opera. Just because she entered those places veiled she was looked at with degradation, as if wearing a veil would mean that she does not belong to places of culture and education.

Mersey

Mersey too (in her own words) was never forced into religion and veiling, even more since she was a child her mother was dressing her in modern clothes, even short skirts. But at some age she started resisting the clothes her mother wanted her to wear and she chose to wear clothes respecting her religious believes. She started veiling when she was 11, even before she started Imam-Hatip high school. When she started the university, like all others she had to remove her veil, but as she said, because of her clothes, nonetheless, everybody knew she was veiling. As she expressed, it is very hard to be a Muslim in the modern world: unveiling everyday just so you can enter the university campus is traumatic, there are not enough praying facilities on campuses this is why it is very hard for them to obey and respect their religious obligation to pray five times per day, what is more, the problem also previously exposed by Şeyda, if you are covered your employment options are very limited. You cannot work in a public sector and even some private would not employ women who cover their hair, or even men who are not trying to hide their religious believe.

At this point it has to be emphasized, that I have heard some complains like that coming from the Kemalist opposition as well. It is true that secularists have no problems in the public sector, while in private sector unwritten rules of selection apply to everybody depending only on the preference of the employer.

Hanife

Hanife’s story touched me the most. Because she is some years older than other women I was talking with, her life was more brutally affected by the veil ban.

Her father died when she was 8 years old which was very hard for her mother who was a housewife and was suddenly left alone with 3 children. Even if they received help of the extended family, her mother had to do chores traditionally ascribed to men, as going to the bank, market, etc. Mother's experience in the "men's world" lead to the argument with Hanife about veiling. Hanife started veiling when she started university (before the veil ban in 1998), but her mother, who had been veiling all her life, strongly disagreed, because in her own experience, women who were veiled were treated as second-class citizens. Not obeying her mother's advice, Hanife decided to veil, because of her strong religious belief. When the ban started to be strictly applied she was in her second year of studies and suddenly she was not let into the university campus anymore. She once again did not give in, she took part in demonstrations against the veil and decided to continue veiling no matter the ban, and for that reason she was dismissed from the university. She got married, she has two children, but as she said, none of these can replace the education she lost and the feeling of powerlessness she still feels.

Ayşe

Ayşe is a MA student who decided not to give up her veil but to study in any case. She is strictly following *tesettür*, Islamic code of attire, and she is fighting the veil ban with a wig or cap slapped over the veil. Because the wig is very uncomfortable Ayşe wears a cap over the veil most of the time. But some professors do not let her wear it, since they believe any kind of headgear is not appropriate in the classroom. In that case she replaces the cap with a wig which obviously covers the veil enough not to violate the ban, and on the other hand, it is also not a headgear to disturb professors.

For her being veiled always meant being labeled with identity. Because her father worked for Turkish military her family spent most of their lives living inside military bases across Turkey. Because military is strictly secularist Kemalist oriented, so is most of its personnel. Ayşe decided to veil, as her mother did, what made her different from all other kids living in the base. All her family never fit in the social structure of the base because of their religious believes. With the university and the veil ban it is similar, but the number of people who share her believes has grown tremendously since the time she was living in the military base. She gave an example of an incident happening to her at the university where she was studying. It

happened some time ago, when the new security guard started working in her faculty. Security guards are, besides assuring safety, also responsible to prevent veiled students entering into the faculty. She did just that. She entered into the building because she wanted to attach the wig in the bathroom and not to do so before the entrance. The old security guard was familiar with “the procedure of covering the veil” and he allowed the girls to walk from the entrance to the bathroom with their veil on. The new guard had just started working and this is why he was following the rules of the ban very strictly. He stopped Ayşe and prevented her from entering. When he saw that she was visibly upset while trying to explain to him that she only wanted to go the bathroom and attach her wig, he started apologizing. He told her that his wife was also covered and that he himself opposed the ban, but that it was his job and that he had only started working. Ayşe was smiling while explaining the story, adding how they are all forced by the system to follow the rules they disagree with.

CONCLUSION

The division of the Turkish society clearly visible in the Occupy Gezi Park protests and rallies as their counterpart is present in Turkey for almost a century. Symbols, discussed in this chapter, contribute to the division and segregation and are a part of the socialization processes.

It was not my intention to claim that the Turkish society consists of only two poles with a clear cut in between. The analogy of the two poles arrives from the protests themselves, where we, as observers, were only able to see the two opposing sides. Thus the aim of the paper was to use the existing opposition and present it through a historical perspective and as a part of a socialization process, where institutions such as family and education, shape, fortify and discourage these symbols of political and/or cultural identification.

REFERENCES

- Ahmad, F. (1993): *The making of Modern Turkey*. London: Routledge.
- Ayata, S. (2002): The New Middle Class and the Joys of Suburbia. *Kandiyoti, D. & Saktanber, A. (eds.). Fragments of Culture. The Everyday of Modern Turkey*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Balci, T. (2008): From nationalization of Islam to Islamization of nation: Clash of Islam and secular nationalism in the Middle East. *Paper presented at the annual meeting of the ISA's 49th annual convention, Bridging multiple divides*. San Francisco. Online: http://www.allacademic.com/meta/p254233_index.html (cited: 3. 9. 2008).
- Büker, S. (2002): The Film Doesn't End with an Ecstatic Kiss. *Kandiyoti, D. in Saktanber, A. (eds.). Fragments of Culture. The Everyday of Modern Turkey*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Cafnik, P. (2010): The veil which shows and hides: Turkish women between modernity and tradition. *Master's thesis*. Nova Gorica: University of Nova Gorica. Online: <http://www.ung.si/~library/magisterij/interkulturni/5Cafnik.pdf> (cited: 15. 9. 2013).
- Delaney, C. (1994): Untangling the Meaning of Hair in Turkish Society. *Anthropological Quarterly*. 67(4): 159-172.
- Göle, N. (1996): *The Forbidden Modern*. Michigan: University of Michigan Press.
- Sayyid, B. S. (2003): *A fundamental fear: Eurocentrism and emergence of Islamism*. London: Zed Books.

Maloljetnička delikvencija u BiH: pokazatelj neuspješne socijalizacije

ABSTRAKT

Maloljetnička delikvencija je česta tema sociopatoloških istraživanja i vaspitno-obrazovnih rasprava. U tim istraživanjima i raspravama, najčešće se navode razlozi za devijantno ponašanje, koji se kriju u psihološkim karakteristikama mlade ličnosti i u socijalnim faktorima koji se prevashodno odnose na element vaspitanja, te političkim i ekonomskim prilikama. Kroz ovaj rad, koji je dio jednom obimnijeg i iscrpnijeg istraživanja sociopatoloških pojava u BiH, ukazana je pažnja ovom problemu analizirajući njegovu zastupljenost u bosanskohercegovačkim dnevnim listovima (Jutarnji list, Dnevni avaz i Glas Srpske), uz pretpostavku da BiH ne zaostaje za ostatkom svijeta kada je riječ o ovoj pojavi.

Ključne riječi: maloljetnička delikvencijanasilje, Jutarnji list, Dnevni avaz, Glas Srpske, Bosna i Hercegovina.

JUVENILE DELINQUENCY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: AN INDICATOR OF UNSUCCESSFUL SOCIALISATION

ABSTRACT

Juvenile delinquency is a common theme of sociopathological research and educational discussions. These researches and discussions point out the main reasons for deviant behaviour: psychological characteristics of young persons, social elements (especially educational element), political and economic circumstances. This paper, as a part of an extensive research of sociopathological phenomena, pays attention to this problem through the analysis of its representation in daily newspapers in Bosnia and Herzegovina (Jutarnji list, Dnevni avaz and Glas Srpske). We assume that Bosnia and Herzegovina is in the same rank regarding this problems as the rest of the world. .

Key words: juvenile delinquency, violence, Jutarnji list, Dnevni avaz, Glas Srpske, Bosnia and Herzegovina.

Maloljetnička delinkvencija je postala jedan od ključnih problema našeg društva. Iako se može reći da se do sada ovaj problem mladih nije primjećivao, danas je gotovo nemoguće ne primjetiti ga. Problem maloljetničke delinkvencije je problem svakog društva, pa bosanskohercegovačkog. Prvi znaci devijantnog ponašanja primjećuju se još u adolescentnom period i zato, uzimajući u obzir, da je granica početnog perioda adolescentnog razvoja znatno snižena, zabrinjavajuće je koliko rano se počinju ispoljavati kriminogeni uticaji društva na ponašanje mladih. Ukoliko se na vrijeme taj uticaj ne reaguje i ne spriječi, mogao bi poprimiti ogromne razmjere i doprinijeti formiranju anomične slike društva u kome živimo. Problem maloljetničke delinkvencije je zakonski određeno i tako se razlikuju se uža i šira definicija. Po užoj definiciji, u nekim zemljama (među kojima je i BiH, Srbija) pod maloljetničkom delinkvencijom podrazumjevaju se sva ona ponašanja za koja bi punoljetna lica krivično odgovarala. To su, dakle, krivična ponašanja lica određenog starosnog doba. Starosne granice se razlikuju u pojedinim zemljama, ali kod nas i u zemljama iz okruženja pod maloljetnicima se podrazumevaju lica od 14 do 18 godina. U okviru ove kategorije, dalje se razlikuju druge dve kategorije: mlađi maloljetnici (od 14 do 16 godina) i stariji maloljetnici (od 16 do 18 godina). Ponekad treću kategoriju mogu da čine tzv. mlađi punoljetnici, odnosno lica od 18 do 21 godine života. (Bošković, 2006:490). Kada se radi o široj definiciji, maloljetničku delinkvenciju ne čine samo prekršajna dela kažnjiva zakonom već i ona dela koja kod punoljetnih osoba nisu kažnjiva (npr. bjekstvo od kuće). Ovim su obuhvaćena najraznovrsnija maloljetnička ponašanja: vrsnjačko nasilje, nepoštovanje iz autoriteta, "nepristojno ponašanje", ali i prostitucija, narkomanija i dr. Činjenica je da su maloljetnici na nizem stepenu intelektualne i emocionalne zrelosti od odraslih, ali i razvijene svijesti o svojim postupcima kao i odgovornostima za iste, i to nam ukazuje da su maloljetna lica manje odgovorna u društvenom i moralnom smislu. Ove okolnosti pružaju velike mogućnosti za vaspitanje, usvajanje kulturnih i moralnih vrednosti tj. socijalizaciju. Od Emil Dirkema, pa do danas, socijalizacija se shvata kao saznavanje i prihvatanje društvenih vrijednosti i normi od individual u okvirima društveno – prihvatljivog ponašanja (Koković, 1992:41). Međutim, upravo zbog nekvalitetne socijalizacije, mlade osobe su u velikoj mjeri podložne uticajima koje njihov razvoj i ponašanje mogu usmjeriti ka asocijalnom i antisocijalnom ponašanju. Koliko se ovom problem u BiH posvećuje pažnja u javnosti kroz medije,

prvenstveno štampu, kao jednom od faktora socijalizacije, vidljivo je kroz dobijene rezultate istraživanja o zastupljenosti problema maloljetničke delikvencije u tri dnevna lista.

U emiprijskom istraživanju analizirani su sadržaji tri dnevna lista u BiH, i to: Glas Srpske, Dnevni avaz i Jutarnji list u periodu od 1. 6. do 31. 8. 2009. godine. Uzorak je bio projektovan na 218 primjeraka dnevnih listova Glas Srpske, Dnevni avaz i Jutarnji list u pomenutom periodu, odnosno, analizirana su 73 (33,5%) primjerka Glasa Srpske, 82 (37,6%) primjerka, Dnevnog avaza i 63 (28,9%) primjerka i Jutarnjeg lista. Neophodno je napomenuti da list Glas Srpske u dane vikenda izlazi kao dvobroj, a da Jutarnji list za pojedne praznike izlazi i kao dvobroj i kao trobroj (tabela 1).

Naziv lista	Broj	%	Ukupno
Glas Srpske	73	33.5	33.5
Dnevni avaz	82	37.6	71.1
Jutarnji list	63	28.9	100.0
Ukupno	218	100.0	

Tabela 1: Prikaz uzorka

U cjelokupnom uzorku problem maloljetničke delikvencije bio je izražen kroz tekstove o vršnjačkom nasilju, maloljetničkom kriminalu i maloljetničkoj prostituciji.

Vršnjačko nasilje je jedan od oblika maloljetničke delikvencije pod kojom se podrazumjeva devijanto ponašanje mladih, jer krše legalne norme i ustanovljene propise određenih ustanova i institucija, kao i norme društvene sredine iz koje dolaze. Najčešće se manifestuje kroz fizičke i verbalne napade na vršnjake, kroz maltretiranje odraslih ili nadređenih, kroz zloupotrebu vršnjaka mentalno zaostalih ili ometenih u razvoju. U urbanim sredinama, a naročito u većim gradovima prisutan je porast ovog oblika nasilja. U urbanim sredinama, a naročito u većim gradovima prisutan je porast ovog oblika nasilja. Ovaj oblik nasilja prepoznatljiv je i pod nazivom maloljetničko nasilje, a manifestuje se kroz nanošenje lakih i teških povreda u školskim tučama, sportskim dešavanjima, na ulici. Postoje različite teorije, ali i predrasude o ovom problemu. Međutim, smatra se da ovaj tip devijacije i delikventnog ponašanja mladih leži u nekim specifičnostima uzroka,

uslova i povoda. Biopsihološka struktura i socijalna obilježja maloljetnih prestupnika ukazuju da se radi o neadaptiranoj populaciji, vaspitno zapuštenoj, skitnicama, neuravnoteženim i nastranim osobama, djeci koja su potekla iz rasturenih porodica. Uzroci ovog prestupništva su višestruki, a uslovljeni su prije svega psihološkim faktorima razvoja mlade ličnosti, kao i socijalnim faktorima poput nedostatka vaspitanja, loše socijalizacije. I ovom problemu je bila posvećena pažnja u istraživanju, ali su podaci poprilično poražavajući s obzirom na veliki broj tekstova sa neutralnim stavovima autora.

Stavovi autora u tekstovima sa sadržajem o vršnjačkom nasilju su: sa izrazito negativnim stavom je 19 primjera (15.2%), sa negativnim stavom je 30 primjera (24.0%), sa neutralnim stavom je 74 primjera (59.2%) i sa pozitivnim stavom je 2 primjera (1.6 %) (tabela 2).

Intezitet stavova autora u tekstovima uzorka o vršnjačkom nasilju	Broj	%	Validan %	Ukupno
Izrazito negativan	19	8.7	15.2	15.2
Negativan	30	13.8	24.0	39.2
Neutralan	74	33.9	59.2	98.4
Pozitivan	2	.9	1.6	100.0
Ukupno	125	57.3	100.0	-
Nedostajući naslovi	93	42.7	-	-
Ukupno	218	100.0	-	-

Tabela 2: Stavovi autora u dnevnim novinama prema vršnjačkom nasilju

U Glasu Srpske je 11 tekstova sa sadržajem o vršnjačkom nasilju sa izrazito negativnim stavom autora ili 30.6%, sa negativnim stavom je 13 primjera ili 36.1% i sa neutralnim stavom je 12 primjera ili 33.3%. Od sva tri analizirana lista, Glasu Srpske je ova pojava je navise osuđivana. (AS=2.03). U Dnevnom avazu je 7 tekstova sa izrazito negativnim stavom ili 12.7%, sa negativnim stavom je 15 tekstova ili 27.3%, sa neutralnim stavom je 31 primjer ili 56.7% i sa pozitivnim stavom je 2 primjera ili 3.6% (AS=2.51). U Jutarnjem listu je jedan tekst sa izrazito negativnim stavom autora ili 2.9%, dva su primjera sa negativnim stavom ili 5,9% i 31 tekst je sa neutralnim stavom autora ili 91.2% (AS=2.88) (Tabela 3)

Naziv lista	Intezitet stavova autora u tekstovima sa sadržajem o vršnjačkom nasilju u uzorku				AS
	Izrazito negativan stav	Negativan stav	Neutralan stav	Pozitivan stav	
Glas Srpske	11 30.6 %	13 36.1 %	12 33.3 %	0 0 %	2.03
Dnevni avaz	7 12.7 %	15 27.3 %	31 56.7 %	2 3.6 %	2.51
Jutarnji list	1 2.9 %	2 5.9 %	31 91.2 %	0 0 %	2.88

Tabela 3: Stavovi autora u tekstovima o vršnjačkom nasilju po dnevnim listovima

Iako na prvo pogled, najveći broj tekstova na ovu temu u Dnevnom avazu može pokazati da je i najviše pažnje o ovom problemu obraćeno od njihove strane, veliki broj tekstova sa neutralnim stavom autora govori potpuno suprotno. Pasivizam za ovaj problem je pokazan i u Jutarnjem listu, kroz prevladavajuće neutralne stavove autora. Napominje se, da su tekstovi sa neutralnim stavom autora obično pisani u kratkim, informativnim formama, bez pojašnjenja konkretnih situacija i bez komentara, mišljenja, adekvatnih ili stručnih osoba za tu problematiku. S toga je više zabrinutiji i osuđivački stav izražen u Glasu Srpske za ovu sociopatološku pojavu, uz pokušaje motivisanja društvene zajednice za rješavanje ili bar za smanjenje stope vršnjačkog nasilja. Naravno, ovo nikako ne mora da znači da je vršnjačko nasilje raširenije među predstavnicima jednog naroda u odnosu na drugi ili treći, već samo da se ukaže na postojeći problem i aktivni pasivizam po pitanju istoga.

S obzirom na sveukupnu situaciju na prostoru BiH, kriminalitet u svojim različitim pojavnim oblicima je veoma raširen i s toga zaokuplja medijsku pažnju. Veliki broj analiziranih tekstova o kriminalu u sva tri dnevna lista su indikator da je u BiH, kriminalno djelovanje veoma rašireno u svojim najaktuelnijim pojavnim oblicima. Teme o kriminalu su obrađene u 192 teksta (89,7 %) od ukupnog uzorka (tabela 4). U Glasu Srpske je 70 takvih tekstova ili 95.9%, u Dnevnom avazu je 69 primjera ili 85.2% i u Jutarnjem listu su 53 naslova koji govore o „aktuelnosti“ teme, odnosno ove sociopatološke pojave.

Prisustvo naslova o kriminalu	Broj	%	Validan %	Ukupno
ima	192	88.1	89.7	89.7
nema	22	10.1	10.3	100.0
Ukupno	214	98.2	100.0	-

Tabela 4: Prisustvo tekstova iz uzroka o kriminalu

Jedan od najtežih oblika kriminaliteta je *maloljetnički kriminal/prestupništvo*. U savremenim kretanjima ove društvene pojave primjetne su tendencije povećanja procenta prisutnosti maloljetničkog kriminala ako se u cjelosti sagleda kriminal kao društveno devijantna pojava. Zastupljenost maloljetničkog kriminala u kriminalitetu generalno, razlikuje se od države do države, ali se pretežno kreće 20–25%. Maloljetnici najčešće vrše imovinske delikte, djela pljačke i to zauzima oko 50% u cjelokupnom kriminalitetu kao pojavi. Za maloljetnički kriminal svojstveni su delikti nasilja kako pojedinačnog, tako i kolektivnog. Takođe, evidentno je i formiranje i funkcionisanje maloljetničkih bandi, koji su opet jedan poseban oblik prestupničkog ponašanja sa posebnim sistemom vrijednosti i vrstom ponašanja. Razlozi na nastanak i razvoj maloljetničkog kriminaliteta su veoma široki kao i teorije koje se bave objašnjenjem istog počevši od biopsiholoških, preko socioloških, koje posebno izdvajaju porodične situacije, migracije, vršnjake, vaspitnoobrazovne institucije, slobodno vrijeme, masovne medije kao glavne faktore za podsticaj maloljetničkog kriminala. Kada se govori o maloljetničkom kriminalitetu u sociološkom smislu, značajna je iz razloga što je validan indikator poremećenih odnosa u društvu, nekih nepremostivih socijalnih, političkih ili kulturnih barijera. Ne postoji nijedno društvo u kome ova devijacija nije zabilježena, pa čak i u onim gdje je životni standard jako visok, poput zemalja Zapada. To potvrđuje da i zemlje sa razvijenim modelom funkcionisanja multietničkog društva, ne mogu spriječiti nastanak ove pojave i da uzroke za istu treba tražiti u nekim drugim situacijama, a ne u načinu funkcionisanja međunacionalnih/međuetničkih relacija. Pod uzrocima maloljetničkog kriminaliteta najčešće podrazumjevamo spoljašnje faktore koji utiču na takvo, prestupničko ponašanje maloljetnih lica, a grupišu se u nekoliko kategorija: naslijeđe, psihološki faktori, psihopatološki faktori, socijalni uzroci, ekonomski uzroci, migraciona stanja i medijski uzroci. (B.Kovačević; R.Perić, 2009:95) Motivi za maloljetnički kriminal leže u faktorima lične prirode, koji ih

„nagone“ na svjesno i namjerno prestupništvo. Najčešći motivi za ovaj oblik delikvencije jesu želja za dokazivanjem, želja za osvetom i prkošenje roditeljima. U Glasu Srpske 42 teksta koji obrađuju temu maloljetničkog kriminala, od čega je 11 sa izrazio negativnim stavom autora ili 26.2%, sa negativnim stavom autora je 24 primjera ili 57.1% i sa neutralnim stavom je 7 tekstova ili 16.7%. Stav prema ovoj pojavi u Glasu Srpske je izrazito negativan u odnosu na druga dva analizirana lista (AS= 1.90). U Dnevnom avazu je 6 tekstova sa izrazito negativnim stavom ili 11.1%, sa negativnim stavom je 17 primjera ili 31.5% i sa neutralnim stavom je 31 primjer ili 57.4 % (AS=2.46). U Jutarnjem listu nema tekstova sa izrazito negativnim stavom autora, dok je sa negativnim stavom 3 primjera ili 17.6% i sa neutralnim stavom je 14 tekstova ili 82.4%. Dobijeni podaci ukazuju na izuzetno neutralan stav ovog lista prema maloljetničkom kriminalu (AS= 2.82) (tabela 5).

Naziv lista	Intezitet stavova autora u tekstovima o maloljetničkom kriminalu u uzorku			AS
	Izrazito negativan stav	Negativan stav	Neutralan stav	
Glas Srpske	11 26.2 %	24 57.1 %	7 16.7 %	1.90
Dnevni avaz	6 11.1 %	17 31.5 %	31 57.4 %	2.46
Jutarnji list	0 0 %	3 17.6 %	14 82.4 %	2.82

Tabela 5: Stavovi autora u tekstovima o maloljetničkom kriminalu po datim listovima

U obrađenim tekstovima vezanih za maloljetnički kriminal, najviše je bilo riječi oko tipova delikventnosti koji se mogu posmatrati kao vid ometenosti u društvenom razvoju. Dakle, riječ je o zaostatku u socijalnom razvoju pojedinaca, a takvo ponašanje je samo validan indikator toga. S obzirom da su maloljetna lica u BiH, stalno izložena pritisku političkih, kulturnih i socijalnih previranja, oni imaju potrebu da stvaraju vlastitu sliku o poželjnom ponašanju koje je oprečno sa postojećim društvenim normama

i vrijednostima. Samo društvo je najveći krivac za razvoj ove pojave, jer je neizbježi model borbe za egzistenciju suzio prostora za roditeljsko, vaspitno djelovanje na maloljetna lica. Nametnuti tempo života sve više utiče i na samu porodicu, pa je povećan broj nedovoljnih, rasturenih, i porodica sa psihički oboljelim članovima, iz čiji redova je i najveći broj maloljetnih prestupnika u BiH.

Prostitucija kao oblik sociopatološke pojave, ali i društvene djelatnosti, uvijek je povezana sa drugim sociopatološkim pojavama poput narkomanije, kriminala, alkoholizma da li kao njihov uzročnik ili ishod. Veoma mali broj tekstova na temu prostitucije u BiH, je vjerovatno iz razloga što se prostitucija obavlja tajno, jer je jako mali broj legalizovanih mjesta za takve vrste usluga. Pored toga, diskrecija je zagarantovala tajnost prostitucije na „ visokom nivou“, te je prisutno samo saznanje o takvom tipu prostitucije, ali ne i podaci o djelovanju.

Maloljetnička prostitucija je samo jedan od oblika prostitucije koji se u većini slučajeva tretira i najtežim. Obično je riječ o prisilnom oblikom prostitucije, i više se pažnje posvećuje njenom suzbijanju. Uzroci i motivi koji se vezuju za maloljetničku prostituciju jesu svi oni koji važe generalno za maloljetnički kriminal. O maloljetničkoj prostituciji autori su iskazali sljedeće stavove: sa izrazito negativnim stavom je 9 primjera (75.0%), sa negativnim stavom imamo 2 primjera (16.7%), sa neutralnim stavom imamo jedan primjer (8.3 %) (tabela 6).

Intezitet stavova autora u tekstovima u uzorku o maloljetničkoj prostituciji	Broj	%	Validan %	Ukupno
Izrazito negativan	2	4.1	75.0	75.0
Negativan	2	.9	16.7	91.7
Neutralan	1	.5	8.3	100.0
Ukupno	12	5.5	100.0	-

Tabela 6: Stavovi autora u dnevnim novinama prema maloljetničkoj prostituciji

I ovom problemu je posvećeno malo pažnje na prostoru BiH. U Glasu Srpske je samo jedan tekst sa izrazito negativnim stavom autora ili 100%(AS= 1.00). U Dnevnom avazu su dva teksta sa izrazito negativnim stavom ili 50%, te po jedan sa neutralnim i negativnim stavom autora ili 25

% (AS=1.75). Jutarnji list se najviše pozabavio ovom devijantnom pojavom, jer je 6 tekstova pisano sa izrazito negativnim stavom autora ili 85.7% i jedan sa negativnim stavom ili 14.3 %. Aritmetička sredina (AS=1.14), iako za nijansu veća od one u Glas Srpske, ukazuje na izrazito oštar stav prema maloljetničkoj prostituciji (tabela 7).

Naziv lista	Intezitet stavova autora u tekstovima sa sadržajem o maloljetničkoj prostituciji u uzorku			AS
	Izrazito negativan stav	Negativan stav	Neutralan stav	
Glas Srpske	1 100.0 %	0 0 %	0 0 %	1.00
Dnevni avaz	2 50.0 %	1 25.0 %	1 25.0 %	1.75
Jutarnji list	6 85.7 %	1 14.3 %	0 0 %	1.14

Tabela 7: Stavovi autora u tekstovima o maloljetničkoj prostituciji po dnevnim listovima

Tekstovi koji su ispratili ovu temu, pokazali su da je maloljetnička prostitucija u BiH, zastupljena, ali se podaci govore da se o njoj nedovoljno govori. Zbog straha od stigmatizacije okoline, osobe koje su dio lanca prostitucije ne žele o tome javno govoriti. Ono što je zajedničko za cijelokupnu situaciju u BiH po povom pitanju jeste da su izvršioци ove djelatnosti su obično osobe odbjegle od svojih domova, sa izgubljenim elementarnim uslovima za život. Među prostitutkama se mogu pronaći i potencijalne narkomanke i alkoholičarke, što opet ukazuje na povezanost ovih sociopatoloških pojava. Mnogo veći problem jeste oblik organizovane prostitucije u čijem se lancu nađu i maloljetnice. Veoma često je maloljetna prostitucija bila vid ucjene, radi ostvarivanja ili materijalne dobiti ili drugog oblika usluga.

ZAKLJUČAK

Kao što je to u samom uvodnom dijelu rada već pomenuto, najčešće razlozi za devijantno ponašanje maloljetnika, kriju se u psihološkim karakteristikama mlade ličnosti i u socijalnim faktorima koji se prevashodno odnose na element vaspitanja, te političkim i ekonomskim prilikama. Govoriti o razlozima maloljetničke delikvencije koji su višestruki, znači govoriti i o odstupanju od opšte prihvaćenih normi ponašanja i svega što se podvodi pod uslove socijalizacije mladih. Dobijeni rezultati pokazuju da je devijantno ponašanje prisutno na našim prostorima, i za najvažnije krivce toga uzimaju se faktori socijalizacije koji nisu bili uspješni u realizaciji svoje uloge. U BiH mladi odrastaju u poprilično teških uslovima i okolnostima kako političke, tako i ekonomske prirode. Porodica kao glavni faktor socijalizacije najviše utiče na intelektualni i psihološki razvoj svakog djeteta, koji kasnije podupiru i ostali faktori poput vaspitno – obrazovnih institucija, mediji, vršnjaci. Bilo kakav oblik disharmonije i disfunkcionalnosti porodice može izazvati nestabilnost u razvoju djeteta i biti preduslov za njegovo daljnje problematično ponašanje. S obzirom na prilike u kakvim živi veliki procenat porodica u BiH, kod kojih je primara svakodnevna borba za egzistenciju od strane roditelja, (automatski implicira na utošak vremena za isto, a koji bi trebao biti rezervisan za vaspitanje djece) ukazuje na nemogućnost adekvatne brige za djecu i kontrolu nad njihovim ponašanjem. Tako loše prilike uslovljene su i posljednjim, prisilnim migracija stanovništva u BiH, diktirane ratnim dešavanjima, gdje se između maloljetnika i njihovog okruženja javljaju sukoba, konflikti ostalih razmjera, neizvjesnost, stambena kriza što je uvertira za devijantno ponašanje. Na to ukazuju i dobijeni rezultati istraživanja koji se odnose na vršnjačko nasilje, maloljetnički kriminal i maloljetničku prostituciju koji su „pravdani“ kao prekršajno djelo od strane lica zaostalih u socijalnom razvoju usljed porodične nebrige. Jedan dio maloljetničkog kriminala se javlja usljed faze ogorčenosti i nezadovoljstva koji vlada u društvu zbog kršenja normi ponašanja od pojedinaca i institucija koji bi u stvari trebali biti kao modeli uzornog ponašanja. Nisu rijetki primjeri djevojčica i mladih djevojaka, koje da bi se dopale vršnjačkoj grupi i objezbjedile sve “statusne” stvari u njihovom okruženju pa i društvu kreću putem prostitucije. Problematicni model sponzorskog ponašanja počinje da predstavlja novi model ponašanja u sistemu vrijednosti ponašanja mladih. To na zalost, dovodi do formiranja

delikventnih potkultura. Delikventne potukture su potpomognute i od strane medija kao faktora socijalizacije, jer podstiču nasilje i salju agresivne i nemoralne poruke kroz svoje sadržaje. Nasilje je postala “estetika” i “etika” vijeka u kome živimo; držati se nasilnički pripada stilu, obrascu i modu (Koković, 1992:196).

Jedan od ključnih problema koji izbija u prvi plan jeste kako ostvariti kvalitetnu socijalizaciju u ideologiji nasilja? Medijsko nasilje je vrlo efikasna socijalizacija jer vrijednosti, stavove i norme koje nudi vrlo brzo se prenose i upijaju. Na porodici, a i vaspitno – obrazovnim institucijama ostaje pokušaj da se to sanira i spriječi, pod uslovom da su one još uvijek “zdrave” cjeline, ali ako, kao što je to navedeno, postoji dezorganizacija porodice, onda je njen učinak minimalan ili nikakav, što dalje otvara put nasilju kao modelu ponašanja. Neki oblici ponašanja koji se danas tolerišu, nekada su se strogo sankcionisali, učenici su čak i zbog manjih prekršaja društvenih normi isključivani iz redovnog školovanja. Politika borbe protiv maloljetničke delikvencije mora biti vrsta politike koja je zasnovana na naučnim saznanjima, radi što veće efikasnosti, ali i na širem konsenzusu, usaglašenim potrebama i ciljevima društva uz realnu procjenu njegovog stanja (tranzicioni period) , mogućnosti i raspoloživih resursa.

LITERATURA:

- Bošković, M. (1998): *Organizovani kriminalitet*, Beograd, Policijska akademija.
- Bošković, M. (2001): *Kriminalna etiologija*, Pravni fakultet, Novi Sad.
- Bošković, M. (2003): *Transnacionalni organizovani kriminalitet*, Policijska akademija, Beograd.
- Bošković, M. (2006): *Kriminologija*, Novi Sad.
- Đorđević, R. (2001): *Grad i društvene promjene* (poruke urbane kulture), Niš, Bona Fides.
- Đurić, M. (1961): *Devijantno ponašanje i društvena struktura*, Sociologija, br.3–4, Beograd.
- Hrnčić, J. (1999): *Delikvent ili pacijent: studija porodičnog nesuspjeha*, Zadrzžbina Andrejević.
- Ignjatović, Đ. (1996): *Kriminologija*, Nomos, Beograd.
- Jakovljević, V. (1971): *Uvod u socijalnu patologiju*, Naučna knjiga, Beograd.
- Jašović, Ž. (1983): *Kriminologija maloljetničke delikvencije*, Beograd, Naučna knjiga.
- Jevtović, M; Milašinović, S. (2006): *Sociopatološke pojave*, Policijska akademija, Beograd.
- Kecmanović, D. (1988): *Ni normalno ni patološko*, Sarajevo, Svjetlost.
- Koković, D. (1992): *Sociologija obrazovanja*, Dnevnik i Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Kovačević, B. (2005): *Nasilje i djeca*, Pravni fakultet – Centar za publikacije, Banjaluka.
- Kovačević, B. (2009): Perić, R.: *Socijalna patologija*, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Banjaluka.
- Ljubičić, M. (2009): *Istraživanje sociopatoloških obilježja porodica maloljetnih prestupnika*, Magistarski rad, Filozofski fakultet, Beograd.
- Vlajki, E. (2009): *Socijalna patologija postmodernizma*, Euroknjiga, Zagreb.
- Zvonarević, M. (1964): *Socijalna psihologija*, Privreda, Zagreb.

Zakaj mladi ostajajo doma: primer Slovenije

IZVLEČEK

Članek se ukvarja z vprašanjem, zakaj mladi v Sloveniji ostanejo doma znatno dlje kot (nekateri) njihovi evropski sovrstniki. Avtorica pri iskanju odgovora s pomočjo mednarodnih raziskav, drugih virov uradne statistike, različnih poročil, znanstvenih člankov in predvsem raziskav, izvedenih v slovenskem prostoru, obravnava različne faktorje (materialni, strukturalni, kulturni in socializacijski), ki bi utegnili biti vzrok omenjenega družbenega pojava. Videti je, da so mladi v Sloveniji soočeni z materialnimi in strukturnimi omejitvami, zato pragmatično izberejo bolj privlačno, včasih edino možno rešitev, tj. da ostanejo doma (dlje). Temu botrujejo tudi dobri odnosi s starši ter prostorsko udobje, pa tudi nizka toleranca do potencialne začetne revščine v primeru selitve v samostojno nepremičnino. Družine velikokrat nosijo vlogo emocionalnega in materialnega podpornika, zlasti s tako imenovanimi »prenosljivimi viri«. V prispevku je predlagana bolj poglobljena in longitudinalna študija o tem, kako in ali na pojav zanesljivo vplivata tudi permisivna vzgoja ter daljše šolanje.

Ključne besede: mladina, starši, selitev od doma, stanovanjska politika, zaposlitev, permisivna vzgoja.

WHY YOUNG PEOPLE STAY AT HOME LONGER: THE SLOVENIAN CASE – ABSTRACT

This article deals with the question of why youth in Slovenia stay at home noticeably longer than (some of) their European counterparts. With the help of international surveys, other sources of official statistics, various reports, academic papers and especially with the help of surveys, conducted by Slovenian scientists, the author deals with different factors (material, structural, cultural and socialization), which may be reasons for the mentioned social phenomenon. It seems, that youth in Slovenia is faced with material and structural limitations, thus pragmatically choosing the more attractive, or sometimes the only possible solution, namely to stay at home (longer). Overall good relationship with parents and spatial comfort, and low tolerance toward the possibility of facing (initial) poverty, if moving to an independent residence, also contribute. Families play a role of emotional and material supporter, especially with the so-called "transferable sources". An in-dept and longitudinal study on the influence of extended inclusion in schooling and permissive parenting is suggested in the article.

Key words: youth, parents, leaving parental home, residential policy, employment, permissive upbringing.

INTRODUCTION: Youth in Slovenia Stay at Home Longer than Their European Counterparts

The latest extensive survey dealing with social status of youth in Slovenia pointed out a phenomenon, which can be noticed even in surveys at international level. *Youth 2010* showed what some Slovenian and European surveys have been showing before. Namely, that young people in Slovenia stay at home longer than some of their European peers, or do not move out of their parents' home at all. For example, it is evident from *Eurostat* report (2010) that young Slovenes move out of home noticeably later than some of their European counterparts. Such findings raise the need to point out the factors influencing or causing this phenomenon. Social scientists can not fully agree on what the main reason, why Slovenian youth delays to move out and reach a full independence is, some claiming main reasons are ones of material nature, while others claim it is all due to permissive parenting style, which makes it comfortable for youth to stay at home without having to take on "adult" responsibilities and/or risk the possibility of initial poverty in an autonomous household.

This report comes due to the need to elaborate on some key factors, which may be causes of this phenomenon, and possibly determine which factor has the most influence on the young Slovenes' choice. The report is based mostly on valuable longitudinal studies conducted by Slovenian social scientists, especially on the latest extensive survey *Youth 2010*, as well as on some international studies, which offer a clear insight on the position of Slovenian youth in comparison with their European counterparts. The fundamental goal is to determine whether the key reason why youth in Slovenia choose to stay at home longer is due to their socio-economic status, or do they simply choose the more convenient housing arrangement. According to various surveys (Vertot, 2009; Lavrič et al., 2010; Choroszevicz and Wolff, 2010; Kuhar, 2009:8) the main reason seems to be material inability to afford and own a residence and be self-dependent.

I shall form my hypotheses based on the latest survey on young people in Slovenia – *Youth 2010*. According to Lavrič et al. (2010) the key reasons why young people in Slovenia stay at home longer are:

material factors; over three fourths of youth (25–29), who are unemployed and whose parents live in a house live with their parents, and less than a

third of those with full-time employment and monthly incomes of at least 1,000 euros and whose parents live in a flat.

- staying with parents is more comfortable than risking the possibility of facing (initial) poverty;
- due to the country's small size commuting is easy and favorable;
- the young prefer the LAT (living apart together) way of partnership

According to survey Youth 2010, the prolonged participation in education does not seem to influence the decision to delay leaving parental home.

Focused on the factors listed above, I shall form my hypotheses with certain refinements as follows:

- Decision to move out of parental home is influenced by employment and by experiencing the lack of space in the living arrangement with parents.
- One of key factors is the minimalist residential policy and the growing rate of temporary employments.
- Extended inclusion in the education system is one of the reasons why young people in Slovenia stay at home longer.
- Staying in the comfort of parental home is more appealing than risking (initial) poverty in an autonomous household.
- Family of origin represents a strong material supporter for young people, when trying to move out.
- Permissive parenting influences decision to stay at home longer.
- Decision to move out of parental home is not affected by relationship status.

These hypotheses serve as guidelines for an attempt to expose the nature of factors influencing the youth's decision to prolong staying at home. They are put in a broader context in form of chapters, dealing with the mentioned factors as possible causes for the phenomenon in question:

Chapter two offers a description of the approach and research methods used in this report.

Chapter three presents 5 basic models of transition and residential status of youth in Slovenia.

Chapter four ("*Factors Influencing Delay of Leaving Parental Home*") deals with the previously mentioned factors as possible causes for the phenomenon in question.

In final chapter “*Conclusion and Discussion: Why Slovenian Youth Delay Leaving Parental Home*” findings shall be summarized and possibilities for further analysis shall be presented.

APPROACH AND RESEARCH METHODS

This report focuses on youth in Slovenia aged 18–35. Main source of data analyzed are databases created by other researches or institutions. I rely primarily on the following resources:

1. Surveys of Slovenian youth (especially the latest, *Youth 2010*);
2. Data from *Eurostat*;
3. Other sources of official statistics and various collective reports;
4. Academic papers, etc.

Due to different samples in the data collected some clarification and definition of the term “*youth*” is needed. When it comes to differentiation of the period in our lives we generally call “*youth*”, different conceptions might come to mind due to the fact that the term “youth” has long been used to refer to a wide range of ages (from the age of 15 and up to the age of 40 or even 45). Due to its necessity, logicity and suitability, I adopted the term proposed by Jeffrey J. Arnett, who argues that the new phenomenon in young people’s lives across industrialized societies, along with the demographical changes it brings, introduces the need for a new, more suitable term than “*youth*”. His use of the term “*emerging adults*” refers to young people aged 18–25, who are no longer adolescent but only partly adult, emerging into adulthood but not there yet (Arnett, 2007). He proposes Erikson’s term “*youngadults*” be used for the age period from about age 30 to about age 40, because by age 30 most people in industrialized societies have settled into the roles usually associated with adulthood: stable work, marriage or other long-term partnership, and parenthood (Arnett, 2007). Arnett considers adolescence to last roughly until the age of 17. Agreeing with his theory of emerging adulthood, I shall use the term “*emerging adults*” to grasp young people aged 18–25 (due to some data also aged 15–25) and Erikson’s term “*young adults*” to grasp young people aged 25–35. When referring to young people in general, I shall refer to young people from teenage years (15 or 18 – depending on the data considered) up to 35, thus using the term “*young people*”.

RESIDENTIAL STATUS OF YOUNG PEOPLE IN SLOVENIA; IN THE EUROPEAN CONTEXT

According to various sources (Choroszevicz and Wolff, 2010; Mulder, 2009; Mandič, 2007; Cavalli and Galland, 1995) the problem of prolongation of youth is of greater concern in southern and especially in Mediterranean European countries. In southern Europe young people experience a difficult labor market, limited state support, and a culture of family assistance, resulting in leaving parental home later than northern Europeans.

Due to Rehner's analysis of Western countries according to their specific characteristics, Mulder (2009) presented the idea of an invisible line, that separates Northwestern Europe from Southern and Mediterranean Europe; young people (18–34) in Northern Europe leave home at an earlier age than do their peers in Southern Europe, which is also evident from *Eurostat* report, based on 2008 data (Choroszevicz and Wolff, 2010). Similarly to Rehner's construction, other authors (e.g. Lavrič et al., 2010; Kuhar, 2009:8) mention five basic models of transition regimes in European countries by Walther et al. (2009);

- *Universalistic transition regime*; typical for Nordic countries and based on extensive and flexible educational system, which provides special educational financial support. Activation policies geared towards the labor market offer young people a relatively wide choice of jobs and thereby ensure individual motivation. Mulder (2009) in that same sense mentions the social-democratic welfare regime of the Nordic countries, which will further be discussed in section *Factors Influencing Delay of Leaving Parental Home*.

- *Employment-centered transition regime*; found in Austria, Germany and France and based on differential and selective schooling system, leading the young into diligence.

- *Liberal transition regime*; prevalent in Anglo-Saxon countries and based on an individual responsibility of young people to enter a very flexible labor market as quickly and successfully as possible. The logical consequence of such regime is the possibility of social exclusion of youth, because a flexible labor market also brings a high risk of uncertainty and unemployment.

- *Sub-protective transition regime*; prevalent in Mediterranean Europe. Due to weak connection between education and labor market young

people secure employment relatively late and with difficulty (transitions are uncertain and can last until their mid thirties). Since young people are not entitled to state support, they depend to a large extent on their families of orientation, which in this sense perform the key role of *socialmitigator*. Due to their long dependence on their families of orientation young people have a relatively low social status. Higher education represents an opportunity to raise their social status, while also sometimes enabling the acquisition of a certain level of material independence.

- *Transition regime of post-socialistic countries*; post-socialistic European countries are difficult to place in such regimes, because although they might have uniform history, they differ amongst each other and a different pace of transition can be noticed. These countries appear to be close to countries with sub-protective welfare states with public structures mostly looked at as completely unreliable. However, differentiation is needed.

Kuhar (2009:8) estimates that Slovenia is closer to the universalistic transition regime, while according to latest extensive research on the status of the Slovenian youth (Lavrič et al., 2010) it appears that Slovenia is moving towards the sub-protective model, because there is a trend of emerging adults and young adults growing dependency on their family of orientation (mostly in a sense of staying in parental home longer), whilst participating in education until a relatively high age. Extended participation in education seems to be looked at as a way of improving the social status and gaining partial economic independency. It is all closely connected to a distinct decrease in stable and long-term forms of employment of emerging adults and young adults. At the same time an increased flexibility of labor market for the young has been noticed, which brings Slovenia closer to the liberal transition regime (Lavrič et al., 2010).

On the basis of European Quality of Life Survey (2004) Mandič (2007) offers another vivid image of the Slovenian position. She finds that young people aged 18–34 in Nordic and Atlantic countries of Europe do not prolong staying with parents as much as their peers in Southern European countries do. The lowest percentage of young people living with parents in 2003/04 was in Sweden (10 % of women and 10 % of men) and the highest percent, according to Mandič, was in Italy (61 % of men and 57 % of women). Among newer members of the EU, Slovenia had (with the exception of the “European record holder” Malta) the highest percentage

of young adults living in parents' household (Mandič, 2007). However, in the following years Slovenia has managed to exceed Malta and Italy, with more than 60 % of young people (18–34) still living with their parents and is thus the second leading country among the 27 member countries of European Union, where emerging adults and young adults live in their parental home until relatively late (Choroszevicz and Wolff, 2010).

The latest extensive survey on social status of Slovenian youth (*Youth 2010*) together with data from World Values Survey 2009 offers a clear insight on trends, which have occurred in Slovenia over the last two decades. From 1992 to 2010 the percentage of young adults aged 25–29 living with their parent(s) increased from 41.9 % to 65.3 %.

According to the 2004 survey by Statistical office of the Republic of Slovenia (SURs), more than half of young adults aged 25–34 were living with their parents (57 %) (Vertot, 2009). 35 % of young adults were living in their own apartment or cohabiting with a partner and 8 % were living in rental apartment. Even though there are differences in age groups of population in the sample of SURs and other surveys, basic trend of delaying leaving parental home is clearly evident from the data presented.

Youth 2010 shows that 41.7 % of emerging adults and young adults aged 15–29 live in their parents' or partner's parents' residence, 26.8 % own their residence alone or with a partner and 30.7 % live in a rental apartment. Out of those who own the residence by themselves or with a partner 48.7 % inherited the residence and 32.9 % bought it by taking out a financial loan (Lavrič and Klanjšek (2010): in Lavrič et al., 2010). Compared to EQLS survey in 2003, some changes have happened in the last few years concerning residential ownership. In 2003 48 % of young adults aged 25–29 owned the residence they were staying in and 13 % lived in a residence without obligation to pay rent (mostly apartments with relatives as owners). The latter put Slovenia in 2003 as third in the European Union, where young adults lived in a rental apartment without obligation to pay rent, which together with the *Youth 2010* data indicates the importance of family's support, when leaving parental home. These data shall further be discussed in the following section (*Factors Influencing Delay of Leaving Parental Home*).

FACTORS INFLUENCING DELAY TO LEAVE PARENTAL HOME

More than by employment and economic independence the decision to leave home is influenced by experiencing lack of space

The trends on the youth labor force market depend greatly on economic and social happenings in Slovenia in general (Ignjatović and Trbanc, 2009; in Rakar and Boljka, 2009). According to Ignjatović and Trbanc (2009) there is a great flexibility of employing young people, which influences the frequency of transitions between jobs and the frequency of unemployment. The two have major important consequences for the possibility of economic and social independency of young people. From 2004 to 2008 certain specifics were noticed, e.g. a slight increase in employment, a decrease in unemployment, great influx of youth enrolled in tertiary education and consequently late and - due to differences in the structure of demand and supply of young labor force - many times difficult involvement in the labor market, great flexibility of youth employment, mostly fixed-term employment and student work (Ignjatović and Trbanc, 2009; in Rakar and Boljka, 2009). Survey *Youth 2010* offers further analysis and a detailed insight on young people's financial sources.

A long-term analysis shows, that some changes in the structure of young people's income sources have happened in Slovenia (Klanjšek, 2010; in Lavrič et al., 2010). In the last 10 years the percentage of young people, who get income from welfare or a permanent employment, has decreased, while the percentage of those, whose main source of income are scholarships and most of all, the percentage of those receiving main incomes from a part-time job or casual work (including students' work) has increased (Klanjšek, 2010; in Lavrič et al. 2010). High rates of part-time employments and casual work amongst the young make Slovenia the leading country in the EU with such model of young people's (temporary, uncertain) sources of income (Lavrič and Klanjšek, 2010: in Lavrič et al., 2010).

Table 1 presents data from *Eurobarometer* (2007) and *Youth 2010*. The latter included young people in Slovenia aged 15-29, while *Eurobarometer* survey included young people aged 15-30.

Table 1: Source of Income (%)

	Eurobarometer (2007)			Youth 2010*
	EU27	NMS12	Slovenia	
My regular job	43	41	34	36.6
Relatives, partner	31	36	24	/ **
Training allowance or educational grant	7	5	14	27.2
Unemployment or social security benefits	5	3	4	13.7
Casual work	10	9	21	51.4

Symbols: NMS12 = new member states (Central and Eastern European states, including Slovenia and the last joined member states Romania and Bulgaria.)

* Total amount is greater than 100 percent since the respondents had various sources of income.

**The data cannot be summed since *Youth 2010* used three different sources of income that easily fit into this category (parents - 44.2 %; pocket money, gifts - 56.6 %; partner - 3.2 %).

The data presented shows a vastly high percentage of young people in Slovenia to whom training allowance or educational grant and casual work represent the main sources of income. Even though the data presented raises some concerns and it would be logical to assume, that the source of income might have something to do with the delayed decision to move out of parental home, supposedly this is not the case. According to *Youth 2010*, 59.3 % of young adults aged 25–29, who were employed in a permanent position, lived at home (both, occasionally and entirely) in 2010, as well as 70.9 % of all other respondents in that same age group (Lavrič and Klanjšek, 2010; in Lavrič et al., 2010). The percentage of young adults who live with their parents has increased proportionately in all groups with respect to employment status (employed/permanent, employed/temporary, self-employed, regular freelance work and not regularly employed), including those employed in permanent positions (Lavrič and Klanjšek, 2010; in Lavrič et al., 2010). Therefore, strained conditions on the labor market can not quite contribute to the explanation of high percentage of young adults aged 25–29 living with their parents.¹ This situation seems quite similar to the Italian case, where remaining in the family home has undergone

1 Index of living with a mother was used, because it enables comparison with the data from Youth 2000 survey.

a transformation. Rossi (1997) presents data from Italian surveys, which show an ever-increasing percentage of young people who do not leave their family of origin even when they have acquired economic independence.

Similarly to the Italian case, further analysis shows that young adults in Slovenia, whose parents own a house, very often stay at home regardless of being employed (all forms of employment) and that they are motivated by employment to leave parental home only when experiencing lack of space in the living arrangement with parents. Among young people living with parents, a markedly low (50 %) proportion of young adults living in a flat with their parents (aged 25–29), indicates that the high percentages of young adults living with their parents in Slovenia are correlated primarily with the absence of regular employment and their parents' living in a house. In other words, young adults who experience lack of space in parental home and have gained employment move out of parental home sooner than their (employed or unemployed) peers, whose parents own a house. According to *Youth 2010* data, young adults aged 25–29 who live with parents in an apartment, are experiencing lack of space more intensively (46.6 %) than do their peers, who live with parents in a house (19.1 %) (Lavrič and Klanjšek, 2010: in Lavrič et al., 2010). To sum up, the less young people experience lack of space in their parents' residence, the less they feel the need or are motivated to move out.

With minimalist residential policy and increase of part-time employment chances of getting an apartment without parental support are close to impossible

National residential fund is a very important and long-term, but also a restricted social source and is an important indicator of general possibilities, offered to individuals to choose a residence according to their own requirements (Geržina, 1996: in Ule 1996). As mentioned, Slovenia has a Mediterranean model of transition, where young people leave parental home relatively late compared to their peers in Northern European countries. Some of it also has to do with the welfare regime and residential policy in Slovenia. While social-democratic welfare regime, found in the Nordic countries, is oriented to individuals and provides strong state support which facilitates leaving home to live alone at an early age for many, the Mediterranean European or familistic regime, found for example in Italy and Spain, is strongly oriented to family and

expects family to provide support rather than state (Mulder, 2009). Welfare regimes influence social and economic policies such as family, housing or labor-market policies.

In the case of Slovenia, Mandič (2009) strongly points out the imbalance between burdens and responsibilities, which are taken on by the minimalist residential policy on one hand and those which are left to families on the other. Emerging adults and young adults, who are often still in the process of education, and just at the beginning of their career, have less resources at hand than older generations, which have already managed to gather more resources (Mandič, 2009; in Rakar and Boljka, 2009). Therefore, young people are a vulnerable social group, because they are less equipped for competition on the residential market. The most vulnerable amongst them are the young people, who are left without the (material) support of their parents.

A few years after the transition Slovenia had not yet completely formed its goals of residential policy and there were no specific problems or groups in need of attention identified at that time. However, since 1990 residential policy in Slovenia has remained minimalist; has relatively small and weak instruments for involvement in the system of residential care (Mandič, 2009; in Rakar and Boljka, 2009). Compared to old member states of the EU (EU15) in 2003, Slovenia had one of the smallest range of housing allowances, the second smallest range of housing support and the third lowest percentage of households in a rental residence. Data from Housing Statistics in the European Union (2004) and the European Quality of Life Survey (2004) data pointed out root structural difference in direction of residential policy among Slovenia and EU15. According to Mandič (2009) the residential policy in Slovenia remains weak with no ambitious goals and no possibility of realization, so young people nowadays have less chances of owning an apartment, compared to older generations in previous times. To own an apartment stays a very important and preferred starting point of independent residential career, but Mandič and Cirman (2006) conclude that young people in Slovenia have relatively inconvenient possibilities of gaining their own apartment due to the growing prices of real estates, even though the conditions of financing have improved. Often they can manage only with the help of interfamilial transfers. The authors claim that, compared to other transition countries /.../, Slovenian residential policy has been quite unsuccessful as far as assuring affordable apartments are concerned.

Due to the given data it is no surprise that *Eurobarometer* (2007) pointed out Slovenian residential policy and personal financial status as two most common answers given by the respondents (aged 15–30) regarding the question of why in their opinion do young people in general stay at home longer now than they used to:

Table 2: Reasons for Living Longer at Parents' Homes (%)

	EU27	EU15	NMS12	Slovenia
Cannot afford to move out	44	43	47	48
Not enough affordable housing available	28	27	29	26
Home comforts without responsibilities	16	19	10	11
Get married later than used to	7	6	9	10
Financially support their parents	3	3	3	3
Other reasons	2	2	1	2

Source: Eurobarometer (2007)

Symbols: EU27 = (Previously) all member states; EU15 = old member states; NMS12 = new member states (Central and Eastern European states, including Slovenia and the last joined member states Romania and Bulgaria.)

Further research is needed to conclude, whether extended inclusion in schooling is one of the reasons why young people stay at home longer

While according to Vertot (2009) the overall degree of achieved education in Slovenia has increased over the last three decades, the participation rate of the population aged 18–34 in tertiary education in Slovenia is one of the highest in EU27 (Eurostat, 2010). The duration of studying from enrolment into a faculty till graduation in Slovenia is also one of the longest ones in Europe and in average lasts more than seven years (Kuhar, 2009:8; Orr et al., 2008). It is only logical to presume, that consequently to longer inclusion in schooling young people in Slovenia enter the labor market at a relatively high age (Kuhar, 2009:8), ergo leaving parental home only after achieving economic independency. According to Choroszevicz and Wolff (2010) Slovenia has the highest percentage (77 %) of emerging adults aged 18–24 still in the process of education and living in their parents' home. So, can the delay of leaving parental home be a result of prolonged schooling process?

The latest research on youth in Slovenia finds that extended participation in education does not influence the decision to delay leaving parental home. The research shows that youth who study leave parental home much earlier on average ($r = 0.145$; $p < 0.01$) than their less educated peers (25–29 age group) (Lavrič and Klanjšek, 2010: in Larvič et al., 2010). Taking Choroszevicz and Wolff's (2010) data into consideration, this could indicate that while schooling, young people start leaving home after the age of 25 at a greater extent than at a younger age. According to *Youth 2010*, among youth living with parents all the time, there were 44.7 % of those who have junior college or higher level of education and there were 56.9 of those with secondary school or less. 38.4 % of young adults aged 25–29 with a college or a higher degree of education are not living with their parents and 24.1 % of their less educated peers claim the same. The logical conclusion would be that the young who went to college or have been in the process of tertiary education leave parental home sooner than their less educated peers.

However, such deduction neglects to point out the percentage of young people residing in student halls or rental apartments, which can be viewed as residing in independent households per se, but may only be a temporary living situation. These temporary living situations may later in fact turn out to be a part of the so-called “yo-yo-ization” of transition to adulthood, where passage to adulthood is not linear but fragmented (Mulder, 2009, Kuhar, 2009:8). Some of those leaving home return one or more times before leaving definitely: mainly students, but also those experiencing financial or social problems (Mulder, 2009). Characteristics of such “yo-yo-ization” of transitions between youth and adulthood are reversibility, fragmentation and diversification (Kuhar, 2009:8). Same type of uncertain independency is a so-called mixed living arrangement, presented by Nave-Herz (1997), where some young adults maintain independent and parental residences simultaneously.

According to Eurostudent (2008) 53 % of students aged 25–29² lived with their parents or relatives, 37 % lived in a private flat or lodging and 11 % of Slovenian students lived in a student hall. In general, Slovenia has one of the highest percentages of students living with parents in Europe (Orr et al., 2008; Lavrič et al, 2010), which can partially also be attributed

2 The age group is the same as in Youth 2010.

to the fact, that Slovenia is a relatively small country with a well-organized (road) infrastructure, enabling youth to commute daily to school or work, thus decreasing the need to move out of the parental home (Lavrič and Klanjšek, 2010; in Lavrič et al. 2010).

Due to the doubts presented and the need of a detailed insight into the topic, it needs to be concluded, that further and more detailed research must be conducted to surely define in what ways do longer schooling and participation in tertiary education influence a definite household independency of young people in Slovenia.

Living with parents is more convenient than risking (initial) poverty

As mentioned, young people in Southern and Mediterranean European countries in general leave parental home later than their peers from Northern European countries do. Studies show that young people in countries with liberal and universalistic transition regime, where leaving home occurs at an earlier age, have a higher risk of experiencing poverty than their peers in countries with the sub-protective (Mediterranean) transition regime, where leaving home occurs relatively late (Aassave, Iacovou and Mencarini, 2006). Iacovou and Berthoud (2001) find that various factors – being in employment, having a working partner, and living in one's family of origin – protect against poverty (Assave, Iacovou and Mencarini, 2006). The phenomenon could be explained with cultural factors. While a certain period of poverty and social exclusion /.../ is acceptable in countries with liberal transition regimes, and is maybe even desired as a form of initiation, young people in countries with sub-protective transition regimes are less open to the idea of risking poverty and thus choose to enjoy the comfort of parental home a bit longer (Lavrič and Klanjšek, 2010; in Lavrič et al., 2010).

Young people in Slovenia are in a relatively better position than their European peers as far as risking poverty is concerned (Lavrič et al., 2010; Nagode, Smolej and Boljka, 2009). Namely, the risk of poverty for young people in Slovenia is lower than the average risk of poverty in EU, but on the other hand 78 % of Slovenes think, that poverty in the country is widespread (Eurobarometer, 2010; Vertot, 2009; Lavrič et al., 2010). However, reasons can unfortunately not be attributed to the working market, where young people enter uneasily, but to other (informal) forms of support, resulting in prolongation of staying with parents, and to the relatively successful functioning of social protection system (Nagode, Smolej and Boljka, 2009).

Undoubtedly, leaving parental home at a relatively high age may be viewed as a rational choice of young people in Slovenia. As Rossi (1997) finds in Italy, same can be said for Slovenia: to leave home seems too risky while the young are unwilling to suffer a drop in status to gain greater autonomy. The later is also proven by qualitative data in *Youth 2010* based on the interviews with some of the respondents. Additional reason why it is safe to conclude, that young people in Slovenia delay leaving parental home until their independency is guaranteed to have a certain level of comfort, is the fact that in 2003 the percentage of young people in groups aged 19–24 and 25–29, who claim they live in a cramped household was quite low (15–20 %) compared to other European countries (Vertot, 2009). For comparative purposes; the percentage of young people aged 25–29, who claimed, they lived in a cramped household in Estonia, Sweden and Denmark was close to 40 %.

Families carry the role of material supporter when it comes to leaving parental home

In 2003, 13 % of young adults were living in an apartment without the obligation to pay rent, which put Slovenia as third in the European Union in this category. Mostly those were relatives' apartments, where the relative has kept the ownership over the residence (Mandič, 2009; in Rakar and Boljka, 2009). Data from 2004 shows that among 35 % of young adults aged 25–35, who lived in their own apartment, 38 % bought the apartment with their own financial means, to about a fifth of them the apartment was bought by their parents or partner's parents, somewhat more than 14 % inherited the apartment and about 10 % of young adults expanded the parents' house in purpose of having their own household in parents' residence (Vertot, 2009). A continuation of this trend can be seen in data from the latest survey *Youth 2010*, where it is shown that emerging adults and young adults³, who own an apartment, inherited the apartment in 48.7 % cases and 32.9 % of them bought the apartment by taking out a loan. In 7.6 % of cases, where apartment was bought directly with financial means, parents or relatives provided those means and in 10.8 % cases it was bought by the young people themselves. In other words, according to *Youth 2010* only 15 % of emerging adults and young adults who moved away from home purchased the real estate they

3 Youth 2010 captured the position of young aged 15-29, while data from 2004 involved youth aged 25-35.

were living in with their own financial means or by taking out a loan (Lavrič and Klanjšek, 2010; in Lavrič et al., 2010).

It is obvious, that conditions on the property market together with the available income of young people hardly enable purchase of a residence without the help of parents. A great percentage of emerging adults and young adults in their own household are those, who live in their parents' residence. Among those there are 77 % of young people, who live in their parents' house, therefore live on the same address, but perhaps have their own household (extended house). Clearly the percentage of this form of residing has dramatically increased among young people since 2004. If we add the percentage of cases, where parents helped (co)finance the purchase of the residence, it can be concluded, that in majority cases (55.4 %) leaving parents' nest was in an economic sense (in)directly made possible by parents (Lavrič and Klanjšek, 2010; in Lavrič et al., 2010).

The mentioned material support from parents may also be referred to as ability to provide "transferable material resources". Those are the sources that the adolescent can use when creating an independent household. Transferable material resources include the income of one or both parents and/or they may also refer to property. To conclude, the more transferable resources the parents have, the more probable it is that young adults leave their parental home early (Hekken, 1997). The future for emerging adults and young adults in Slovenia is filled with material difficulties, so they rely not only emotionally, but also economically on their families in case of (temporary) crises.

Overall family environment and good relationship with parents make staying at home comfortable

Due to the increasing percentage of young people, who do not leave their family of origin even when they have acquired economic independence, it seems reasonable to question whether the quality of relationship with parents has anything to do with the phenomenon.

Studies show that in general children and young adults in Slovenia have a quality relationship with their parents (Currie et al., 2004; Lavrič et al., 2010). According to *Youth 2010*, 84.5 % of respondents said their relationship with their mother is good or very good and 76.4 % of the respondents say they have the same quality relationship with their father (Lavrič and Klanjšek, 2010: in Lavrič et al., 2010). The study did not,

however, statistically confirm a correlation between relationship with parents and the age of moving out of parental home. Namely, there is no difference among the young who still live in parental home and the ones who moved out, when it comes to feeling comfortable. Therefore, it could be concluded, that the overall high level of quality relationship with parents and convenient spatial conditions make it possible for young people to stay at home longer and shelter themselves from the risk of facing (initial) poverty, even when they have already gained economic independency.

Youth 2010 shows that the prevalent sources of income for young people in Slovenia aged 15-29 are allowances and financial presents (56.6 %), income from a part-time employment (51.4 %) and the financial support from their parents (44.2%).⁴ All the data considered, a reasonable conclusion can be drawn. While young people are interested in prolonging the process of schooling and thus gaining a higher education, which can enable an easier transition to the working market without risking (initial) poverty, the family of origin takes the role of a supporter, offering not only transferable material resources, but also non-transferable material resources, the later being free access to the infrastructure of the family, e.g. telephone, car and accommodation (Hekken, 1997). In addition, study *Youth 2010* finds that the social life of young people aged 25–29 living with their parents is much more virtualized than the social life of those living in an independent household. Meaning, young people, who live with parents, use the internet and text via mobile phones more often than do their Slovenian peers, who live on their own.

It certainly seems logical that such living arrangements, given good relationships with the parents and information/communications technologies support, is a substantially more attractive (or at least a less unattractive) option. (Lavrič and Klanjšek, 2010: in Lavrič et al., 2010).

The decision to leave home is not affected by relationship status

Even though young people in Slovenia live with parents until a relatively high age, this does not mean they do not have stable or unstable relationships. However, some significant trends need to be pointed out. The percentage of young people living with a partner in Slovenia dropped noticeably. With young adults aged 25–29 this percentage dropped from

⁴ Data shows the percentages of those, who expressed the sources of their income. The total sum is therefore higher than 100 per cent, because the respondents have different (more) sources of income.

58.4 % to 40.1 % in the years from 2000 to 2010 (Lavrič and Klanjšek, 2010; in Lavrič et al, 2010). A slight drop of percentage also occurred among emerging adults (19–24). This phenomenon could closely be related to other factors causing delayed leaving parental home, however, this does not mean that young people are less involved in partnerships than they were in the year 2000. Considering general estimations of respondents in *Youth 2010*, young people wish to live approximately one year in a consensual union before getting married to their partners, the consensual union occurring approximately at the age of 25. According to the latest studies and statistics, young people are in no hurry to live in a consensual union and are more comfortable in so-called LAT (*living apart together*) relationships. The LAT phase is an intermediate period between family dependence and family independence. Young people often depend on their parents economically, but at the same time they are socially independent (Ule and Rener, 1998). Concerning the question of when is a good time to move out of parental home, the respondents in *Youth 2010* estimate this should happen approximately at the age of 24. Yet they seem to realize this part of transition to adulthood a bit later. Obviously, estimations which according to *Youth* studies (2000, 2010) show a general shift in the expected age at which transition to adulthood should occur (becoming a parent, getting married, live with a partner, move out of parental home, finish schooling, get a full-time employment, gain financial independence) are still too ambitious for the facts of reality.

Does permissive parenting style influence the decision of young people in slovenia to leave home later?

Diana Baumrind (1991) classified the term 'permissive parenting' as a way of upbringing a child without expecting him to behave maturely or take any responsibility. Permissive parents are lenient, avoid confrontation and do not cause child any discomfort when behaving badly. Some social scientists point out the dangers of permissive socialization, which is in some elements present also in Slovenian families and schooling system. Today, every authority, even if it is only about order and discipline, already presents a problem (Godina, 2010). Žižek (1985) claims the absence of responsibilities from early childhood transcends into an adult life, causing the subject to be unable to take on 'adult responsibilities'. Even schools have taken on same way of dealing with children, making

space for them to express their own unique personalities rather than being a 'repressive' institution. Permissive socialization thus creates pathologic narcissists, whose world evolves around their comfort as the highest value.

Youth 2010 among other surveys (Currie et al. 2004) has shown, that when it comes to the quality of relationship between children and parents, Slovenia is at the top of European countries. Slovenian national surveys of youth also reflect a high level of cohabitation (Lavrič and Klanjšek, 2010: in Lavrič et al, 2010). The study also shows that the young who live with parents feel relatively comfortable in such living arrangement (only 15 % reported feeling uncomfortable). With all that in mind, adding the previously mentioned fact that the young in Slovenia are less prepared to face the initial poverty in an autonomous household, and considering the preference of LAT relationships, it is very much logical to assume that permissive upbringing is one of the factors why young Slovenes choose to stay at home (longer). Survey *Youth 2010* measured presence of permissiveness in socialization by asking respondents to evaluate statements concerning their upbringing according to the level of agreement or disagreement. Although the study found that more than 40 % of young respondents believe that old people should give up part of their prosperity in favour of young people, it also found the correlation between permissive upbringing during childhood and age of moving out is not statistically significant. Permissively raised youth want to establish their independence as soon as possible, but in reality they manage to do so relatively late (Lavrič and Klanjšek, 2010: in Lavrič et al, 2010). *Youth 2010* also concludes that youth's willingness to accept temporary employment is a well-enough indicator, that they are ready to accept 'adult' responsibilities. However, to gain a certain answer about why the realization of those plans comes later than expected, further research is needed. If permissiveness evolves around child's comfort, why would parents not wish to realize a child's wish to move out in his/her own residence? This brings us again to transferable sources and thus things come full circle. With the data available, it is safe to assume, that increasing permissiveness of socialization could be one of the factors influencing young people's choice to stay at home. Still, an in-depth and longitudinal research is needed to safely confirm it.

CONCLUSION AND DISCUSSION: Why Slovenian Youth Delay Leaving Parental Home

Youth in Slovenia tend to prolong their youth like their peers abroad, but the thing that distinguishes them from some of their European counterparts is the tendency to stay at home longer. It is unsafe to firmly determine whether the reasons for this phenomenon lie strictly in objective, external factors or is it the case of their own preference. However, some conclusions about which of the external factors contribute noticeably to this phenomenon, and why young adults (subjectively) decide to stay in the comfort of their parents' home longer, can be drawn.

Among the objective or external factors influencing delay of leaving parental home there are definitely **financial reasons**. These seem to be the key reason why young adults in Slovenia decide to stay at home longer and according to the latest survey *Youth 2010*, the respondents are mostly aware of the material limitations they are facing.

Due to the uncertainty that the future holds, young people are very realistic and pragmatic about their situation and planning. Longer schooling functions as an incubator enabling an easier transition into the labor market, hoping that education will keep the status they enjoyed with their parents or perhaps bring an even better status. However, young people in Slovenia are facing further **structural limitations** when trying to move out of parental home, with properties' prices reaching amounts they cannot afford, especially with **the rise of temporary employments**, based on which the monetary policy does not offer the possibility of taking a mortgage loan. It comes to the matter of economy in crisis and poor connectedness among key institutions, which could provide a better functioning and balancing of labor force market on one hand and job market on the other.

The family of origin is perceived as a resource. It carries the role of (emotional and) material provider. **Transferable material sources** of the family play an important factor for young people in Slovenia in two ways:

if those transferable material sources are in a form of financial means or in a form of residence, a child can become an independent household owner easier and/or at a relatively early age (a reminder: only 15 % of young apartment owners bought the residence with their own resources);

if parents live in a house, it is more likely for a young person to stay at home longer (many young Slovenes stay in their parents' house, especially

if they do not experience the lack of space, even if they have already gained economic independency, i.e. a full-time employment).

With tough circumstances on the labor market and in the circumstances of the given residential policy, with the addition of a relatively low tolerance for facing poverty, many young people in Slovenia pragmatically and rationally choose to live at home, where they can enjoy the “nonmaterial resources” in the family, i.e. a good relationship with their parents. Being in a relationship does not seem to have any significant influence, because there has been a noticeable drop in young people living with a partner in the last few years. Young Slovenes prefer to have so-called **LAT** (living apart together) relationships, being somewhere between dependency and independency until a relatively high age.

A new form of cohabitation between parents and young adults in Slovenia is worth mentioning. Young people, whose parents live in a house, tend to form an independent household simply by extending the house and dividing the residence according to the ownership of the household. Meaning, young people have a family of their own (family of procreation) in the residence of family of origin (in the parental house).

Regarding the hypotheses, made at the beginning, I can now confirm, that:

Decision to move out of parental home is not influenced as much by employment as it is by experiencing the lack of space in the living arrangement with parents.

Youth have difficulty affording their own real estate due to the growing rate of temporary employments and the minimalist residential policy.

The influence of extended inclusion in education system needs further and more detailed research.

Staying in the comfort of parental home is more appealing (and more pragmatic or rational) than risking (initial) poverty when moving out into an independent household.

Family of origin functions as a material supporter for young people trying to move out in their own residence.

The influence of permissive parenting needs further and more detailed research to safely confirm the correlation.

Decision to move out of parental home is not affected by relationship status, because there is a preference for the so-called **LAT** (living apart together) relationships.

According to the data presented in this research, I must conclude that **material** factors are still the leading reasons as to why young people in Slovenia tend to stay at home longer. As well as they are aware of their financial and structural limitations, parents' capacity of transferable sources has a big role in the matter. Certain expectations of young people are also worth mentioning, namely low tolerance for facing (initial) poverty. In the given circumstances young people act rationally and choose the best possible (or at least the more convenient) option – to stay at home (longer). As far as influence of permissiveness is concerned, a further in-depth and longitudinal analysis is needed, considering and/or measuring three main factors: presence of permissive elements in the upbringing, a child's desire to move out of parental home, and means by which that desire comes to be realized (amount of family's transferable means).

Ways of solution, however, for many still lie in external factors and on the level of state politics. The conditions for motivating young people to move out of parental home must first be established, the key elements being: a) improving the possibilities of gaining a full-time employment (thus gaining a possibility of taking a mortgage loan) and b) changing Slovenian residential policy (affordable mortgage loans, housing allowances, etc.).

REFERENCES

- Arnett, J. J. (2007): Emerging Adulthood: What Is It, and What Is It Good For?, *Child Development Perspectives*, vol. 1, no. 2, pp. 68–73.
- Assave, A., Iacovou, M., & Mencarini, L. (2006): Youth poverty and transition to adulthood in Europe. *Demographic Research*, vol. 15, no. 2, pp. 21–50.
- Baumrind, D. (1991): *The influence of parenting style on adolescent competence and substance use*. *Journal of Early Adolescence*, vol. 11, no. 1, pp. 56–95.
- Cavalli, A., & Galland, O. (Eds) (1995): *Youth in Europe*. London, Pinter.
- Choroszewicz, M., & Wolff, P. (2010): 51 million young EU adults lived with their parent(s) in 2008. *Statistics in focus 50/2010*. Eurostat.
- Currie, C. et al. (2004): *Young people's health in context*. Health behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2001/2002 survey, Copenhagen: World Health Organization.
- Eurobarometer (2007): Young Europeans. A survey among young people aged between 15–30 in the European Union. Analytical Report, Brussels: Eurostat.
- Eurostat, Available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-10-220/EN/KS-CD-10-220-EN.PDF, (accessed 2 February 2012).
- Geržina, S. (1996): Življenjski standard. In M. Ule (Ed.), (1996). *Mladina v devetdesetih. Analiza stanja v Sloveniji* (pp. 101–116). Ljubljana: Scientific and Journalism Centre.
- Godina, V. V. (2010): Kdo bo ščitil starše? (Intervju). *Jana*, 1, 2010.
- Hekken, S. M. J. van, Mey, L. de & Schulze, H.-J. (1997): Youth Inside or Outside the Parental home. *Journal of Family Issues*, vol. 18, no. 6, pp. 690–707.
- Ignjatovič, M., Trabanc, M. (2009c): Zaposlovanje in brezposelnost mladih: aktivni, fleksibilni in prilagodljivi. In T. Rakar and U. Boljka (Eds) (2009). *Med otroštvom in odraslostjo* (pp. 39–55). Ljubljana: Ministry of Education and Sport, Office for Youth: Social protection institute of the Republic of Slovenia.
- Klanjšek, R. (2010c): The economic status of young people. In Lavrič et al. (2010) *Youth 2010: The social profile of young people in Slovenia* (pp. 349–366).
- Kuhar, M. (2009): *Prehodi mladih v odraslost*. Maribor: IRDO.
- Lavrič et al. (2010a): *Youth 2010: The social profile of young people in Slovenia*. Ljubljana: Ministry of Education and Sports: Office for Youth.
- Lavrič, M., Klanjšek, R. (2010b): Residential and housing conditions of young people. In Lavrič et al. (2010), *Youth 2010: The social profile of young people in Slovenia* (pp. 367–396).
- Mandič, S. (2007): Odhod v prvo samostojno stanovanje: primerjalna analiza med državami EU. *Družboslovne razprave* vol. XXIII, no. 54, pp. 7–24.
- Mandič, S. (2009b): Stanovanjske razmere Mladih. In T. Rakar and U. Boljka (Eds) (2009). *Med otroštvom in odraslostjo* (pp. 77–93). Ljubljana: Ministry

- of Education and Sport, Office for Youth: Social protection institute of the Republic of Slovenia.
- Mandič, S., Cirman, A. (Eds) (2006): *Stanovanje v Sloveniji 2005*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences.
- Mulder, C. H. (2009): Leaving the parental home in young adulthood. In Andy Furlong (Ed), *Handbook of Youth and Young Adulthood* (pp. 203–209). London & New York: Routledge.
- Musil, B., & Lavrič, M. (2010d): Values, sustainable social functioning and visions of the future. In Lavrič et al. (2010) *Youth 2010: The social profile of young people in Slovenia* (pp. 419–448).
- Nagode, M., Smolej, S. & Boljka U. (2009d): Socialni in ekonomski položaj mladih. In T. Rakar & U. Boljka (Eds) (2009). *Med otroštvom in odraslostjo* (pp. 57–76).
- Nave-Herz, R. (1997): Still in the Nest: The Family and Young Adults in Germany. *Journal of Family Issues*, vol. 18, no. 6, pp. 671–689.
- Orr, D., Schnitzer, K., & Frackmann, E. (2008): *Social and Economic Conditions of Student Life in Europe*. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag GmbH.
- Rakar, T., & Boljka, U., (Eds) (2009a): *Med otroštvom in odraslostjo*. Ljubljana: Ministry of Education and Sport, Office for Youth: Social protection institute of the Republic of Slovenia.
- Rossi, G. (1997): The Nestlings. Why Young Adults Stay at Home Longer: The Italian Case. *Journal of Family Issues*, vol. 18, no. 6, pp. 627–644.
- Ule, M., & Renner, T. (Eds) (1998): *Youth in Slovenia: New Perspectives from the Nineties*. Ljubljana: Ministry of Education and Sport, Youth Department.
- Vertot, N. (2009): *Mladi v Sloveniji*. Ljubljana: Statistical Office of the Republic of Slovenia.
- Walther, A., Stauber, B. & Pohl, A. (2009): *Up2youth – Youth as actor of social change*. Final report. Brussels: European Commission.
- Žižek, S. (1985): “Patološki narcis” kot družbeno-nujna forma subjektivnosti. *Družboslovne razprave*, vol. 2, no. 2, pp. 105–141.

ROMANUS ET CHRISTIANUS: Drobci o težavni socializaciji zgodnjih kristjanov v rimsko družbo

POVZETEK

Prispevek obravnava proces vse širšega sprejemanja rimske identitete med antičnimi kristjani. V začetkih krščanstva je njihov odnos do večinsko poganske družbe in države zaznamovalo veliko težav. Pomembna vloga poganskih kultov je delala krščansko integracijo za skoraj utopičen projekt. Zato se je zdela izolacionistična vizija *Pisma Diognetu* primeren odgovor krščanske strani. Toda po drugi strani je večina v zgodnji Cerkvi sprejela lojalne zamisli apostola Pavla in drugih utemeljiteljev krščanske politične teologije. Odločilna prelomnica je slednjič nastopila s širšim sprejetjem "teologije Rima", ki jo je razvil vsaj že zgodnji krščanski apologet Meliton iz Sard.

Ključne besede: cerkev in država, rimska religija, zgodnja cerkev, politična teologija, rimski imperij.

ROMANUS ET CHRISTIANUS: Fragments on Difficult Socialization of Early Christians into the Roman Society

ABSTRACT

The paper examines the growing acceptance of Roman identity among Christians in the Antiquity. In the beginnings of Christianity their relation to the majority pagan society and state were marked by many difficulties. The great role of pagan cults in everyday life of this society made Christian integration almost impossible. Therefore the isolationistic vision of the *Letter to Diognetes* seemed a viable answer on the side of Christians. But on the other hand the majority in the Early Church accepted loyalist ideas of the Apostle Paul and other founders of Christian political theology. The decisive turning point was finally a broader enforcement of the "Rome theology" developed already by the early Christian apologist Melito of Sardes.

Key words: Church and State, Roman Religion, Early Church, Political Theology, Roman Empire.

UVOD

V začetku 5. stoletja, avgusta 410, je rimski svet pretresel dogodek mitičnih razsežnosti. Alarihovi Zahodni Goti so zasedli in temeljito oplenili Rim (o dogodku nazadnje temeljito Meier-Patzold, 2010, in Bratož, 2011), sicer že dolgo ne več dejansko, zato pa še vedno simbolno metropolo rimske države. Presenečenje in obup sta bila enako intenzivna pri poganih in kristjanih. Pri tem so prvi, verjetno pa tudi mnogi iz druge skupine, ki so še nedavno tega pripadali prvi, visoko dvignili prst, češ, saj ne more biti drugače, ko pa se je Rim šele pred nekaj leti neodgovorno odrekel varstvu bogov, na katere se je mogel zanašati vseh tistih osemsto let, kar v njem ni bilo tuje vojske. Eden ključnih učiteljev zahodne Cerkve, Avguštin, je v odgovor na tovrstne očitke spisal svoje najpomembnejše besedilo, monumentalno *Božje mesto*. Vendar je sočasno zadolžil svojega mladega znanca, pred navalom germanskih ljudstev z Iberskega polotoka v Afriko pobeglega duhovnika Orozija, naj kot nekakšno dopolnilo k temu besedilu sestavi svetovno zgodovino (Tanz, 1983: 337 s.), ne kakršnekoli, marveč kot katalog različnih nesreč, ki so trle človeštvo od začetkov do avtorjeve sodobnosti. S tem naj bi poganskim kritikom dokazal, da je bilo v bistvu v času, ko krščanstva še ni bilo, življenje na zemlji precej manj znosno in da gotska oplenitev Rima v primerjavi s prejšnjimi podobnimi dogodki naravnost zbledi, kar je tudi srčika prvih strani *Božjega mesta* (prim. o tem kratko O'Daly, 2004: 74–80).

Orozij je nalogo vzel resno in nekako 418 izdal svojo *Zgodovino proti poganom*, s katero pa Avguštin očitno ni bil pretirano zadovoljen, ker učenčevega obsežnega, sedem knjig obsegajočega spisa, nikjer ne omenja, a po drugi strani z njim nedvoumno polemizira v osemnajsti knjigi *Božjega mesta* (Paschoud, 1980: 121). Razlog za nejevoljo se verjetno skriva v dveh »pretiravanjih«¹ prezbiterja iz Brakare, današnje Brage. Najprej je očitno preveč tankovestno izpolnil učiteljevo naročilo in naslikal predkrščanske čase v še bolj črnih in krščanske v še svetlejših barvah, kot bi bilo Avguštinu ljubo. Potem pa je v *Zgodovini proti poganom* postavil spomenik ne le svojemu krščanstvu, temveč tudi svojemu rimstvu in Rimskemu cesarstvu, v katerem je ne glede na tegobe zadnjih desetletij gledal prejkone večno silo. Najvidneje je bilo to ob njegovi razlagi sovpadanja med nastopom miru pod vladavino Oktavijana Avgusta in Kristusovim rojstvom: *Zato je cesar Avgust leta 752 po ustanovitvi mesta, ker je vsa ljudstva od zahoda do vzhoda*

in od severa do juga ter na celotnem območju Oceana povezal v enem miru, tretjič sam zaprl vrata Janusovega templja. Da so bila nato v popolnem miru vseskozi zapahnjena skoraj dvanajst let, je nakazovala celo rja. In niso se odprla nič prej kot v pozni Avgustovi starosti, ko sta vanje udarila upor Atencev in vstaja Dačanov. Po zaprtju vrat Janusovega svetišča se je Avgust torej trudil, da bi državo, ki jo je bil pridobil v vojni, v miru vzgojil in okreпил. Tako je izdal precej zakonov, po katerih naj bi človeški rod v prostovoljnem spoštovanju ravnal moralno. Kot človek je zavrnil poimenovanje gospod. [...]

Tako se je v tistem času, se pravi v letu, ko je Cezar po Božji uredbi zagotovil najtrdnější in najresničnejši mir, rodil Kristus. Njegovemu prihodu je služil ta mir, ob njegovem rojstvu so angeli radostno prepevali »Slava Bogu na višavah in na zemlji mir ljudem, ki so blage volje.« V istem času tisti, ki mu je pripadla vrhovna oblast nad vsem, ni dovolil, da bi ga imenovali gospod, in si tega celo ni upal, saj se je med ljudmi rodil resnični gospodar vsega človeškega rodu.¹

V prvih dneh krščanstva ni bilo videti, da bo kdaj mogoče takšno samoumevno sprejemanje izročil poganškega Rima, četudi nekateri nastavke za pri Oroziju dodelano »Avgustovo teologijo« vidijo že v kanoničnem Lukovem evangeliju (o tem kritično Klein, 2000: 234). Združevanje rimske in krščanske identitete je bilo spočetka, kot nameravam pokazati v nadaljevanju, bistveno težje.

RIM IN BABILON: KRISTJANI KOT TUJCI V RIMSKI DRUŽBI

Vstop krščanstva v rimski svet v tem pogledu ni bil obetaven. Ne toliko zato, ker bi bili kristjani kar naprej izpostavljeni organiziranim zatiralskim ukrepom rimskih oblasti, kot bi bilo moč sklepati ob običajni predstavi o »mučeniški cerkvi«. Bolj je verjetno spravljalo v obup (in spravlja še danes) to, da se je poganska okolica dolgo delala, kot da kristjanov kot posebne skupnosti sploh ni (poučen prispevek o tem je Al. in Av. Cameron, 1964). Zato še danes tako rekoč hllastamo za vsakim drobcem o zgodnjem krščanstvu pri nekrščanskih piscih.

Da mnenje okolice o kristjanih res ni bilo bleščeče, nas sijajno prepriča eden takih drobcev izpod peresa rimskega zgodovinarja, ki v okviru

1 Orosius, *Historiae adversus paganos* 6, 22, 1–5.

pripovedi o požaru v Rimu leta 64 zapiše tudi tole: »*Da bi Neron odstranil hrup, je obtožence podvrigel najbolj izbranim mučenjem, in sicer tiste, ki jih, osovražene zaradi sramotnih dejanj, ljudstvo imenuje kristjani. Začetnika tega imena, Kristusa, je Poncij Pilat, ko je vladal Tiberij, kaznoval s smrtno kaznijo. Pogubno praznoverje je bilo zatrto, a je znova pognalo ne le po Judeji, kjer je izvor tega zla, marveč tudi po mestu Rimu, kamor se od vsepovsod stekajo [...] vse divje in sramotne reči.*«

Najprej so torej prijeli te, ki so priznali, potem pa po njihovih navedbah silno množico, ki so ji dokazali ne toliko zločin požigalstva, kolikor sovraštvo do človeškega rodu. [...] In čeprav so bili ti ljudje zločinci in vredni najhujših kazni, so vendar vzbudili usmiljenje, ker niso bili žrtvovani za javno blaginjo, temveč krutosti enega samega človeka.²

Čeprav pisec graja Neronovo ukrepanje zoper kristjane, prav nič ne dvomi o upravičenosti samih očitkov zoper njih in jim naprti kar 'sovraštvo proti človeškemu rodu'. Od zgodnjih apologetov krščanstva (o njih obširno Kocijančič, 1998) je dobro znano, da se je omenjeno moglo nanašati na tri osrednje očitke poganskih opazovalcev, na domnevni kanibalizem ali kar »tiestovske večerje« (na kar je napeljevalo simbolično uživanje Kristusovega telesa), promiskuitetnost (ki so jo zunanji kritiki videli v zapovedi ljubezni do bližnjega) in kar ateizem kristjanov.

Predvsem zadnji očitek je zelo oteževal integracijo krščanske skupnosti, ki so jo praktično od prvih desetletij večinoma sestavljali spreobrnjenci iz poganstva (prim. Marksches, 2006: 50–65), v večinsko družbo. Slednja je namreč na vsakem koraku predpostavljala prepletanje vsakdanjega življenja s kultu poganske religije, kar je postavljalo Kristusove učence velikokrat v nemogoč položaj. Seveda stvari ne gre pretirano idealizirati in seveda je obstajalo najbrž razmeroma veliko kristjanov, ki so se brez težav prilagodili diktatu in modi okolice, kakor v nekoliko kasnejšem času izpričujejo svarilni Tertulijanovi toni v njegovem spisu *De spectaculis* iz začetka 3. stoletja, ki ne bi nastal, če se številni njegovi sovorniki ne bi živahno udeleževali (po Tertulijanu s poganstvom prežetega) javnega življenja. V podobno smer kaže tudi kriza, ki jo je Cerkev prinesla prva resneje organizirana državna akcija za vnovično vzpostavitev religiozne enotnosti rimske države pod cesarjem Decijem leta 250 po Kr. (prim. Heck, 1987: 150 in C. in L. Pietri, 2005:

2 Tacitus, *Annales* 15, 44

162–167). A na načelni ravni so bile težave znatne. Še bolj jih je stopnjeval vse večji pomen cesarskega kulta kot veziva sicer raznolikega cesarstva (prim. Koep, 1971). Na tej točki kristjani niso mogli sklepati omembe vrednih kompromisov, kar je bilo sorazmerno hitro jasno tudi državnim oblastem, kot priča Plinij Mlajši že v začetku 2. stoletja. Ravno tako ne bi mogel biti jasnejši kot je, odgovor enega najzgodnejših izpričanih krščanskih mučencev, smirnskega škofa Polikarpa (za izdajo poročila o njegovem mučeništvu gl. Lukman, 1983: 52–62), na »nespodobno« ali morda raje »še kar spodobno« prokonzulovo povabilo. Ko je množica na stadionu v Smirni terjala škofovo smrt zaradi brezbožnosti (očitek sem omenil že zgoraj), je namreč državni uradnik odstopil od prvotne zahteve, naj šestinosemdesetletni starec prekolne Kristusa. Zadovoljil bi se že s (čisto) formalno prisego pri cesarjevi sreči (*týche*). Toda Polikarpov odgovor je nenavadno trd: »*Če si domišljaš, da bom, kot praviš, prisegel pri cesarjevi sreči, in se delaš, da ne veš, kdo sem, poslušaj, kar ti odkrito povem: Kristjan sem. [...] Tebe imam za vrednega, da ti pojasnim. Gospodvom in oblastem, ki jih je postavil Bog, so nas namreč učili izkazovati čast, ki jim gre, če nas to ne oskruni.*«³

Olja na ogenj je prilivalo tudi posebno rimsko pojmovanje pomena pravilnega izvajanja verskih kultov za blagor skupnosti.⁴ Slednje je zgodnjim kristjanom onemogočalo dosego položaja, podobnega onemu ravno tako monoteističnih Judov. Ti so bili, kot je znano, iz opravljanja poganskih bogoslužnih dejanj uradno izvzeti, kar jim je sicer zapiralo pot do državnih služb, jim je pa življenje v rimski družbi znatno olajšalo (zdaj o njihovem položaju v njej obširno Goodman, 2007). Zakaj je bila obravnava kristjanov v temelju drugačna, ni preprosto vprašanje. Gotovo sta nanjo vplivali razkorak med odklanjanjem čaščenja najmogočnejšega človeka na planetu, rimskega cesarja, in med čaščenjem na križu sramotno usmrčenega tesarja (kar posebej poudarja Koep, 1971: 317). Po drugi strani je bila nedvomno večja misijonska in prozelitska vnema Cerkve, v kateri je Jude ovirala že za pogane težko sprejemljiva zapoved obreze. Toda ključni razkorak je današnjemu opazovalcu najteže razumljiv.

Razviden je denimo iz obtožbe kristjanom iz ust platonika Kelza, pisca ene redkih ohranjenih poganskih zavrnitev krščanstva iz časa okrog leta 180 po Kr., da so Kristusovi verniki pravzaprav dvojni odpadniki, ker naj bi najprej pod Mojzesovim vodstvom (še kot Judje) odpadli od »starega nauka«,

3 *Passio Polycarpi* 10. Navedeno v prevodu po Lukman, 1983: 57.

4 Prim. denimo jasno Ciceronovo »diagnozo« v njegovem spisu *De natura deorum* 2, 8.

poganskega politeizma, nato pa pod Jezusovim vodstvom še od judovstva (o tem očitku Fiedrowicz, 2000: 209) V ozadju obtožbe je zgoraj nakazani aksiom, da se mora človek, če hoče biti deležen božje naklonjenosti, nujno držati ustaljenih, od prednikov prejetih verskih izročil in praks,⁵ in tu so bili Judje v očeh poganske okolice neprimerno na boljšem od kristjanov. Četudi so se lahko zdeli njihovi obredi in predpisi še tako čudni, so se mogli ob njih sklicevati na dolga stoletja tradicije. Kristjani česa podobnega niso imeli, še več, kot pri Kelzu niso mogli obveljati za nič drugega kot za zapeljvalce (predvsem) poganov, a tudi Judov proč od očetnih postav in v brezbožnost.⁶ Od tod so nam sočasno razumljivejše sicer pogosto odbijajoče kronološke akrobacije apologetov, s katerimi skušajo prepričati pogansko okolico o starosti svojih (oziroma judovskih) izročil (podrobneje o tem Maver, 2009: predvsem 21–23).

Ob takih okoliščinah pravzaprav nič čudnega, če je v zgodnji Cerkvi marsikdo obupal nad kakršnokoli možnostjo sporazuma z večinsko pogansko družbo in državo, za katero je še Tertulijan domneval, da bo takšna vedno ostala⁷ (prim. Leppin, 2009: 319). Težko je sicer reči, na kaj natanko je s svojo babilonsko vlačugo in padlo zverjo mislil pisec že tako izmuzljivega in v kanon ne brez nadaljnega sprejetega *Razodetja*. Toda branje začetnih vrstic njegovega sedemnajstega poglavja je že zgodaj zbujalo enoumne asociacije: »*Tedaj je pristopil eden izmed sedmih angelov, ki so imeli sedem čaš, in spregovoril z mano: »Pridi, da ti pokažem sodbo nad véliko vlačugo, ki sedi nad mnogimi vodami. Z njo so se vlačugali kralji zemlje, prebivalci zemlje pa so se upijanjali z vinom njenega vlačugarstva.« Angel me je odnesel v Duhu v puščavo. Tam sem videl žensko, kako je sedela na škrlatni zvéri, ki je bila popisana z bogokletnimi imeni in je imela sedem glav in deset rogov. Ženska je bila oblečena v bager in v škrlat in bleščeče okrašena z zlatom, z dragimi kamni in z biseri, v roki pa je držala zlato čašo, polno gnusob in nečistosti svojega vlačugarstva. Na čelu je imela napisano ime, ki je bilo skrivnost: »Véliki Babilon, mati vseh vlačug in gnusob na zemlji.«⁸ Da je z babilonsko vlačugo mišljen Rim, se je marsikomu zdelo na dlani. Navadno so mračne tone o njem tudi povezovali z izkušnjo preganjanja Cerkve v času vladavine cesarja Domicijana.« (npr. Meinhold, 1967: 30–32).*

5 Kakor zadeve spet jasno postavlja isti Ciceron v istem spisu *De natura deorum* 3, 6.

6 Prim. v zvezi s tem zapisnik procesa proti škofu Ciprijanu iz Kartagine (*Acta Cypriani*) pri Lukman, 1983: 146.

7 To misel ta »oče teološke latinščine« precej jasno izrazi v svojem spisu *Apologeticum* 21, 24.

8 *Razodetje* 17, 1–6 (navedeno po Slovenskem standardnem prevodu).

Na drugačen, a morda celo povednejši način, se resignacija odraža v anonimnem *Pismu Diognetu* iz druge polovice 2. stoletja, kjer je jasno postavljena meja med kristjani in pogansko okolico, ne da bi bilo treba zato nanjo kaj posebej zlivati žolč: »Živijo vsak v svoji domovini, a kot priseljenci. Kot državljani so deležni vsega, toda vse prenašajo kot tujci; vsaka tujina jim je domovina in vsaka domovina tujina. Poročajo se kot vsi, rojevajo otroke, a rojenih ne izpostavljajo v smrt. [...] Na zemlji se prebijajo skozi življenje, a kot državljani živijo v nebesih. Podreajo se ustaljenim zakonom, vendar s svojimi življenji zakone premagujejo. Vse ljubijo, a jih vsi preganjajo.«⁹

Kljub blagim tonom redkokatero besedilo zgodnjega krščanstva tako jasno izrazi prepričanje, da mešanje krščanske in rimske istovetnosti ni mogoče.

»ODKRITJE RIMA«

Praktično od vsega začetka pa znotraj Cerkve obstaja še drugačen miselni tok, ki izvira iz prizadevanja kristjanov, da bi se okolici, če z njo že ne morejo najti skupnega jezika na področju kulturnih predstav, približali vsaj na področju odnosa do rimske države in njenega najvidnejšega predstavnika, cesarja. Osnovni kažipot je s svojim že nekako leta 58 po Kr. nastalim *Pismom Rimljanom* zakoličil apostol Pavel, ko je poudaril božjepравnost sleherne oblasti in slednji ni nataknil nikakršne uzde (prim. Leppin, 2009: 313). Ne glede na docela konkretne in bolj ali manj enkratne okoliščine, ki so vplivale na apostolovo dikcijo (prim. o tem Rodè, 1981: 244.), so jo krščanske skupnosti večinoma rade posvojile.

Še pomembnejši korak je pomenilo izoblikovanje »teologije Rima«, kot je v docela izdelani obliki očitna iz na začetku omenjene Orozijeve miselnosti. Prvi jo je v svoji apologiji *Knjižica Antoninu* jasno izrazil škof iz maloazijskih Sard Meliton okrog leta 170 pr. Kr.: »Naša filozofija je namreč najprej cvetela med barbari, vzcvetela pa je med tvojimi ljudstvi pod veliko vladavino Avgusta, tvojega prednika, in postala za tvoje kraljestvo usodna dobrina. Od tedaj je namreč moč Rimljanov postala velika in sijajna; ti pa si postal Avgustov srečni naslednik in to boš tudi v prihodnje skupaj s svojim otrokom, če boš ohranjal filozofijo, ki se je začela in zrasla skupaj z Avgustom: filozofijo, ki so jo tudi

⁹ *Pismo Diognetu* 5, 5–6, 9–11. Navedeno po prevodu v Kocijančič, 1998: 568–570.

*tvoji predniki spoštovali ob drugih religijah. Največje znamenje, da je naš nauk zaradi nečesa dobrega dosegel razcvet skupaj s kraljestvom, ki se je dobro začelo, je to, da se od Avgustove vladavine ni zgodilo nič slabega, ampak je nasprotno vse svetlo in veličastno, kakor vsi molimo.*¹⁰

Takoj je sicer vidno, da je moral škof odgovarjati na običajni očitek kristjanom, da so s svojimi verskimi novotarijami krivci za težave cesarstva, verjetno pa tudi na grozeče poslabšanje položaja kristjanov v času vladanja Marka Avrelija, zatorej nemara v pojmovanju zveze med uspešnostjo Rima in krščanstva ni hotel iti predaletč, temveč se je bolj potrudil za pridobivanje naklonjenostiza svojo (lokalnim) preganjanjem izpostavljeno vero (tako zlasti Klein, 2000: 212). A ne glede na nakazano okoliščino, se je Melitonu zgodilo podobno kot Pavlu z njegovim trinajstim poglavjem *Pisma Rimljanom*. Mnogi krščanski pisci, tokrat predvsem tisti od Konstantinove spreobrnitve naprej, so njegove misli jemali dobesečno in jih še nadgrajevali ter Rimu nedvoumno odkazali sakralen položaj, kar še posebej velja za Evzebija in Orozija.

Sakralni položaj Rima je dodatno podkrepilo obešanje na še veliko manj jasno Pavlovo notico iz *D drugega pisma Tesaloničanom*, kjer je bil govor o oviri za Antikrista (ki naj bi jo naslovniki pisma poznali).¹¹ V tej oviri so kljub poznejšemu Avguštinovemu iskrenemu priznanju, da se mu še sanja ne, o čem je apostol govoril,¹² kristjani kmalu začeli prepoznavati rimsko državo (Dibelius, 1971: 57–60, ali Guyot-Klein, 1997: 419, op. 28). To je Rimu nedvomno dvignilo ceno, čeravno so bile ocene lahko tozadevno tudi sladko-kisle (kot denimo Hipolitova ali v določeni meri Tertulijanova).

Prijazen odnos do rimske države je pripadnikom vere v Kristusa slednjič olajšalo še sprejemanje monarhične ureditve kot tako rekoč naravne, kar jih je postavljalo v ostro nasprotje z nekaterimi rimskimi senatnimi krogi, ki so še globoko v cesarski dobi sanjali o prednostih že davno rahle republike. Sicer je potrebno priznati, da niti vsi kristjani niso na republikansko obdobje gledali izključno negativno, saj so v njem prepoznavali ne le slavno obdobje poganstva, marveč hkrati obdobje prevlade tradicionalnih rimskih vrlin

10 Meliton pri Eusebius, *Historia Ecclesiastica* 4, 26, 7 s. Navedeno po prevodu Kocijančič, 1998: 135 s.

11 *Tes* 2, 6 s.

12 Gl. Augustinus, *De civitate Dei* 20, 19

(Inglebert, 1996: 86 in passim), vendar je bil njihov načelni monarhizem nesporen. Tertulijan je skušal iz njega skovati vsaj nekaj dobička za kristjane v očeh oblastnikov, ko je naslovnike svojega spisa *Apologetik* jedko opomnil, da med kristjani pač ne bodo našli privrženecv kakršnihkoli prevratnih idej, medtem ko jih bo med tistimi, ki kristjane najbolj črnijo kot državne sovražnike, kar precej. Ali z besedami jezičnega Kartažana: »*Odkod so Kasiji in Nigri in Albini? Odkod so ti, ki med dvema lovorovima vencema zalezujejo cesarja? Odkod so tisti, ki se razgibavajo tako, da mu režejo vrat? Odkod so tisti, ki oboroženi vdirajo v palačo, predrznejši od vseh Sigerijev in Partenijev? Iz vrst Rimljanov, če se ne motim, to pomeni, iz vrst nekrstjanov. Vsi ti pa so vse, dokler ni izbruhnila njihova brezbožnost, opravljali obrede za cesarjev blagor in prisegali pri njegovem geniju, nekateri javno, drugi sami zase, in kajpak nadevali kristjanom naslov državnih sovražnikov.*«¹³

SKLEP

Navedeni koraki so privedli do premoščanja prepada med rimsko in krščansko identiteto v zgodnjih krščanskih skupnostih in tega, da se je recimo apologet Laktancij že povsem poistovetil z rimskimi izročili in v politiki vladarjev iz svojega časa, Dioklecijana in tetrahov, ravno prepoznaval nedopustni napad nanje (kot učinkovito pokaže De Palma Digeser, 2000: predvsem 19–45). Seveda pa je takšna nadziranja dokončno utrdila Konstantinova sprememba verske politike, ko je veljavo izgubila tudi Tertulijanova trditev, da bosta cesar in rimska državna oblast vedno ostala poganska.

13 Tertullianus, *Apologeticum* 35, 9–10.

REFERENCE

- Bratož, R. (2011): Gotsko zavzetje Rima 410: pomen dogodka za zgodovino poznega cesarstva in razvoj Zahodnih Gotov. *Studia historica Slovenica* 11 (2–3): 829–866.
- Cameron, Al. In Av. (1964): Christianity and Tradition in Historiography of Late Empire. *Classical Quarterly N. S. XIV*: 316–328.
- De Palma Digeser, E. (2000): *The Making of a Christian Empire: Lactantius & Rome*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Dibelius, M. (1971): Rom und die Christen im ersten Jahrhundert, v R. Klein (ed.) (1971) *Das frühe Christentum im römischen Staat*, Wege der Forschung 267, str. 47–105. Darmstadt: WBG.
- Fiedrowicz, M. (2000): *Apologie im frühen Christentum: Die Kontroverse um den christlichen Wahrheitsanspruch in den ersten Jahrhunderten*. Paderborn: F. Schöningh.
- Goodman, M. (2007): *Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilizations*. London: Penguin Books.
- Guyot, P. – Klein, R. (1997): Das frühe Christentum bis zum Ende der Verfolgungen: Eine Dokumentation. Darmstadt: WBG.
- Heck, E. (1987): *Mè theomáchein oder die Bestrafung des Gottesverächters*. Frankfurt/Main: Peter Lang.
- Inglebert, H. (1996): Les Romains Chrétiens face a l'histoire de Rome. Histoire, christianisme et romanités en Occident dans l'Antiquité tardive (IIIe-Ve siècles), Collection des Études Augustiniennes, Serie Antiquité 145, Pariz (Paris): Institut d'Études Augustiniennes.
- Klein, R. (2000): Das Bild des Augustus in der frühchristlichen Literatur, v R. von Haehling (ed.) (2000) *Rom und das himmlische Jerusalem. Die frühen Christen zwischen Anpassung und Ablehnung*, str. 205–236. Darmstadt: WBG.
- Kocijančič, G. (ed.) (1998): *Logos v obrambo resnice: Izbrani spisi zgodnjih apologetov*. Celje: Mohorjeva družba.
- Koep, L. (1971): Antikes Kaisertum und Christusbekenntnis im Widerspruch, v R. Klein (ed.) (1971) *Das frühe Christentum im römischen Staat*, Wege der Forschung 267, str. 302–336. Darmstadt: WBG.
- Leppin, H. (2009): Politik und Pastoral – Politische Ordnungsvorstellungen im frühen Christentum v: F. W. Graf in K. Wiegandt (ed.) (2009) *Anfänge des Christentums*, str. 308–338. Frankfurt/Main: S. Fischer.
- Lukman, F. K. (ed.) (1983): *Kristusovi pričevalci. Martyres Christi*. Celje: Mohorjeva družba.
- Markschies, C. (2006): *Das antike Christentum: Frömmigkeit, Lebensformen, Institutionen*. München: C. H. Beck.

- Maver, A. (2009): *Religiosi et profani principes: Rimski cesarji od Avgusta do Teodozija v latinskem krščanskem zgodovinskem opisju 4. in 5. stoletja*. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Meier, M. – Patzold, S. (2010): *August 410 – Ein Kampf um Rom*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Meinhold, P. (1967): *Geschichte der kirchlichen Historiographie I*. Freiburg, München: K. Alber.
- O'Daly, G. (2004): *Augustine's City of God: A Reader's Guide*. Oxford: Oxford University Press.
- Paschoud, F. (1980): „La polemica prodivenzialistica di Orosio, v S. Calderone (ed.) (1980) *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità*, str. 113-133. Messina: Centro di Studi Umanistici.
- Pietri, C. in L. (ed.) (2005): *Die Geschichte des Christentums, Altertum 2: Das Entstehen der einen Christenheit (250–430)*. Deutsche Ausgabe bearbeitet von Thomas Böhm et al. Freiburg, Basel, Wien: Herder.
- Rodè, F. (1981): Cerkev in država v prvih stoletjih. *Bogoslovni vestnik* 62: 240–263.
- Tanz, S. (1983): Orosius im Spannungsfeld zwischen Eusebius von Caesarea und Augustin. *Klio* 65 (2): 337–346.

Tin Mudražija

Anatomija navijaške subkulture in socializacije na ozemlju nekdanje Jugoslavije

IZVLEČEK

Subkultura nogometnega navijaštva vsebuje nekaj osnovnih karakteristik, ki jo razlikujejo od ostalih subkultur. Te so predvsem: skupinska solidarnost, teritorialnost in moškost. Velik vpliv ima pri tem vzgoja oziroma socializacija. Navijači si preko svojega kluba in igralcev krepijo svojo identiteto, v navijaški skupini pa poleg tega občutijo tudi pripadnost, varnost in neke vrste moč. Nasilje je prav tako ena ključnih karakteristik, ki personificira subkulturo nogometnega navijaštva. Na tej točki ne gre prezreti tudi dejstva, da so bile navijaške subkulture na področju nekdanje Jugoslavije vseskozi tesno povezane s političnimi strukturami, ki so to, kot je mogoče videti na primerih Franja Tuđmana ali Slobodana Miloševića, tudi spretno izkoriščali za doseganje svojih političnih ciljev. Kljub temu, da začetki organiziranega navijaštva na teh prostorih sežejo v leto 1950, ko je bila ustanovljena splitska navijaška skupina Torcida, lahko rečemo, da predstavljajo osemdeseta leta dvajsetega stoletja neke vrste začetno obdobje prave navijaške subkulture v Jugoslaviji. Razvoj navijaštva je šel nekako skozi tri obdobja: obdobje pred letom 1990, obdobje med letoma 1990 in 2000, ter obdobje po letu 2000. Navijaška subkultura je vseskozi predstavljala neke vrste družbeni seizmograf, saj je bilo po mnenju številnih strokovnjakov iz navijaškega vedenja velikokrat mogoče razbrati prihajajoče pretrese znotraj neke družbe. Pri tem ne gre prezreti dejstva, da je primarni cilj ekstremnih navijačev predvsem biti viden, tako v javnosti kot tudi znotraj svoje navijaške skupine. Za doseganje svojih ciljev so se nemalokrat pripravljali zateči k nasilju, ki predstavlja tudi osnovo za vzpostavitev določenega statusa posameznega navijača znotraj določene skupine. Nogometni navijači so po svoji naravi vedno bili nagnjeni k ekstremnim političnim opcijam. Ravno zaradi te značilnosti so jim v času nacionalističnega preporoda po vsej Jugoslaviji ob koncu osemdesetih let postali privlačni politiki, ki so v svojih političnih programih zagovarjali prav to ideologijo: Slobodan Milošević, Mirko Jović, Vuk Drašković, Vojislav Šešelj, Franjo Tuđman, Alija Izetbegović. Fenomen navijaške subkulture v Jugoslaviji ni bil znanstveno obravnavan vse do leta 1984, ko je tej problematiki začel nekaj pozornosti posvečati sociološki časopis *Pogledi*, premierno znanstveno monografijo s to tematiko pa je predstavljala znamenita knjiga dr. Srdjana Vrcana *Sport i nasilje danas u nas*, objavljena leta 1990.

Ključne besede: nogomet, nogometni navijači, politika, socializacija, Jugoslavija.

THE ANATOMY OF FAN SUBCULTURE AND SOCIALIZATION IN THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA

ABSTRACT

Football fan subculture differs from others subcultures with respect to several basic characteristics, in particular the following: group solidarity, territoriality and masculinity. The two elements that play an important role in this are socialization and upbringing. Through their club and players, the fans strengthen their identity; in addition, they develop feelings of affiliation, security and a form of power within a group of fans. Violence is likewise among the key characteristics that permeate football fan subculture. It is also necessary to keep in mind the fact that the fan subcultures on the territory of former Yugoslavia were always closely connected with political structures which, as the examples of Franjo Tuđman or Slobodan Milošević show, skillfully exploited such connections in order to achieve their political goals. Even though the first football fan club in our region, Torcida, was established in 1950, it can be said that a genuine fan subculture in Yugoslavia started to develop only in the 1980s. The development roughly comprised the following three stages: the period before 1990; the period between 1990 and 2000; and the period after 2000. The fan subculture always represented a social seismograph, since, as many experts claim, fan behavior is frequently an indicator of upcoming social turmoil. We should also consider the fact that the primary objective of extreme fans is to be seen, both in the public and within their group. In order to reach their objectives, they are often prepared to resort to violence, which at the same time is a means used by individual fans to attain a certain status within the group. Football fans per se have always been more inclined towards extreme political options. It was precisely because of this characteristic that, with the rise of nationalism throughout Yugoslavia in the late 1980s, they started supporting the following politicians who proclaimed the same ideology in their programs: Slobodan Milošević, Mirko Jović, Vuk Drašković, Vojislav Šešelj, Franjo Tuđman and Alija Izetbegović. The phenomenon of fan subculture in Yugoslavia only came to scholarly prominence in 1984, when it was given some attention by the sociology journal *Pogledi*; however, the first scholarly monograph about this topic, the famous book *Sports and Violence in Our Country* by Srdjan Vrcan, was published only in 1990.

Key words: football, football fans, politics, socialization, Yugoslavia.

UVOD

Na prostoru nekdanje Jugoslavije se je navijaška subkultura z vsemi svojimi najpomembnejšimi značilnostmi in procesi socializacije začela razvijati ob koncu sedemdesetih let dvajsetega stoletja.¹ Pri tem je izjemno pomembno vlogo odigrala smrt Josipa Broza Tita leta 1980. Po Titovi smrti

1 Prva navijaška skupina na prostoru nekdanje Jugoslavije je bila splitska Torcida, ki je bila formirana že leta 1950, toda tukaj še ne moremo govoriti o pravi subkulturi nogometnega navijaštva.

se je Jugoslavija znašla v vrtincu različnih političnih procesov, ki so počasi, a vztrajno spodkopavali temelje skupne države. Posledično so dogodki v jugoslovanskem nogometu tako na zelenicah kot tudi na tribunah začeli dobivati vse bolj nacionalistični predznak. Prestopi nogometašev med posameznimi klubi so se začeli izvajati skoraj izključno po nacionalnem ključu (Crvena zvezda je vse bolj dobivala sloves vsesrbskega, Dinamo vsehrvaškega kluba), odnosi znotraj nogometne reprezentance, ene zadnjih trdnjav "bratstva in enotnosti", pa so postajali vse bolj skrhani. Piko na i takratnim dogodkom so začeli dajati dogodki na stadionih po vsej Jugoslaviji. Stadioni so postajali množične kulise za širjenje novih političnih in nacionalnih ideologij. Prvič po letu 1945 je bila jugoslovanska javnost priča množici hrvaških, srbskih in albanskih zastav po vseh stadionih. Sprva se je v javnosti vse skupaj poskušalo prikazati kot slučajne izpade peščice problematičnih adolescentov, toda kaj kmalu se je izkazalo, da gre za problem z veliko globljim ozadjem.

Skozi desetletja so klubi še dodatno poudarili svoj, sicer v manjši meri že prej prisotni značaj prvorazrednih nacionalnih simbolov, na podlagi katerih je bilo mogoče prepoznati posameznikovo versko in nacionalno pripadnost, kar se je dalo izvedeti z odgovorom na enostavno vprašanje: »*Za koga navijaš?*«. Medtem ko v šestdesetih in sedemdesetih letih ni bila redkost, da so posamezni Srbi navijali za zagrebški Dinamo ali splitski Hajduk in obratno, posamezni Hrvati za beograjsko Crveno zvezdo ali Partizan, je kaj takega po Titovi smrti v osemdesetih postalo preprosto nepredstavljivo. Posledica vsega je bila izrazita politizacija nogometa in še posebno nogometnega navijaštva, pri čemer mu je za podlago služil trend ekstremne politizacije kulture, ki je razlike v kulturi pretvoril v osnovo za mednacionalno sovražstvo (Popović, 2008b). Z leti nasilje z nacionalnim predznakom ni bilo več omejeno samo na prostor stadiona, ampak je dobilo vsedržavno razsežnost. V ospredje so vse bolj stopala tudi mesta, ki niso imela uspešnega lastnega nogometnega kluba. Zelo dober primer je predstavljalo hrvaško mesto Knin, kjer so navijače Hajduka nemalokrat čakali do zob oboroženi člani kninske podružnice navijačev Crvene zvezde. Podobne »sprejeme« so doživljali tudi navijači Crvene zvezde ali Partizana v Vinkovcih, le da tokrat pod taktirko lokalnih pripadnikov navijačev Dinama in Hajduka. Po besedah znanega hrvaškega sociologa in zaslužnega profesorja Univerze v Splitu, Srdjana Vrcana, je bil družbeni pomen nogometa v Jugoslaviji tako velik, da ga mnogi teoretiki štejejo

za “verjetno najvažnejši kulturni in politični fenomen tedanjega časa” (Vrcan, 1990).

ZNAČILNOSTI NAVIJAŠKEGA SUBKULTURNEGA SLOGA

Po Vrcanu gre v primeru navijaške subkulture za subkulturo, pri kateri predstavljajo najpomembnejše karakteristike skupinska solidarnost, izrazita teritorialnost in eksaltirana moškost (Vrcan, 1990: 78). Čondić pri tem meni, da se kolektivna solidarnost pri ekstremnih navijačih izraža na tri načine: vizualno, akustično in z nasiljem. Pod vizualno solidarnost štejemo predvsem uporabo raznih navijaških rekvizitov (šali, zastave, transparenti), ki na neki način “uniformirajo” določeno navijaško skupino. Akustično solidarnost navijači izražajo z glasnim petjem in skandiranjem. Omenjene lastnosti dajejo posamezniku znotraj navijaške skupine občutek varnosti in predvsem občutek moči. Posledica tega je, da se solidarnost v krogu navijaške skupine zelo pogosto izraža tudi z nasiljem. Tukaj v ospredje stopi Le Bonova teorija psihologije množic, kjer množica enostavno ne dopušča, da bi ji pri doseganju cilja karkoli stopilo na pot (Čondić, 2010). Tako so zaradi solidarnosti posamezniki pripravljene prakticirati nasilna dejanja, ki jih v vsakdanjem življenju, zunaj množice, nikoli ne bi. Drugo pomembno značilnost navijaških skupin predstavlja pomen teritorialnosti. Tukaj gre predvsem za percepcijo, da domači navijači gostom pokažejo, kdo je v mestu “šef”. Navijači tako na vsakem koraku želijo pokazati, da jim pripada tudi določena tribuna stadiona, na katero po njihovem mnenju ne policija ne nasprotnikovi navijači nimajo vstopa.² Tretjo pomembno karakteristiko navijaških skupin predstavlja eksaltirana moškost. Vedenjski vzorci navijačev tako na stadionih kot zunaj njih so zaznamovani z izrazito maskularnostjo, ki jo izražajo na različne načine. Prvenstveno gre v tem primeru za glasno “moško” skandiranje in postavljanje pod vprašaj “moškosti” nasprotne navijaške skupine z vzkliki kot je “*Smrt pederima*” (Čondić, 2010).

2 Zaradi tega je pogosto prihajalo do krvavih spopadov na stadionih. Najbolj znan primer tega je bila tragedija na stadionu Hysel, ko je zaradi napada navijačev Liverpoola na navijače Juventusa 29. maja 1985 umrlo 39 ljudi. Danes so zaradi poostrenih varnostnih ukrepov na stadionih podobni incidenti težje uresničljivi.

Rezultati nadaljnjih raziskav fenomena navijaške subkulture na prostoru bivše Jugoslavije so pokazali tudi nekaj skupnih značilnosti pripadnikov vseh organiziranih navijaških skupin. Po Laliću gre v večini primerov za (Lalić in Biti, 2008: 256–258):

- najstnike ali komaj polnoletne mladostnike;
- pripadnike moškega spola, čeprav z leti beležimo vse večjo prisotnost žensk v navijaških skupinah;
- večinoma gre za “preproste” mladostnike, ki so v vseh socialnih značilnostih podobni svojim vrstnikom in niso, kot se velikokrat zmotno predstavlja javnosti, delikventi iz revnih predmestij;
- osebe, ki preko navijaške kolektivne aktivnosti (izdelava navijaške ikonografije, potovanja, druženje, zabava ...) veliko bolj manifestirajo *eros*, t. i. težnjo po življenju, kot pa *thanatos*, t. i. težnjo po smrti (uničevanju, destrukciji ...);
- dobre poznavalce nogometne igre in izjemne privržence klubov, za katere navijajo;
- posameznike, ki prevzamejo oblike obnašanja, ki jih goji vrstniška skupina. Sledijo subkulturnemu navijaškemu slogu, s svojim ravnanjem in obnašanjem skušajo izraziti svoje nestrinjanje s splošno uveljavljenimi družbenimi normami;
- populacijo, ki je bolj podvržena konzumaciji alkohola in drog, saj to predstavlja neke vrste ritual tega subkulturnega stila, vezanega na potovanja na gostujoče tekme in navijanje.

Slobodan Vukolić, dolgoletni načelnik policijske uprave mesta Beograd in veliki poznavalec navijaške subkulture v tem prostoru meni, da je šel razvoj navijaške subkulture in socializacija njenih članov na prostoru bivše Jugoslavije skozi tri faze: obdobje pred letom 1990, obdobje med letoma 1990 in 2000 ter obdobje po letu 2000 (B. Stanković, 2009a). Posledično lahko tipološko gledano po Laliću navijaške skupine razdelimo v štiri skupine (Lalić, 1993: 134–139):

1. Navijač-navijač: gre za osnovni tip navijača, ki pa ga ne smemo mešati s “starim” tipom navijača ali t. i. “gledališko nogometno publiko”. Govorimo o gorečih navijačih, ki bodo organizirano sledili svoji ekipi na gostovanjih, pripravili koreografijo, bodrili ekipo s petjem in transparenti. Zanje je značilno, da se v osnovi ne zatekajo k nasilju in ne postavljajo v ospredje politično konotiranega delovanja. V glavnem ne začenjajo

preteпов na stadionih ter jim politično skandiranje nikoli ni bilo primarnega pomena.

2. Navijač-nasilnež: primarni motiv obiska športne prireditve zanj predstavlja nasilje. Na prostoru Jugoslavije je bila prisotnost navijačev nasilnežev zelo spremenljiva; od obdobja pred letom 1990, ko skoraj niso bili prisotni, pa do poznih devetdesetih let dvajsetega stoletja in predvsem današnjega časa, ko je navijač-nasilnež postal dominanten obrazec navijaškega subkulturnega sloga v teh krajih.

3. Navijač-politični aktivist: tip navijača, ki je na prostoru Jugoslavije z leti najbolj izgubil na veljavi; od najdominantnejšega navijaškega subkulturnega sloga v času enostrankarskega političnega sistema v Jugoslaviji je padel do skoraj povsem marginaliziranega subkulturnega sloga ob koncu devetdesetih. Značilno je, da se pojavi takrat, ko v ospredje stopi kak pereč politični problem; podpora hrvaškim generalom v Haagu, opozarjanje na genocid v Srebrenici ali nestrinjanje s samostojnostjo Kosova. Ponavadi gre pri akterjih za ljudi ekstremno desne politične orientacije, ki nemalokrat v svojih vrstah vključujejo tudi subkulturni slog *skinheadov*. Značilno je tudi, da se v takšnih akcijah nogometni navijači združujejo celo z akterji, ki niso nogometni navijači in nimajo ničesar skupnega s subkulturnim slogom nogometnih huliganov.

4. Trendovski navijač: njegovo delovanje je predvsem odvisno od trenutnih navijaških trendov. V času dominantnosti navijačev-nasilnežev pritegnejo le-ti v svoje vrste veliko število nenogometnih akterjev, željnih nasilja, istočasno pa od sebe odrinejo vse tiste nenogometne akterje, ki v ospredje postavljajo dobro zabavo in druženje, brez prisotnosti nasilja. V obdobjih dominacije navijača-navijača je zgodba ravno obratna.

DRUŽBENA STRUKTURA IN Z NJO POVEZANA SOCIALIZACIJA NAVIJAČEV KLUBOV “VELIKE ČETVERICE”

Podrobnejši vpogled v družbeno strukturo navijačev klubov “velike četverice”, ki so do leta 1991 tvorili večinski delež organiziranega navijaštva na tem prostoru, nam pokaže številne značilnosti posameznih navijaških skupin, ki so posledično tudi pripeljale do konfliktov tako na jugoslovanskih stadionih kot tudi zunaj njih. Klube “velike četverice” so tvorili beograjska velikana Crvena zvezda in Partizan, zagrebški Dinamo in splitski Hajduk. Vsak

izmed omenjenih klubov je imel svojo značilno navijaško bazo, katere člani so šli tudi skozi svojstven proces socializacije. Tako so navijači beograjskega Partizana skozi zgodovino prihajali predvsem iz krogov tedanjega partijskega aparata, še pogosteje pa iz vseh struktur tedanje Jugoslovanske ljudske armade. Ravno zaradi svoje povezanosti z Jugoslovansko ljudsko armado je imel Partizan vseskozi izjemno veliko navijačev v vseh republikah nekdanje Jugoslavije, v čemer je prednjačila predvsem republika Makedonija. Za razliko od Partizana je jedro navijačev Crvene Zvezde vseskozi predstavljalo ruralno srbsko prebivalstvo in delavski razred. Posebno navijaško skupino je tvorilo t. i. "staro" beograjsko prebivalstvo, ki je v predvojnem obdobju navijalo za beograjske klube BSK in SK Jugoslavijo. Kluba sta bila leta 1945 z dekretom tedanjega CK KPJ ukinjena, večina tamkajšnjega prebivalstva pa je Crveno zvezdo štela za njunega legitimnega naslednika. Zaradi omenjene povezave ter dejstva, da je bil velik podpornik predvojnih beograjskih klubov tudi prvak tedanje Narodne radikalne stranke in izraziti zagovornik velikosrbstva, dr. Milan Stojadinović, so Crveno zvezdo upravičeno imeli za neke vrste naslednika predvojne velikosrbske ideologije v jugoslovanskih nogometnih krogih. Znani beograjski novinar Bogdan "Tirke" Tirnanič je šel celo tako daleč, da je v svoji knjigi *Beograd za početnike* leta 1980 zapisal: "Ako ne možeš da slaviš krsnu slavu, navijaj za Crvenu zvezdu" (Tirnanič, 2012: 15–20). Zagrebški Dinamo je podobno kot Crvena zvezda nastal leta 1945, po ukinitvi predvojnih zagrebških nogometnih velikanov 1.HŠK Građanskega, HAŠK-a in NK Concordije. Od Građanskega je prevzel tudi modro barvo in geslo "klub vseh Purgerjev". Navijaška baza predvojnih zagrebških nogometnih klubov se je v veliki meri obrnila k Dinamu. Vse to je bil dovolj velik razlog, da je večina štela Dinamo za izrazito prohrvaški klub, navijači pa so z navijanjem zanj kazali svoje nestrinjanje s srbsko hegemonijo znotraj Jugoslavije. Ivan Šutalo, avtor številnih knjig o nacionalni identiteti hrvaškega naroda doma in po svetu, pri tem meni, da so bili nogometni klubi, kot je bil Dinamo, poleg katoliške cerkve najzaslužnejši za obstanek hrvaške nacionalne identitete tako doma kot po svetu, predvsem v času, ko hrvaški narod še ni imel svoje države (Šutalo, 2010: 12–14). Za razliko od Dinama je splitski Hajduk vseskozi gradil svojo identiteto kot klub, ki simbolizira mesto Split in Dalmacijo, mnoge ljubitelje nogometa pa je pritegnila tudi bogata klubska zgodovina, ki je simbolizirala upor tako avstro-ogrski kot tudi italijanski strahovladi v prvi polovici dvajsetega stoletja v Splitu. Klub je bil zaradi omenjenih lastnosti vseskozi percipiran kot neke vrste "klub

vseh Jugoslovanov”; tako je Hajduk užival izjemno veliko podporo v Bosni in Hercegovini (v veliki meri tudi med srbsko in muslimansko populacijo), v Črni gori in predvsem na Kosovu, na tekme v Split pa so vseskozi prihajale organizirane skupine iz Niša, Zrenjanina, Ljubljane in ostalih koncev nekdanje Jugoslavije.

POLITIČNI VPLIV NA NAVIJAŠKO SUBKULTURO NA PROSTORU JUGOSLAVIJE

Ob misli na prepletene odnose med nogometom in tedanjim političnim vrhom večinoma stopi v ospredje poleg stereotipa širjenja komunistične ideologije na širše množice tudi stereotip mednacionalnih trenj, ki so nastopila kot posledica skozi desetletja vse vidnejše srbske nacionalne hegemonije znotraj Jugoslavije, saj naj bi bili Srbi domnevno nadrejeni narodom v ostalih republikah Jugoslavije. Nogomet je skozi desetletja iz športa širših delavskih množic in predvsem športa, katerega protagonisti so bili promotorji najvišjih družbeno-političnih vrednot, postal šport, skozi katerega so partijski vrhovi posameznih republik perfidno poskušali med širše ljudske množice infiltrirati svojo ideologijo z vse bolj nacionalističnim predznakom. Vse večje prebujanje nacionalnih čustev v Sloveniji, na Hrvaškem ter deloma tudi v Bosni in Hercegovini je le še poglobilo krizo med narodi znotraj Jugoslavije. Omenjene dogodke lahko štejemo kot prelomnico, po kateri več nič ne bi bilo kot prej.

V obdobju tik po mitingu na Gazimestanu leta 1989, ko je že bilo jasno, da Slobodan Milošević postaja nesporni vladar srbske politične scene, je med navijači Crvene zvezde po vsej Jugoslaviji zahrumela pesem: *“Zvezda, Zvezda, to je srpski tim, Slobodan Milošević ponosi se s njim!”* Na tej točki velja omeniti, da takratni Zvezdini navijači še niso bili povsem enotni, saj je na severni tribuni beograjske Marakane pogosto odmevala tudi pesem: *“Zvezda, Zvezda, to je nama spas, Vuk Drašković navija za nas!”* Sever je bil globoko razdeljen na pristaše Vuka Draškovića, Vojislava Šešelja in v nekoliko manjšem obsegu Mirka Jovića (B.Stanković, 2009b). Po Čoloviću so bili ti navijači po zaslugi tedanjih kreatorjev javnega mnenja in ljudje iz političnega in vojaškega vrha posledično transformirani v nacionalno “uporabno” in socialno izjemno homogeno družbeno skupino – se pravi, da je šlo za proces, ki ni bil nikakor ne naključen in nikakor ne spontan (B. Stanković, 2009c).

Bližajoča se vojna na prostoru nekdanje Jugoslavije je dobila svoj uvod na stadionu Maksimir v Zagrebu 13. maja 1990, ko se še pred pričetkom prvenstvenega derbija med Crveno Zvezdo in Dinamom spopadli navijaški skupini Delije in Bad blue boys. Tekma zaradi več kot uro trajajočih izgredov naposled ni bila odigrana, nasilje pa se je preselilo na zagrebške ulice in trajalo še dolgo v noč. Jugoslovanska javnost je bila povsem šokirana nad obsegom nasilja, ki ga je bilo mogoče videti na stadionu Maksimir. Zanimivo je tudi dejstvo, da so v spopadih sodelovali nekateri nogometaši Dinama in Crvene Zvezde. V tem je prednjačil tedanji kapetan Dinama Zvonimir Boban. Fotografija, na kateri Boban s "kung-fu" udarcem poskuša zaustaviti pripadnika policije, je še isti dan obšla ves svet. Odzivi medijev na dogodke v Zagrebu so bili deljeni: prohrvaški mediji so glorificirali potezo Zvonimirja Bobana in obenem kritizirali nasilnost pripadnikov policije, prosrbsko usmerjeni mediji pa so hrvaško stran obsojali za še eno nacionalistično provokacijo ter izzivanje nereda, s čimer rušijo državotvornost Jugoslavije. Hrvaški mediji so šli pri svoji propagandi celo tako daleč, da so Zvonimirja Bobana poimenovali kar "*novi hrvaški ban*" (Kožul, 1990: 26–33).

Po Čoloviću je šlo pri nastanku Delij za kompleksen državni projekt, ki ga ni mogel izpeljati preprosti kriminallec ali nekdo z roba družbe, ampak je bil zaupan Željku Ražnatoviću Arkanu, človeku z izjemno močnimi vezmi v vojaškem in političnem vrhu tedanje Jugoslavije. Prav on je bil tudi avtor imena "Delije". Željko Ražnatović Arkan je v obdobju devetdesetih postal vzor na tisoče mladim po vsej Srbiji, nesporna avtoriteta, in je predstavljal simbol moči v državi. Fenomen turbo folka, tako imenovanih "sponzoruš", orožje in alkohol so postali statusni simboli nekega časa, ki se je v zgodovino zapisal s krvavimi spopadi v Vukovarju in Sarajevu ter povojnih zločinih paravojaških skupin, kot so bile Knindže, Škorpioni in Rdeče baretke. Kasneje se je izkazalo, da je imelo vse to izjemno velik vpliv na kasnejše delovanje navijaških skupin (B. Stanković, 2009b).

Razvoj nacionalizma pri Grobarjih (navijačih FK Partizana) je tekel nekoliko počasneje, kljub temu, da je tudi med njimi obstajala ekstremnejša frakcija, ki se je že v samem začetku priključila Arkanu in se z njegovimi paravojaškimi formacijami podala na bojišče v vzhodni Slavoniji. Za Grobarje je bilo značilno, da so veliko kasneje kot Delije začeli izražati svojo podporo Slobodanu Miloševiću, vseeno pa so bili prvi, ki so začeli javno izkazovati simpatije do četništva na tribunah stadiona JNA. Tako je leta 1990 z južne tribune stadiona JNA prvič zagrmela pesem: „*Sprem'te se,*

spremite četnici”, kar je bil za tisti čas prvovrsten državni incident. Najbolj sporno je bilo predvsem dejstvo, da je pesem prihajala iz ust navijačev kluba, katerega ustanovitelj je bila Jugoslovanska ljudska armada, uradno največji sovražnik četniškega gibanja (B.Stanković, 2010a). Kljub intervenciji policije so s tribun sledili refreni „*Silna će borba da bude*” in “*Zagrmí Draža Vojvoda*”. Tedanje jugoslovansko politično vodstvo se je ob tem tudi upravičeno spraševalo, kako je mogoče, da 50.000 ljudi na stadionu pozna četniško pesem, uradno prepovedano nekaj desetletij pred tem (B. Stanković, 2010a).

Tudi na Hrvaškem je imel nacionalizem svoje začetke na tribunah. Kot večina Hrvatov v tistem času, so tudi Dinamovi Bad Blue Boysi in Hajdukova Torcida za svojo politično opcijo izbrali HDZ na čelu s Franjom Tuđmanom. Bad Blue Boysi so že ob koncu osemdesetih s transparenti množično izražali svojo podporo HDZ-ju. Za razliko od Dinama je bil Hajduk do sredine osemdesetih letih štet prvenstveno za dalmatinski klub in šele nato hrvaški. Toda konec osemdesetih je prišlo do preobrata tudi znotraj Torcide. Tedanje vodstvo te izjemno dobro organizirane navijaške skupine je vse bolj odkrito začelo podpirati ustaško ideologijo. Znameniti transparent Torcide iz sredine leta 1990, z napisom “*Naš Dragi Hajduk*” in pri tem odebeljenimi začetnimi črkami N-D-H je bil verjetno prvi primer javnega izražanja simpatije do medvojne marionetne hrvaške države na jugoslovanskih stadionih (Mijajlović, 1990).

Splitska Torcida in zagrebški Bad Blue Boysi so v času razmaha nacionalizma na stadionih konec osemdesetih velikokrat skupaj nastopali v “borbi za pravico” svojih klubov, saj so oboji v tistem času poudarjali, da je borba proti Srbom in srbski hegemoniji veliko pomembnejša kot klubska pripadnost (Jelinić, 2010). Velikokrat so pripravljali tudi skupne zastave, na stadionih pa je pogosto odmevala pesem: “*Hajduk i Dinamo dva su kluba bratska, njima se ponosi čitava Hrvatska*”³. Grobarji in Delije za razliko od hrvaških klubov niso nikoli javno izražali svojega zavezništva, toda ni skrivnost, da so skupaj nastopali v obračunih s hrvaškimi navijači (A. Stanković, 2012).

Vse pogostejši spopadi navijačev klubov „velike četverice” in konstantno nasilje na stadionih so vse bolj nakazovali dejstvo, da je Jugoslavija pred razpadom. Istočasno, toda nekoliko bolj skrito očem javnosti, se je v drugi

3 <http://www.youtube.com/watch?v=y7SD7A9posE> (12. 10. 2012).

polovici osemdesetih let 20. stoletja politični vpliv širil tudi na tribune v Bosni in Hercegovini ter na Kosovu. To je predstavljalo svojevrstno posebnost za tedanjo jugoslovansko javnost, saj so bile za razliko od hrvaških in srbskih navijačev bosenske navijaške skupine v veliki večini primerov multietične (Popović, 2008c). Po besedah Bakirja Hodžića je bila ena od prvih organiziranih navijaških skupin, ki je javno izkazovala svojo podporo stranki SDA Alije Izetbegovića, prav skupina Lešinarji iz Banja Luke. Kljub temu so navijaške tribune na Banja Luki kmalu prevzele prosrbsko usmerjene frakcije znotraj Lešinarjev. Tako Lešinarji še danes predstavljajo "trdnjavo" velikosrbske ideologije na nogometnih stadionih po Bosni in Hercegovini (Miladinović, 2008).

Za razliko od Banja Luke je v Sarajevu do konca osemdesetih veljalo nepisano pravilo, da so navijači Železničarja v večini primerov predstavniki lokalnega srbskega prebivalstva, FK Sarajevo pa naj bi podpirali predvsem pripadniki muslimanske in hrvaške skupnosti. Vse skupaj se je izkazalo le za mit, saj že leta 1988 beležimo primere, ko so navijači Železničarja začeli svojim znamenitim zastavam z napisi FCŽ dodajati majhno zvezdo znotraj črke C. Sporočilo je bilo jasno; C je bil s tem transformiran v polmesec in tako je še en stadion v državi podlegel nacionalizmu. Kot zanimivost velja omeniti, da so bili navijači FK Sarajeva, Horde zla, vse do leta 1992 izrazito projugoslovansko usmerjeni ter so na vsakem koraku poudarjali svojo privrženost tedanjemu jugoslovanskemu premierju Anteju Markoviću (Miladinović, 2008). Bili so znani predvsem po transparentih: „*Po nacionalnosti Jugosloven*” ter „*Jugosloven, pa šta*”. Po koncu krvave vojne v Bosni in Hercegovini je prišlo do izrazitih ideoloških sprememb znotraj samih Hord zla. Na tekmah se je začel pojavljati transparent: „*Bošnjak, pa šta*”, navijači pa so vse bolj pogosto začeli nositi šale s strankarskimi simboli stranke SDA (Štavljanin, 2009).

V osemdesetih letih je prišlo tudi do razmaha nacionalizma na kosovskih stadionih. Tukaj je najpomembnejšo vlogo odigrala uvrstitev FK Prištine v Prvo zvezno ligo leta 1983. Omenjeni dogodek je povzročil val navdušenja po vsem Kosovu. Albanski nacionalisti so v tem videli idealno priložnost, da širši javnosti predstavijo svojo vizijo o prihodnosti Kosova. Tako so navijači FK Prištine v svojo navijaško koreografijo kmalu vključili slogan „*E-Ho!*”, s čimer so navijači tedanjega prištinskega prvoligaša širši jugoslovanski javnosti želeli pokazati svojo podporo albanskemu predsedniku Enverju Hoxhi in njegovi ideji o Veliki Albaniji. (Lalić, 1990: 125). Nacionalizem

na kosovskih stadionih je bil za razliko od dogodkov v ostalih republikah krvavo zadušen s strani srbske policije.

Pomemben mejnik za navijaško sceno na prostoru bivše Jugoslavije je predstavljalo tudi leto 1988. Zaslugo za to nosi zagrebški športni časopis *Sprint*. Zaradi ekonomske računice je omenjeni časopis na svojih straneh uvedel rubriko "Navijači". Odziv javnosti na to je bil popolnoma nepričakovan. Med navijači je nastala prava revolucija, ki je pripeljala do tega, da je v uredništvo časopisa začelo prihajati na tisoče pisem navijačev iz vseh koncev Jugoslavije, ki so hoteli širši javnosti predstaviti svoje delovanje, politično prepričanje in predvsem svoj subkulturni slog. Napetost je začela naraščati, konflikti med navijaškimi skupinami (predvsem na nacionalni osnovi) pa so bili kmalu pri vrelišču. Rubrika je naposled botrovala tudi temu, da so začele nastajati povsem nove organizirane navijaške skupine po vsej Jugoslaviji. Vznemirjenje je bilo posledično tako veliko, da je bila jugoslovanska javnost že v prvem kolu spomladanskega dela prvenstva 1989 priča valu nasilja na nogometnih zelenicah. Na ukaz tedanjega sekretariata za notranje zadeve je *Sprint* omenjeno rubriko ukinil, toda zeleni učinek političnega vrha stem žal ni bil dosežen. Jugoslovanska javnost je jasno videla, da nogometnega huliganizma v državi ne predstavlja samo majhna skupina delikventne mladine, ampak da gre tukaj za globlji in kompleksnejši družbeni problem.

Tako so na stadionih kot tudi zunaj njih po vsej Jugoslaviji od druge polovice osemdesetih let naprej, nasilne skupine navijačev vse bolj postajale horde huliganov, ki so zaradi političnega prepričanja postali dobro organizirano in nevarno orožje v rokah tistih političnih struktur, ki so jih bile sposobne kontrolirati. Po Čoloviću so prav to bile skupine, ki so v osemdesetih rušile mit o bratstvu in enotnosti narodov Jugoslavije, skandirale prihodu Slobodana Miloševića, Franja Tuđmana in Alije Izetbegovića na oblast, v devetdesetih zažigale cerkve in džamije, sodelovale v številnih vojaških operacijah in v zadnjem desetletju v imenu "nacionalnega interesa" hodile na rušilne pohode po Beogradu, Zagrebu, Sarajevu in drugih mestih po vsej nekdanji Jugoslaviji (B. Stanković, 2010b).

Za razliko od ostalih republik nekdanje Jugoslavije je imel razvoj navijaške subkulture in z njo povezanega huliganizma v Sloveniji nekoliko drugačno pot (Drnovšek, 2009). Huliganizem med navijači se je na naših tleh prvenstveno razvil iz subkulture *skinheadov*. Nekateri nastanek subkulture *skinheadov* v Sloveniji povezujejo z letom 1981 in glasbeno skupino Četrti rajh, a točne

določnice ni. Po mnenju avtorjev knjige *Urbana Plemena: Subkulture v Sloveniji v devetdesetih* so *skinheadi* sicer imeli svoje navade in običaje, ki se bistveno razlikujejo od subkulture huliganov, a velja huligansko navijanje za specifično subkulture *skinheadov* in prvi *skinheadi* so redno obiskovali nogometne tekme (Stanković, Tomc, Velikonja, 1999). Udeleževali so se nogometnih gostovanj po takratni Jugoslaviji, kjer so se pomešali med navijače ljubljanskih klubov in poskrbeli za fizični obračun z navijači nasprotnih klubov. Večji porast nasilja je povzročilo krizno obdobje pred razpadom Jugoslavije v letu 1989. Eden takih primerov je bila tudi tekma med nogometnima kluboma Olimpijo in Crveno zvezdo, ki je bila odigrana 11. 11. 1989 v Ljubljani.⁴ Kljub dejstvu, da je za red skrbelo kar 330 policistov, so navijači poskrbeli, da so imeli ti polne roke dela. Po tekmi so pridržali kar 51 vročekrvnih navijačev Crvene zvezde, znamenitih Delij (Čelik, 1997). Če so začetniki brutalnega huliganizma, Angleži, na stadione prinašali britve, verige, nabrušene kovance in jeklene palice, so se slovenski huligani oboroževali z vsem priročnim, kot so npr. kamenje, pločevinke, petarde, naramnice, pasovi, dimne bombe in podobni predmeti (Petan, 1995). Velja poudariti, da slovenski huligani niso nikoli resneje ogrožali tribun, zanje pa je tudi značilno, da njihovo delovanje za razliko od trendov v ostalih republikah skoraj nikoli ni bilo nacionalistično obarvano (Pandža, 1995).

Pri obravnavanju korelacije med političnim vplivom in navijaškimi subkulturami na ozemlju nekdanje Jugoslavije velja izpostaviti, da je bila še ena od specifičnih značilnosti tukajšnjih navijaških subkultur na prostoru nekdanje Jugoslavije vseskozi ta, da njihova "ljubezen" do neke politične opcije nikoli ni trajala izrazito dolgo. Hrvaški navijači so že v prvi polovici devetdesetih začeli javno izražati svoje nestrinjanje s politiko Franja Tuđmana, v drugi polovici pa je vse skupaj preraslo v organiziran upor, nemalokrat s krvavim epilogom. Podobno je bilo v Srbiji, kjer je tudi Slobodan Milošević že sredi devetdesetih dobil enega svojih največjih nasprotnikov na nogometnih tribunah. Tako je na severu Zvezdinega stadiona že leta 1995 odmevala pesem: „*Spasi Srbiju i ubij se, Slobodane*“, zaradi česar je vse pogosteje začelo prihajati do množičnih preteпов med navijaškimi skupinami in policijo (Miladinović, 2008). Zorić meni, da pojav omenjenih sloganov med nogometnimi navijači nikakor ni naključen. Po njegovi oceni gre tukaj predvsem za uporabo navijačev kot "poskusnih zajčkov" določenih

⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=dBmz58vO0JY> (12. 10. 2012).

političnih skupin, ki so tako na licu mesta preverjale politično klimo v državi. Po njegovem je to najpreprostejši način, kako promovirati neki slogan znotraj čim večjega populacijskega vzorca (Popović, 2008a). V tem je svojo priložnost videla tedanja opozicija na čelu z Zoranom Đinđićem, ki je Delijam vseskozi stala ob strani. Postali so simbol boja proti represivnemu režimu Slobodana Miloševića in v očeh mnogih so predstavljali tisti jeziček na tehtnici, ki bo Srbijo popeljal iz oklepa Miloševićeve diktature. Delije so odigrali ključno vlogo pri znamenitih protestih 5. oktobra 2000 v Beogradu, ko se je tudi uradno končala vladavina Slobodana Miloševića. Sodelovali so pri razorožitvi policijskih enot v centru mesta ter pri zasedbi republiške skupščine in RTS. S strani tedanje opozicije so bili predstavljeni kot nesporni heroji, za svoja dejanja pa so bili celo nagrajeni (B. Stanković, 2009b). Po Zobiću je v tej točki organizirano navijaštvo dobilo v svoje roke moč, ki so jo mnogi politiki podcenjevali; javnost je navijače z odobravanjem nasilja dvignila nad klubske uprave in nad dobršni del političnega vrha. Posledice tega so tako za razliko od ostalih republik nekdanje Jugoslavije v Srbiji vidne še danes (Popović, 2008a).

Po mnenju sociologa Božidarja Jakšića v primeru navijačev v Srbiji ne gre za huligane v klasičnem pomenu besede, ampak prvenstveno za dobro organizirane desničarske organizacije. Mladina je zaradi ekonomske situacije v državi povsem frustrirana, kot takšna pa postaja lahek plen desne demagogije. V svoji razlagi gre Jakšić celo tako daleč, da huliganizem v Srbiji označuje kot v praksi izpeljan primer "množične psihologije fašizma" Wilhelma Reicha. Kot razlago za to podaja dejstvo, da se je v Srbiji v zadnjem desetletju "razvila" številčna povojna generacija, ki je odraščala v duhu glorificiranja rušilnih pohodov na Vukovar, obenem pa je to generacija, ki je obiskovala šole, kjer so dobivali popolnoma izkrivljeno sliko o Srebrenici, granatiranju Sarajeva in zločinih na Kosovu. Več kot desetletje so bili po njegovi oceni največji heroji srbske mladine ljudje kot so Mladić, Karadžić in Arkan. Osvajalna politika je bila obravnavana kot obramba nacionalnega interesa, primeri, kjer pravoslavna cerkev blagoslavlja stavbe, ki so bile postavljene na mestu, kjer je nekdanj stala ena najstarejših mošej na teh prostorih (kot je bilo mogoče videti v Banja Luki), pa le kažejo na stanje duha današnjega srbskega prebivalstva, med katerim so najpomembnejše družbene vrednote v procesu socializacije postale patriotizem, pravoslavlje, patriarhat, heteroseksualnost in nestrinjanje z vsem, kar po osebni percepciji predstavlja drugačnost. V takšnem okolju se po mnenju Jakšića agresivnost

omenjene generacije enostavno mora nekje kanalizirati. Za konec podaja še zanimiv paradoks: raziskave v Srbiji kažejo, da so mladi v Srbiji veliko bolj konservativni od svojih staršev, za razliko od večine evropskih držav, kjer je situacija ravno obratna (Mihajlović, 2010).

ZAKLJUČEK

Če nekako vse skupaj povzamemo, lahko rečemo, da navijaška subkultura nastane, ko posameznik v procesu socializacije sprejme vedenje, poseben stil oblačenja, norme in vrednote neke navijaške skupine kot del svoje identitete. Navijanju in druženju z vrstniki iz navijaške skupine nameni ves ali pa vsaj del svojega prostega časa in to postane del njegovega življenja. Pri navijaštvu ali navijanju na športnih prireditvah gre predvsem za potrebo po družljivosti. Navijači se identificirajo s klubom, za katerega navijajo, in to je lahko trdna in pomembna identifikacija (Lalić, 1993: 19). Vrcan ob tem meni, da imajo nogomet in z njim povezani vedenjski vzorci navijačev tudi neke vrste funkcijo "radarja zgodnjega opozarjanja in poročanja" (Early Warnig System), saj so na prostoru bivše Jugoslavije dogodki, povezani z nogometom in nogometnim navijaštvom, pogosto veliko bolje zrcalili politično klimo v državi, kot je to bilo mogoče razbrati iz javnomnenjskih raziskav ali številnih govorov predstavnikov političnega vrha. Iz navijaškega vedenja se je po Vrcanu dalo velikokrat razbrati stališče "tihe večine", ki je bila vseskozi v diametralnem nasprotju s stališči političnega vrha (Vrcan, 2005b: 11). Vrcan je šel v svoji zadnji knjigi *Nogomet, politika in nasilje* še dlje, saj v njej opisuje nov fenomen, vezan na današnjo vlogo nogometa. Vrcan meni, da se je nogomet v zadnjem desetletju iz svojevrstne metafore družbe pretvoril v to, da sedaj že lahko rečemo, da je družba postala neke vrste metafora nogometa. Po njegovem lahko podrobna analiza dogodkov, vezanih na dogajanje na stadionih, in trendi znotraj določene navijaške subkulture, opišejo trenutno družbeno klimo veliko hitreje in učinkoviteje kot analize izjav političnih akterjev, parlamentarnih razprav ali raziskav javnega mnenja (Vrcan, 2003: 137–200). Obenem se Vrcan tudi sprašuje, ali je nadaljnji razvoj nogometa in z njim povezanega navijaštva sploh možen brez tesnih vezi s politiko. Tukaj meni, da je popolna delitev med omenjenima sferama praktično nemogoča, saj politične strukture še vedno temeljijo na tezi Carla Schmitta in njegovi družbeni delitvi po principu

“prijatelj-sovražnik”, pri doseganju svojih ciljev v obračunu s “sovražnikom” pa se je političnim akterjem najlažje obrniti ravno na širše navijaške množice (Vrcan, 2005b: 10–11). Simić ob tem ugotavlja, da dogodki na stadionih še vedno (pre)pogosto spominjajo na krizna devetdeseta leta dvajsetega stoletja. Kot argument podaja dejstvo, da kljub ostrim ukrepom Uefe in njenega prvega moža Michela Platinija v boju proti rasizmu in politiki na evropskih stadionih na prostoru nekdanje Jugoslavije, praktično ni tekme, kjer navijaškega repertoarja ne bi sestavljale pesmi, kot so: “*Ubij, zakolji, da Šiptar ne postoji*”⁵, “*Šiptarska je gamad ustala, da bi Kosovo nam uzela*”⁶, “*Ubi, ubi Srbina*”⁷, “*Kiša pada Srbija propada*”⁸, “*Nož, žica, Srebrenica*”⁹. Konstantno nasilje in celo primeri smrtnih žrtev na stadionih¹⁰ so za večino poznavalcev še en dokaz, da je atmosfera na nogometnih stadionih na prostoru bivše Jugoslavije podobna kot je bila tik pred začetkom krvavih spopadov leta 1991; nogometne navijače mnogi še vedno glorificirajo kot prvovrstne patriote, nogometni stadioni pa ponovno postajajo neke vrste poligoni “predvojaške vzgoje”. V tej točki vsekakor ne smemo prezreti niti fenomena skupine. Skupina nudi posamezniku to prednost, da lahko znotraj nje ostane anonimen. Čolović tukaj meni, da posamezniki smatrajo, da so znotraj skupine neprepoznavni, kar posledično pripelje do tega, da občutek strahu izgine. Znotraj navijaških množic so vedno posamezniki, ki narekujejo tok navijanja, toda vseeno so del množice, ki nehote pade pod njihov vpliv ter prevzame vodjev način navijanja in posledično tudi obnašanja. Dogodki na stadionih so pokazali, da je s tamkajšnjimi množicami relativno lahko manipulirati, kar na žalost velikokrat pripelje do tega, da stadioni postanejo neke vrste odskočna deska za rušilne pohode razgretih navijačev. Po Čoloviću glavni problem pri tem predstavlja dejstvo, da so nogometni huligani integrirani v družbo, kar posledično pripelje do tega, da se družba sama težko bori proti nečemu, kar je njen legitimni del (B. Stanković, 2009c).

5 <http://www.youtube.com/watch?v=87hUjsq7RVc> (12. 10. 2012)

6 <http://www.youtube.com/watch?v=duKPAhTElBo> (12. 10. 2012)

7 <http://www.youtube.com/watch?v=1Hh0LTHqdy0> (12. 10. 2012)

8 <http://www.youtube.com/watch?v=Prb65kFr1Xc> (12. 10. 2012)

9 <http://www.youtube.com/watch?v=aVYZpSBLHNs> (12. 10. 2012)

10 04. 10. 2009 je bil po hudih nemirih na štadionu v Širokem Brijegu (BiH) ubit navijač gostujočega moštva FK Sarajevo, Vedran Puljić. Večo dogodku na: http://www.youtube.com/watch?v=4N_BhN_t25w (12. 10. 2012).

LITERATURA

- Anastasovski, I. (2012): *Huliganstvo, mladi i socialna dezorientisanost*, dosegljivo na: <http://www.savremenisport.com/publika-huliganstvo-mladi-i-socijalna-dezorjentisanost.html> (21. 09. 2012).
- Blagojević, M. (2004): Sociološki prihvatljiva definicija religije. *Filozofija i društvo*, 25 (2004): 213–240.
- Breko, A. (2009): Sport Nedjeljom: Benjamin Perasović, *kondaktna oddaja, produkcija Z1* (Zagreb, 2009).
- Čelik, P. (1997): Kršitve javnoga reda in miru v Sloveniji v letih 1987/1996. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 4 (97): 420–425.
- Čondić, D. (2010): *Subkultura nogometnih navijača*, dosegljivo na: <http://www.navijaci.com/index.php/magazin/74> (02. 10. 2012).
- Drnovšek, G. (2009): Dosje: Ognjene tribune, *dokumentarna oddaja, produkcija TV Slovenija* (Ljubljana, 2009), dosegljivo na: <http://tvslo.si/predvajaj/ognjene-tribune/ava2.48446642/> (20. 9. 2012).
- Gajić, D. (2012): Srpske sportske legende: Vladimir Cvetković, *kontaktna oddaja, produkcija RTS* (Beograd 2012), dosegljivo na: <http://www.youtube.com/watch?v=uz9dX9Cywbo> (12. 10. 2012).
- Glavonjić, Z. (2009): Navijači ili huligani?, *Radio Slobodna Evropa*, 30. 9. 2009, dosegljivo na: http://www.slobodnaevropa.org/content/taton_navijaci/1840210.html (21. 9. 2012).
- Jelinić, A. (2010): Dossier.hr: Dražen Lalić, *kontaktna oddaja, produkcija HTV* (Zagreb, 2010).
- Kožul, A. (1990): Maksimirski krug pakla. *Sport Magazin, revija Sportskih novosti*, 15 (710): 26–33.
- Lalić, D. (1990): Nasilništvo nogometnih navijača. Geneza fenomena u Jugoslaviji. *Kultura*, 88–90 (1990): 111–131.
- Lalić, D. (1993): Torcida – pogled iznutra, *AGM* (Zagreb, 1993).
- Lalić, D. (2012): Čovjek je jedina bestija koja piše. *Identitet, nezavisni magazin*, 17 (169): 16–19.
- Lalić, D. in Biti, O. (2008): Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj. *Politička misao, Croatian political science review*, 45 (3–4): 247–272.
- Lalić, D. in Mustapić, M. (2007): Istraživanja društvenih problema: bijele mrlje na sociološkoj mapi Hrvatske. *Revija za sociologiju*, 38 (3–4): 133–149.
- Mihajlović, B. (2010): Dan posle uličnog rata: flert sa ekstremnom desnicom”, *Radio Slobodna Evropa*, 11. 10. 2010, dosegljivo na: http://www.danas.org/content/Dan_posle_ulicnog_rata_Flert_sa_ekstremnom_desnicom_/2187475.html (12. 10. 2012).

- Mijajlović, M. (1990): Umesto top liste: Velika četvorka BBB, Delije, Grobari i Torcida, *dokumentarni serijal, produkcija Televizije Beograd* (Beograd, 1990).
- Miladinović, V. (2008): Balkanski rat severa i juga. *Press online*, 14. 12. 2008, dosegljivo na: <http://www.pressonline.rs/zabava/life-style/53403/balkanski-rat-severa-i-juga.html> (27. 9. 2013).
- Pandža, R. (1995): Fantje se ne predaju. *Tribine: Magazin organiziranog navijanja*, 1 (2): 21–27.
- Paparella, S. (1996): Novosti u navijačkom tisku. *Navijačka tribina, mjesečnik organiziranog navijanja*, 1 (8): 44–45.
- Pečko, O. (2005): TV Tednik: *Zgodovina NK Olimpija in njen propad*, dokumentarna oddaja, produkcija TV Slovenija, 3. 2. 2005.
- Petan, Ž. (1995): Uživajte Delije, ali razbijenih glava. *Tribine: Magazin organiziranog navijanja*, 1 (4): 27–30.
- Popović, M. (2008a): Dossier navijači: 1-Kop, *dokumentarni serijal, produkcija RTS* (Beograd, 2008), dosegljivo na: http://www.youtube.com/watch?v=1_0wQQxYAqc&feature=relmfu (19. 9. 2012).
- Popović, M. (2008b): Dossier navijači: 2-Od Vardara pa do Triglava, *dokumentarni serijal, produkcija RTS* (Beograd, 2008), dosegljivo na: <http://www.youtube.com/watch?v=aR-BNLnIbs&feature=relmfu> (19. 9. 2012).
- Popović, M. (2008c): Dossier navijači: 4-Mi fanatici, luđaci, huligani, *dokumentarni serijal, produkcija RTS* (Beograd, 2008), dosegljivo na: <http://www.youtube.com/watch?v=hcyGnAS9zXk&feature=relmfu> (19. 9. 2012).
- Popović, M. (2008d): Dossier navijači: 5-Evolucija vs. Revolucija vs. tranzicija, *dokumentarni serijal, produkcija RTS* (Beograd, 2008), dosegljivo na: http://www.youtube.com/watch?v=oH_Zwehauml&feature=relmfu (19. 9. 2012).
- Popović, M. (2008e): Dossier navijači: 3-Od peterokrake do kokarde, *dokumentarni serijal, produkcija RTS* (Beograd, 2008), dosegljivo na: http://www.youtube.com/watch?v=BEW_RS1pYIE&feature=relmfu (19. 9. 2012).
- Stanković, A. (2012): Nedjeljom u 2: Dražen Lalić, *kontaktna oddaja, produkcija HTV* (Zagreb, 2012), dosegljivo na: <http://www.youtube.com/watch?v=1231wtv2KY> (6. 10. 2012).
- Stanković, B. (2009a): Insajder: (Ne)moć države (drugi del), *dokumentarni serijal, produkcija B92* (Beograd 2009), dosegljivo na: http://www.b92.net/insajder/arhiva/arhiva.php?nav_category=1047&nav_id=437387 (19. 9. 2012).
- Stanković, B. (2009b): Insajder: (Ne)moć države (prvi del), *dokumentarni serijal, produkcija B92* (Beograd 2009), dosegljivo na: http://www.b92.net/insajder/arhiva/arhiva.php?nav_category=1047&nav_id=435268 (19. 9. 2012).
- Stanković, B. (2009c): Insajder: (Ne)moć države (tretji del), *dokumentarni serijal, produkcija B92* (Beograd 2009), dosegljivo na: http://www.b92.net/insajder/arhiva/arhiva.php?nav_category=1047&nav_id=439201 (19. 9. 2012).

- Stanković, B. (2010a): Insajder: Nasilje uz blagoslov (drugi del), *dokumentarni serijal, produkcija B92* (Beograd 2010), dosegljivo na: http://www.b92.net/insajder/arhiva/arhiva.php?nav_category=1280&nav_id=513342 (19. 9. 2012).
- Stanković, B. (2010b): Insajder: Nasilje uz blagoslov (prvi del), *dokumentarni serijal, produkcija B92* (Beograd 2010), dosegljivo na: http://www.b92.net/insajder/arhiva/arhiva.php?nav_category=1280&nav_id=513340 (19. 9. 2012).
- Stanković, P., Tomc, G. in Velikonja, M. (1999): *Urbana Plemena: Subkulture v Sloveniji v devetdesetih. ŠOLI*, Študentska založba (Ljubljana 1999).
- Štavljanin, D. (2009): Koji su uzroci navijačkog nasilja, *Radio Slobodna Europa*, 11. 9. 2009, dosegljivo na: http://www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_navijaci_nasilje/1848577.html (21. 9. 2012).
- Šutalo, I. (2010): The future of the Croatian community and identity in Australia. *Croatian Studies Review*, 6 (2010): 7–30.
- Tirnanić, B. (2012): Beograd za početnike. *Direkta* (Beograd 2012).
- Vrcan, S. (2003): ON POLITICS OF IDENTITY: A CONTRIBUTION TO THE IDENTIFICATION OF A CONTROVERSIAL CONTEXT. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, 12 (1–2): 6986.
- Vrcan, S. (1990): Sport i nasilje danas u nas. *Naprijed* (Zagreb, 1990).
- Vrcan, S. (2003): Nogomet, politika in nasilje. *Jesenski i Turk* (Zagreb 2003).
- Vrcan, S. (2005a): Europski identitet – neke ključne dileme. *Revija za sociologiju*, 36 (1–2):7–21.
- Vrcan, S. (2005b): Iznova o navijačkom nasilju. *Zarez, dvotjednik za društvena i kulturna zbivanja*, 7 (152): 10–11.
- Vrcan, S. (2006): Seven Theses on Religion and War in the Former Yugoslavia. *The Republic*, 1 (1–2): 115–125.
- Zorić, O. (2012): Kako Kako stati na kraj huliganima u Srbiji. *Radio Slobodna Evropa*, 29. 9. 2012, dosegljivo na: <http://www.slobodnaevropa.org/content/kako-stati-na-kraj-huliganizmu-u-srbiji/24723695.html> (12. 10. 2012).

Z Idrijskega v Ljubljano: sociolingvistični pogled

POVZETEK

Prispevek obravnava jezikovno socializacijo oseb, ki se zaradi šolanja ali dela vključujejo v drugo okolje. Osredotoča se na kvalitativno analizo sociolingvističnih intervjujev s petimi geografsko mobilnimi osebami, ki se dnevno ali tedensko vozijo z Idrijskega, kjer vsaj v neformalnih govornih položajih pretežno govorijo lastno narečje, v Ljubljano, kjer v komunikaciji z govornici drugih narečij oziroma zvrsti uporabljajo različne strategije govornega obnašanja. Pozornost je namenjena njihovem zaznavanju lastnih jezikovnih izbir pri socializaciji v osrednjeslovenskem prostoru in njihovi refleksiji o tem, izkušnjam z jezikovno rabo, jezikovnim stališčem ter povezavi med jezikom in identiteto. Kvalitativne podatke osvetljujejo kvantitativni rezultati dveh poskusov s tehniko prikritih dvojic, izvedenih na idrijski in eni izmed ljubljanskih gimnazij.

Ključne besede: jezikovna socializacija, sociolingvistični intervju, tehnika prikritih dvojic, jezikovna raznolikost, jezikovna stališča.

FROM IDRIJA TO LJUBLJANA: a sociolinguistic view

ABSTRACT

The paper deals with language socialization of people who enter a new environment due to school or work. It focuses on the analysis of sociolinguistic interviews with five geographically mobile individuals, who daily or weekly migrate from Idrija, where they use their own dialect at least in informal situations, to Ljubljana, where they use different strategies of speech behaviour in communication with speakers of other dialects or varieties. Special attention is paid to their perception and reflection of their own language choices through socialization in central Slovene environment, their experiences with language use, language attitudes and the connection between language and identity. Qualitative data are illuminated by quantitative results of two experiments with the matched-guise technique, carried out at grammar school in Idrija and in Ljubljana.

Key words: language socialization, sociolinguistic interview, matched-guise technique, language variation, language attitudes.

UVOD

Kot gimnazijka in študentka z Idrijskega sem se v Ljubljani večkrat spraševala, zakaj sama uporabljam svoje narečje tudi v glavnem mestu, medtem ko velik del kolegov iz drugih delov Slovenije v komunikaciji z drugonarečnimi oz. drugozvrstnimi sovrstniki svoj govor znatno prilagodi. Spraševala sem se, v kolikšni meri so te izbire ozaveščene, kaj nanje vpliva in kakšen učinek imajo. Med študijem slovenskega jezikoslovja sem ugotavljala, da moja izkušnja ni v skladu z uveljavljeno socialnozvrstnostno teorijo, v okviru podiplomskega študija pa odkrila sociolingvistiko, ki je pri opisu stanja v drugih jezikovnih skupnostih bolj upoštevala dejansko dinamiko in ponujala raziskovalne metode, ki se mi jih je zdelo vredno uporabiti tudi v slovenskih razmerah.

Pričujoča študija, ki predstavlja del še neobjavljene raziskave o petih geografsko mobilnih govorcih, ki se dnevno ali tedensko vozijo z Idrijskega v Ljubljano v šolo oziroma službo, se posveča prav vprašanjem o socialnem pomenu jezikovnih izbir, ki so pri slovenščini, za katero je značilna visoka stopnja zemljepisne raznolikosti (sedem narečnih skupin in več kot štirideset različnih narečij in govorov (prim. Karto slovenskih narečij v SLA (Škofic idr., 2011: 11) z različno stopnjo medsebojne razumljivosti in prestiža) in v današnjem času, ko je geografska mobilnost vse pogostejši pojav (<http://www.stat.si/>),¹ zelo relevantna. Osredotoča se na aktualna vprašanja v zvezi s socializacijo oseb iz severnoprimorske Idrije (oziroma okoliških krajev) v približno 60 kilometrov oddaljenem glavnem mestu, predvsem s sociolingvističnega vidika: kako posamezniki doživljajo ta proces, do kakšnih sprememb prihaja v njihovem govoru, ali poteka jezikovna socializacija (prim. Cazden, 2001: 87)² pri vseh podobno, s kakšnimi vprašanji in težavami se soočajo pri vključevanju v drugo okolje,

1 Za ponazorilo naj navedem statistične podatke, povezane s to študijo, ki kažejo, da se je število delovno aktivnih oseb s prebivališčem v občini Idrija in delovnim mestom v občini Ljubljana od leta 2000 do leta 2011 podvojilo, glede na popis iz leta 2002 se je kar 1114 od 2682 učencev, dijakov in študentov šolalo v občinah druge statistične regije. 597 ali približno 23 % šolajočih iz idrijske občine v kraj šolanja potuje tedensko, od dnevnih migrantov v druge občine pa jih je daleč največ (373) migriralo v občino Ljubljana.

2 Pojem jezikovna socializacija se pogosteje uporablja za primarno socializacijo v otroštvu znotraj družine, nanaša pa se tudi na sekundarno socializacijo v drugih življenjskih obdobjih: na specializirane oblike in rabe jezika v šoli, službi in različnih skupnostih; termin je v rabi predvsem v jezikovni antropologiji, sociolingvistiki in kulturno usmerjeni psihologiji (ibid.).

v kolikšni meri jih lokalni izvor skupaj z narečjem določa v očeh drugih in v kolikšni meri so zaradi morebitnih sprememb v govoru zaznamovani v očeh sorojakov z Idrijskega. Idrija z okolico danes leži na stičišču vplivnih območij dveh pomembnih mestnih središč, Ljubljane in Nove Gorice (Fridl idr., 2001: 97), kar zagotovo vpliva tudi na ohranjanje sorazmerne jezikovne posebnosti oz. samostojnosti (prim. tudi Kenda-Jež, 2002: 68).

Zlasti v zahodni (socio)lingvistiki se je proučevanje jezikovne rabe, jezikovnega prilagajanja, jezikovne variantnosti, jezikovnih stališč in drugih sociolingvističnih tem uveljavljalo od 60. let naprej in je do danes v interdisciplinarnem sodelovanju s socialno psihologijo, sociologijo in etnografijo komunikacije obrodilo bogastvo teoretičnih spoznanj in praktičnih izsledkov. Številne sociolingvistične študije v drugih jezikovnih skupnostih kažejo na relevantnost socialnih in psiholoških dejavnikov pri razumevanju in pojasnjevanju jezikovne variantnosti ter potrjujejo, da jezikovna raba pomembno vpliva na uspeh pri medosebni komunikaciji, v šoli in pri delu (prim. Edwards 2009; Garret, 2010; Tagliamonte, 2012).

V jezikoslovni stroki na Slovenskem je še vedno v veljavi koncept socialnih in funkcijskih zvrsti (prim. Toporišič, 2000: 13–32 in Toporišič idr., 2003: 125–128), ki togo in shematično razvršča različne jezikovne oblike in sporazumevalne položaje, pri čemer niti ne pojasnjuje niti ne upošteva dejanskega stanja v jezikovni skupnosti (prim. Stabej, 2004: 21). To ni uniformno in stabilno, temveč kompleksno in dinamično, saj so meje med variantami zabrisane, jezikovni repertoarji pa raznovrstni, posebej pri migrantih in v skupnostih, od koder in kamor ti migrirajo (prim. navedeni Toporišičevi deli in Skubic, 2003: 209–210).³ Prav migracija je namreč glavni razlog za jezikovni stik med različnimi jeziki ali variantami in posledične jezikovne spremembe (prim. Kerswill 2006). Pri tem gre predvsem za komunikacijsko obarvane vzvode prilagajanja, obenem pa lahko na vsako jezikovno dejavnost gledamo kot na »dejanje identitete« (Le

3 Zaradi nejasne definiranosti in razmejenosti posameznih (socialnih) zvrsti oz. variant se pojavlja tudi zadrega glede njihovega terminološkega poimenovanja. V slovenskem jezikoslovju je normativno recimo v veljavi in tudi v večinski rabi izraz knjižni jezik, pojavljajo se tudi argumenti za rabo izraza standardni jezik (ibid.). V prispevku sama uporabljam oba izraza: ko govorim o specifičnosti slovenske situacije knjižni jezik, ko povzemam iz tuje literature in govorim o univerzalnih zakonitostih, recimo glede dihotomije med narečjem in standardnim jezikom, pa standardni jezik. Pri tem je potrebno izpostaviti, da na različnih predelih slovenskega prostora govorjeni knjižni oz. knjižni pogovorni jezik variira in da je ta, ki je opisan v normativnih priročnikih, prostorsko omejen na osrednjo Slovenijo.

Page in Tabouret-Keller, 1985), saj se izbira jezikovnega koda interpretira kot izraz socialne in osebne identitete vsakega posameznika.

Pri prilagajanju govora, načina sporočanja in siceršnjega obnašanja glede na sogovorca gre za bolj ali manj zaveden oz. nameren pojav, ki poteka v smeri primikanja (konvergentno jezikovno obnašanje) ali odmikanja (divergentno jezikovno obnašanje) od govora sogovorca, lahko z večjimi ali manjšimi prilagoditvami (prim. teorijo o jezikovnem oz. komunikacijskem prilagajanju: Giles in Bourhis, 1976; Giles 2001).⁴ Socialno prilagajanje lahko zajema tudi t. i. kodno preklapljanje (ang. code-switching) med različnimi kodi (jeziki, jezikovnimi variantami, zvrstmi, narečji, stili ali registri) (prim. Gardner-Chloros 2009).⁵ Pri tem so bistvenega pomena komunikacijski vzvodi prilagajanja, obenem pa lahko na vsako jezikovnodejavnost gledamo tudi kot na "dejanje identitete" (Le Page in Tabouret-Keller, 1985), saj se izbira jezikovnega koda interpretira kot izraz socialne in osebne identitete vsakega posameznika.

Dispozicije, da glede jezikovnih izbir ravnamo in reagiramo na določene načine, se ponotranjijo preko socializacije. Po Bourdieujevi teoriji je prepoznavanje jezikovnih hierarhij, skupaj z vedenjem o družbenih vrednotah, ki pritičejo posameznim kodom, navadno del sociolingvistične kompetence govorcev, ki delujejo na jezikovnem trgu. To znanje prispeva k vzdrževanju relativnega konsenza znotraj dane družbene skupnosti glede rabe določenih kodov. Sčasoma vrednote in konotacije, povezane z različnimi variantami, pogosto postanejo „naravne“, torej očitne in neizpodbitne; postanejo del govorne skupnosti – del kulturnih predstav, ki jih imamo bolj ali manj za samoumevne in tako navadno niso predmet refleksije ali kritične diskusije (prim. Thompson, 1994).

Razmerja med narečjem in standardnim jezikom kot idealiziranim jezikovnim sistemoma so v posameznih jezikovnih skupnostih in tudi za posamezna narečja v isti jezikovni skupnosti lahko različna (glede

4 Konvergenca načeloma izraža občutje enosti in povezanosti z udeleženci pogovora, divergenca pa je izraz ločenosti ali umika od osebe, s katero poteka pogovor, v svojo lastno skupino, bodisi zaradi etnične pripadnosti, negativnih stališč, navad ali izgleda. Konvergentno jezikovno obnašanje torej izraža željo po družbenem odobranju in poveča možnost, da bo sogovorniku govorec všeč in da se bosta bolje razumela, divergentno pa ravno nasprotno (ibid.).

5 Glede termina obstajajo različne teorije, ki problematiko obravnavajo z različnih vidikov in za različne namene. Soroden termin je mešanje kodov (code-mixing), ki ga nekateri uporabljajo sinonimno s kodnim preklapljanjem, drugi pa s slednjim označujejo jezikovne značilnosti pojavov, ki so posledica jezikovnega stika, s prvim pa dejansko jezikovno rabo (ibid.).

univerzalnih tendenc prim. Mæhlum, 2010). Zaradi specifičnosti slovenskega jezikovnega prostora so razmerja med zemljepisno in socialno določenim pri posameznih narečjih sorazmerno zapletena, predvsem pa sta raba in prestiž posameznega narečja odvisna od različnih zgodovinskih, socialnih, kulturnih in jezikovnih dejavnikov. Na Idrijskem je narečje v rabi tudi v poljavnih (poluradnih) govornih položajih, kar je povezano z visokim statusom narečja (prim. Kenda-Jež, 2002: 67).⁶ V osrednjeslovenskem prostoru je v splošni rabi jezik, ki je bil podlaga za oblikovanje slovenskega standardnega oziroma knjižnega jezika, kar mu posebej v tem okolju daje visok status in prestiž.

Na Slovenskem primanjkuje empiričnih in sistematičnih študij s področja sodobne govorjene slovenščine, njene socialne in regionalne variantnosti ter sociolingvistike, socialnega pomena jezika, jezikovnih stališč, predsodkov ter povezave med jezikom in identiteto. Primer empirične raziskave govornega obnašanja pri prekmurskih in gorenjskih/mengeških dijakinjah v Ljubljani z drugačno metodologijo je Škofic-Guzej, 1994, študije variantnosti ljubljansčine pa Makarova, 2004. Raziskave jezikovnih stališč pri nas so opisane v Skubic, 2005; Smole, 2004 in Lundberg, 2007. Izsledki študije, ki je izhodišče tega prispevka, bodo tako pomembno prispevali k objektivnejšemu opisu sociolingvističnih razmer v slovenski jezikovni skupnosti in razumevanju narave jezikovne variantnosti ter vpliva jezikovnih izbir na proces socializacije govorcev v drugem okolju.

METODOLOGIJA

Sociolingvistični intervjuji v povezavi z variantnostno študijo jezikovnega obnašanja

V raziskavi⁷ je sodelovalo pet oseb, dijakinja Ula⁸ in dijak Jan, dve

6 Pripisujemo ga lahko dolgotrajni sorazmerni komunikacijski izoliranosti, družbenoplastni homogenosti (pretežno kmečko prebivalstvo) in izgubi stika z (govorjenim) slovenskim knjižnim jezikom po Gentilejevi šolski reformi leta 1923, ki je na zasedenih ozemljih predpisala pouk samo v italijanščini, do druge svetovne vojne. V obdobju nasilnega poitalijančevanja je bilo namreč narečje »edina narodo- in kulturotvorna ustanova, zato je ohranilo večjo funkcijsko prožnost« (ibid.).

7 Raziskava je nastala v okviru doktorskega študija pod mentorstvom dr. Marka Stabeja in bo podrobneje opisana v doktorski disertaciji Variantnost govorjene slovenščine pri geografsko mobilnih osebah. Intervjuje sem deloma analizirala med doktorskim študijem za predmet Sociologija vsakdanjega življenja z nosilko dr. Mirjano Ule. Vsem informantom se zahvaljujem za sodelovanje, mentorjema pa za strokovne nasvete in podporo.

8 Zaradi varovanja zasebnosti in osebnih podatkov so imena informantov v razpravi spremenjena.

zaposleni ženski, Ita in Eva, ter Tim, zaposleni moški. Vsi odrasli so v 40. letih, imajo univerzitetno izobrazbo in dva otroka. Vsem informantom je skupno, da prihajajo z Idrijskega in so geografsko mobilne osebe, ki se tedensko (dijaka) oziroma dnevno (zaposleni) vozijo v šolo oziroma službo v Ljubljano. Jezikovno variantnost smo proučevali na podlagi posnetkov, ki so jih govorci pridobili s samosnemanjem govora enega celega dne, pri čemer smo podrobno analizirali nekaj izbranih izsekov iz različnih vsakodnevnih okoliščin (glede na čas, kraj, sogovorce, temo pogovora in formalnost situacije), in sicer predvsem glede na pet izbranih jezikovnih (fonoloških) spremenljivk (prim. Tagliamonte, 2012).⁹ Po snemanju smo z vsemi informanti opravili sociolingvistične intervjuje, iz katerih črpamo kvalitativne podatke za ta prispevek. Intervjuji so bili izvedeni med letoma 2009 in 2013, z večino informantov sta bila posneta dva intervjuja, prvi kmalu po samosnemanju, drugi po proučitvi posnetkov, ko so se pokazala dodatna odprta vprašanja. Pogovore sem transkripirala s poenostavljeno fonetično transkripcijo, v tem prispevku citate navajam v poknjženi obliki v poševnem tisku.

Poskusa s tehniko prikritih dvojic

Problematico jezikovnih stališč in odzivov ljudi na narečno obarvani govor v ljubljanskem okolju osvetljujejo rezultati dveh poskusov s t. i. tehniko prikritih dvojic,¹⁰ pri kateri gre za ocenjevanje govorcev na lestvicah semantičnega diferenciala – za vsako od navedenih lastnosti anketiranci označijo, katero oceno (navadno od 1 do 7) bi prisodili govorcu (za več podatkov o sami metodi, njenih prednostih in slabostih glej Garret, 2010,

9 Spremenljivke ali variable so jezikovni elementi (lahko fonološki, morfološki, sintaktični, leksikalni), ki se pogosto pojavljajo v spontanem govoru in katerih variantnost (lahko) opazujemo: ponavadi ima spremenljivka ali variabla dve varianti, pri katerih opisujemo pogostost pojavitev glede na okoliščine, primerjamo deleže narečnih variant pri posameznih spremenljivkah ipd. Gre za družbeno različen, jezikovno pa enakovreden način za izražanje istega (ibid.). V opisani raziskavi so bile predmet proučevanja sledeče fonološke spremenljivke: (o): *knjižni oz. osrednjeslovenski /o/ – narečni /a/* (*»akanje«*): prim. *koza – kaza*; (o): *knjižni /o:/ – narečni /u:/ ali /uo/*: *moka – mu:ka ali muoka*; (e): *knjižni /e:/ – narečni /i:/ ali /ie/*: prim. *pet – pi:t ali piet*; (g): *knjižni /g/ – narečni /ɣ/*, prim.: *grab – ɣrab*; (v): *knjižni /v/* (*pred vokalom*) – *narečni /w/*: prim. *vi – wi*.

10 Prvega sem izvedla v okviru dela za izpit Sociolingvistika z nosilko dr. Albino Nečak Lük, drugega pa so pripravile študentke Nina Nagode, Petra Rajk in Irena Ipavec v okviru izbirnega diplomskega seminarja na slovenistiki. Rezultate sem statistično obdelala za izpit Metodologija psihološkega raziskovanja z nosilcema dr. Valentinom Bucikom in dr. Matijo Brenkom ob pomoči dr. Boštjana Bajca. Vsem navedenim in sodelujočim hvala za pomoč in koristne nasvete.

Bitenc, 2009, kritično ovrednotenje raziskave v Bitenc, v pripravi). Poskusa smo izvedli na idrijski in ljubljanski gimnaziji leta 2009 in 2010, skupno je sodelovalo 92 dijakov v Idriji in 92 dijakov v Ljubljani; v tej razpravi podrobneje navajam le rezultate iz ljubljanske gimnazije, saj kažejo na dojemanje narečnih govorcev v okolju, ki je predmet obravnave. V prvem poskusu so me dijaki v dveh razredih na vsaki gimnaziji ocenjevali kot potencialno predavateljico sociolingvistike, in sicer na podlagi kratkega uvodnega nastopa, pri čemer sem v enem razredu govorila knjižno pogovorno, v drugem narečno (kanomeljski govor, ki je soroden idrijskemu – oba spadata v cerkljansko narečje), skupini anketirancev smatramo za primerljivi. V drugem poskusu, pri katerem je šlo za bolj klasičen primer tehnike prikritih dvojic, so me anketiranci ocenjevali kot potencialno voditeljico študentske kuharske oddaje na podlagi predvajanih avdio posnetkov, ki sta bila razporejena med šest posnetkov drugih govorcev – prav tako potencialnih voditeljskih kandidatov. Vsak izmed nas je povedal recept za tradicionalno slovensko kosilo, in sicer enkrat v knjižnem pogovornem jeziku in drugič v narečju. Zaradi naključnega zaporedja posnetkov poslušalci niso vedeli, da se isti glas ponovi dvakrat. Izračunali smo povprečja ocen in opravili statistično primerjavo rezultatov v programu IBM SPSS (ANOVA in korelacije).

REZULTATI

Iskanje lastnega izraza pri socializaciji v ljubljanskem okolju

»Na začetku sem bil bolj tako, ne vem, še neumeščen, mislim, nisem vedel, kako naj se prilagodim.« (Jan)

Oba dijaka se živo spominjata iskanja svojega mesta v ljubljanskem okolju. Ula pravi, da je sprememba *konkretna – v govoru in v bistvu v vsem, kar se ti dogaja, ker se ti zamenja praktično vse*. Glede jezika sta bila na začetku oba negotova in sta iskala svoj izraz (prim. Janov citat zgoraj). Ula poroča o občutku izključenosti zaradi idrijskega narečja: *»Zato, ker si pač res totalno drugačen; ko recimo greš v štacuno, ne veš, kaj povedati, kot če bi šla v Anglijo živeti recimo, to je bilo meni ful podobno.«* Čeprav sta na začetku poskušala govoriti v narečju, sta kmalu ugotovila, da bodo potrebne prilagoditve.

Ula poudarja, da je velika razlika, ali gre človek v Ljubljano v srednjo

šolo ali šele na fakulteto, saj se prav v času odraščanja *še oblikuješ, iščeš tudi neko družbo in ne veš, kam boš pasal sploh*. Pomemben dejavnik pri jezikovni socializaciji je tudi socialna mreža oziroma skupnost ljudi, s katerimi se posameznik druží. Ula pripisuje dejstvo, da se je *toliko prilagodila*, tudi temu, da se je večinoma družila z Ljubljancí, medtem ko Tim pove, da je v času izobraževanja v različnih slovenskih krajih večinoma imel kolege iz Idrije in se tako ne spomni, da bi se glede govora *prav trudil*. V nasprotju z Ulo se Jan, ki je bil tudi med samimi Neidrijčani, ni prilagodil tako znatno.

Jan dinamiko prilagajanja opiše tako: »To je po mojem malo čisto vprašanje vsakega človeka, ki si, bom rekel, izdelal nek sistem, po katerem potem deluje [...] in potem vidi, aha, zdaj sem v tej situaciji, zdaj bom tako govoril – in to pride potem preko izkušenj. Zdaj sem jaz to štiri leta delal recimo in se razvije potem nek sistem, nek kalup, po katerem človek deluje.« Dodaja: »Vsak ima neko določeno govorico in potem do neke mere odstopi, da se tisto približa pogovornemu knjižnemu. In potem je zdaj samo vprašanje, koliko mora, bom rekel, prilagoditi, da se tista meja njihova sreča.«

Vsakdanje jezikovno obnašanje posameznikov

»Se vsi nekaj trudimo, pa se le trudimo.« (Ita)

Itina nekoliko hudomušna izjava kaže na dejstvo, glede katerega si je večina informantov edina: da se kljub trudu in prilagajanju v njihovem govoru v drugem okolju čuti narečna obarvanost in da drugi navadno hitro ugotovijo, od kod prihajajo. V tem je izjema Ula, ki svoj govor prilagaja v taki meri, da navadno drugi ne ugotovijo njenega izvora. Tudi Ita je bila ponosna, ko je v službi suvereno posnela sporočilo za telefonski odziv in so bili sodelavci presenečeni nad njenim govorom. Tudi sama je – ko je ob klicu v službo slišala posnetek – pomislila: »*Saj mogoče bi se pa še dalo kaj narediti iz mene v tem smislu.*« Čeprav izrečena v šaljivem tonu, izjava potrjuje, da se obvladovanje standardnega jezika povezuje z družbenim uspehom.

Analiza posnetkov kaže, da govorci v šolskem oziroma delovnem okolju v Ljubljani uporabljajo različne strategije govornega obnašanja, pri čemer je stopnja dejanskega prilagajanja glede na okoliščine zelo različna. Šolsko okolje je predvsem med poukom bolj zaznamovano tudi s (pol)formalnimi zahtevami po jezikovni konformnosti, delovno okolje nekoliko manj. Pri

analizi govornih realizacij posameznikov smo upoštevali razlike glede na formalnost situacije, sogovorce, kraj, čas in temo pogovora. Izkazalo se je, da pri večini informantov lahko govorimo o kontinuumu, razpetim med v slovenski jezikoslovni stroki pogosto idealiziranimi pola knjižnega jezika in narečja, saj v glede na okoliščine uporabljajo več vmesnih variant. Tudi ti rezultati potrjujejo, da se ideja Toporišičevega splošnega oz. knjižnega pogovornega jezika, ki naj bi se uzavestil preko kodifikacije osrednjeslovenskih posebnosti, ni uresničila (prim. Toporišič, 2000: 17, tudi Makarova, 2004: 289). Manj vmesnih variant pri posameznih spremenljivkah je opaznih pri Iti, ki ima velik delež narečnih variant v skoraj vseh situacijah (nekoliko manjši je ta delež pri pogovoru o strokovnih temah v službi – sama sebe označi kot »*promašeni slučaj*« in pravi, da res ni nikoli *čutila potrebe po prilagajanju*), pri Uli pa preklapljanje med dvema izrazitejšima kodoma (kot pravi sama: »*To imam jaz čisto ločeno in tudi zelo ločene ljudi, s kom kako govorim.*«).

Rezultati kažejo, da je, kot smo pričakovali, delež narečnih variant največji v pogovoru z lokalnimi prijatelji ali domačimi, najmanjši pa pri pogovoru bodisi z učitelji v šoli ali sodelavci o strokovni temi v službi. Pogovori s šolskimi ali službenimi kolegi imajo pri različnih govoricah pri različnih spremenljivkah različne deleže narečnih variant. Okoliščine, v katerih praviloma pride do večjih prilagoditev jezika, so tudi po oceni informantov predstavitev v šoli (na idrijski osnovni šoli in gimnaziji so bili sicer učitelji zelo različni glede lastne jezikovne rabe, prav tako so imeli različna pričakovanja glede govora učencev in dijakov; pri vseh je bil pogosto v rabi narečni ali vsaj narečno obarvan govor; Ula pravi, da znajo biti nanj v Ljubljani *posebej alergični* pri slovenščini) in službene situacije, še posebej, ko gre za *bolj formalen pogovor, zahtevne ali strokovne* teme. Čeprav Ita in Tim s službenimi sodelavci uporabljata precej narečno zaznamovan govor, se jima zdi, da se pri nekaterih sogovoricah bolj potrudita. Ita to trdi za *ljudi, ki so jezikovno tudi konec koncev izobraženi ali ne vem, kako bi rekla*, to se ji zdi *del pogovornega bontona*, da se jim v tem smislu malo približa. Tim navaja, da k sodelavcem, ki so *pač dosti starejši pa so, bom rekel, strokovnjaki, moras mogoče priti [...] v rokavicah [...] tam se pač dosti bolj potrudiš*. Ula omenja honorarno delo hostese na strokovnih srečanjih, kjer je hitro ugotovila, da gre za *eno višjo družbo* in da *tam pa narečje ne paše, pač ne sodi v tisto okolje, no, tak občutek sem imela* (prim. Bourdieujevo teorijo glede jezikovnih hierarhij v uvodu).

Pri vmesnih variantah na kontinuumu med narečjem in knjižnim jezikom opazimo dimenzije nevtralnosti, ki jih lahko imamo za rezultat številnih strategij kodnega preklapljanja in mešanja kodov: govorniki kombinirajo komponente različnih variant in tako kažejo na družbeno bližino ali identifikacijo z več kodi hkrati. Kadar govorec uporablja značilnosti vseh kodov, se družbena opozicija med različnimi kodi nevtralizira.¹¹ Ta sinteza različnih kodov ali menjavanje med njimi mu omogoča izražanje dvojne identitete (prim. Mæehlum, 2010).

Pogosto se vmesne variante tako govorcem samim kot drugim govorcem zdijo posebne, čudne in nenavadne (Jan o svojem govoru na posnetkih pravi: »*Pač je nek poseben stil, ko se samo smejim, ko poslušam, ker ne vem, da jaz tako govorim.*« »*Tista vmesna varianta ponavadi še bolj komično zveni.*«).

Iz utemeljevanja in komentiranja govornega obnašanja informantov v pogovorih lahko razberemo več socialnih in psiholoških dejavnikov, ki vplivajo na (ne)prilagajanje. Informanti omenjajo osebne lastnosti in osebni karakter (recimo prilagodljivost in samozavest – samozavestna oseba naj bi bolj vztrajala pri svojem govoru), posameznikove jezikovne sposobnosti (npr. poslušajanje jezike); jezikovna stališča (ponos in občutek povezanosti govora z lastno identiteto, antipatija do govora, ki se uporablja v drugem okolju); intenzivnost, intimnost in pogostost stikov s sogovorniki; čas, ko se je odnos vzpostavil (Ula recimo pojasnjuje, da s fantom govori *čisto pravilno*, kljub temu da sta si zelo blizu, saj ga je spoznala, ko je bil to že njen običajni način komuniciranja z drugače govorečimi, medtem ko s cimrama, ki ju je spoznala ob prihodu v Ljubljano, ko je še poskušala govoriti narečno, še po več letih uporablja *narečje*); izvor sogovorcev in njihova stopnja razumevanja narečja (Tim pravi, da se s sodelavcem, ki je sicer Ljubljčan, ampak sedaj živi drugje, *manj trudi*, kot pri drugemu sodelavcu, ki je pa *čisto tipičen Ljubljčan*, podobno poroča Jan); tema pogovora (prim. zgoraj); t. i. regionalni karakter (Ula meni, da so Idrijčani *temperamenti* in da jih v Ljubljani večina *drži svoje narečje*).

11 Naj kot primer navedemo »akanje«. Narečno bi govorec rekel: *ɣawarim kukr ɣawarim*, vendar pa se v prilagojenem govoru namesto a-jev kot vmesna varianta pojavlja težko opredeljiv glas, ki smo ga različni transkriptorji (vsi slovenisti) različno slišali in zapisali. Očitno je, da naš lastni sistem oziroma sistemi, ki jih imamo ozaveščene, znatno vplivajo na našo percepcijo. Tako sem kot narečna govorka pri vmesnem glasu na tem mestu slišala in zapisala a-je, transkriptorka z Vipavske, ki ima v svojem narečju na mestu kratkih nenaglašanih samoglasnikov polglasnik, polglasnike, transkriptorka z Dolenjske, ki že dolgo živi v Ljubljani, o-je, Ljubljčan pa a-je in polglasnike.

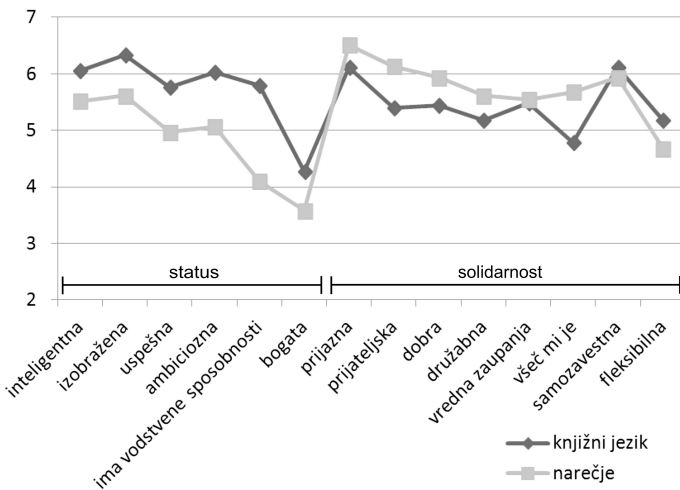
Učinek narečja oz. narečno obarvanega govora v Ljubljani

»Zelo hitro te družba rangira glede na to, kako govoriš.« (Ula)

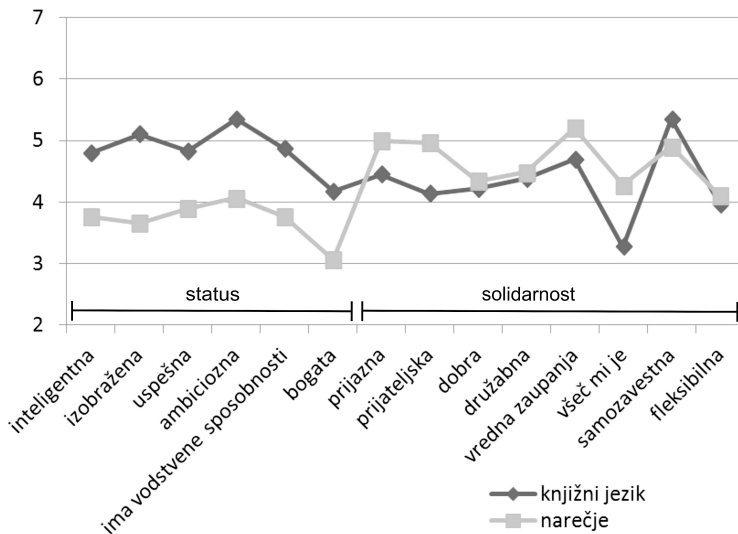
Informanti poročajo, da se pogosto dogaja, da drugi ne razumejo povedanega. Navadno potem vprašajo, kaj to pomeni, ali povejo, da ne razumejo, včasih celo izstopijo iz komunikacije (Tim o Ljubljancanih v družbi več Idriččanov: »Tudi če so se z nami družili, recimo, je bil primer: mi smo stali v krogu in govorili, en Ljubljančan vmes nekaj časa gleda, potem je pa rekel: Grem, ker vas ne razumem.«) Od posameznega govorca je odvisno, kako se odzove na nerazumevanje drugih. Uli je bil to razlog za prilagajanje: »Jaz sem tudi en tak človek, da ne maram stvari lih ene trikrat ponavljati pa se potem raje prilagodim.« »Meni je šlo recimo blazno na živce, da sem enemu nekaj razlagala [...], potem pa mi na koncu reče, kaj si sploh povedala.« Janu se nerazumevanje ni zdelo tako problematično in se je prilagodil v manjši meri: »Če govorim, pač mogoče kakšne besede ne razumejo, ampak potem pa rečeš pa malo na lepše poveš, pa je okej, ni problema.«

Ljubljančanom in ljudem iz drugih delov Slovenije se narečni ali narečno obarvani govor informantov pogosto zdi *zanimiv* in *zabaven*, tudi *lep*, *popestri dogajanje* in *razbije monotonost*. Večkrat se kdo *smeje*, *pošali* oziroma *na lep način ponorčuje* na račun govora, pri čemer Jan izpostavlja, da nikoli ni *čisto dognal*, ali to *zato*, ker jim je *všeč* ali ker jih *moti*. Nekateri so nad govorom *fascinirani* in skušajo oponašati posamezne besede, *nekaterim gre bolje*, *drugim slabše*, večinoma pa informanti hitro vidijo, da *to ni to*, da jim oponašanje ne uspe. Nekaj informantov pravi, da niso imeli nobene negativne izkušnje z rabo narečja, drugi pa pravijo, da so doživeli, da so sogovorniki njihov ali druge ljudi z Idrijskega pozvali, *naj se naučijo govoriti*. Posebej Evo je prizadelo, ko ji je sodelavec v prvi službi rekel, da *ne zna govoriti*, kar lahko imamo za manifestacijo predsodkov do drugače govorečih. Povedno je, da se je to pripetilo prav Evi, ki sicer svoj govor v primerjavi z ostalimi znatno prilagaja. Tim, ki se je šolal tudi v Novi Gorici in Novem mestu meni, da je bil glede govora največ opazk deležen prav v Ljubljani.

Raziskava jezikovnih stališč med dijaki idrijske in ljubljanske gimnazije (prim. Bitenc, 2009 in Bitenc, še neobjavljeno gradivo) je potrdila, da govorec naredi zelo drugačen vtis, če uporablja narečje ali knjižni jezik, in da se ga glede na uporabljeno jezikovno varianto povezuje z različnimi osebnostnimi potezami. Govorniki standardne variante so praviloma visoko

Slika 1: Povprečne ocene različnih lastnosti govorke pri prvem poskusu v ljubljanskih razredih glede na uporabljeno jezikovno vrsto

Slika 2: Povprečne ocene različnih lastnosti govorke pri drugem poskusu v ljubljanskih razredih glede na uporabljeno jezikovno vrsto

ocenjeni glede statusnih (inteligenca, izobraženost, ambicioznost ipd.), govorniki narečnih ali regionalnih variant pa glede solidarnostnih lastnosti (prijaznost, prijateljskost, všečnost ipd.).

Rezultati (Slika 1 in 2) kažejo, da so mi pri statusnih lastnostih ljubljanski dijaki v obeh poskusih dodelili nižje ocene, ko sem govorila narečno, razlika se obakrat kaže kot statistično pomembna (glede na ocene pri knjižnem govoru: $-0,90$, Sig $0,000$ oziroma $-1,15$, Sig $0,000$). Dijaki so me pri narečnem govoru znatno nižje ocenili predvsem glede ambicioznosti, uspešnosti, izobraženosti, bogastvu, inteligence in vodstvenih sposobnosti. Pri solidarnostnih lastnostih sem, nasprotno, pri narečnem govoru prejela višje ocene (glede na knjižni pogovorni jezik $+0,29$ oziroma $+0,35$): bila sem jim predvsem bolj všeč in zdela sem se jim bolj prijateljska. Primerjava ocen govornice tako pri uporabi knjižnega jezika kot pri uporabi narečja pri obeh poskusih pokaže statistično pomembno korelacijo med ocenami.

Glede višjega povprečja pri solidarnostnih lastnostih v primerjavi s statusnimi pri narečnem govoru lahko potegnemo vzporednico s Skubičevu raziskavo, kjer so anketiranci ocenjevali govor književnih likov in do narečja pokazali visoko stopnjo simpatije, narečne govorce ovrednotili kot zabavne, duhovite, razumevajoče, iskrene in odkrite, hkrati pa omejene in neumne (Skubic, 2005: 208–209).

Sorojaki z Idrijskega glede prilagajanja

»Enim to [da pridejo v stik z drugim govorom] blazno škodi.« (Jan)

Ljudje z Idrijskega so glede govornega prilagajanja sorojakov pogosto kritični. Ula, ki ji je *kot prva stvar, če nekam greš, da se pač prilagodiš*, pravi, da je bila glede govora deležna *več negativnih komentarjev s te strani kot s ta druge*: *»Skozi poslušam, da sem čisto pustila svoje narečje, da kako lahko, mislim, saj to je bolj u hecu, saj ni tako resno mišljeno [...]. Ja, to, da sem izdala svojo lastno domovino, bla bla, skratka, ampak mene to ne gane ravno kaj zelo.«* Dva od informatorjev, ki svoj govor prilagajata v manjši meri, izražata kritično distanco do tistih, ki ga prilagajajo bolj. Ita: *»Nekateri, bi rekla, da prav delajo na tem, da počasi prekinejo s tista kao kmetavzarska neka, nekim narečjem. [...] Da ko pa pridejo v drugo okolje, da morajo pa tuliti z volkovi, v tem smislu mislim, tudi v tem smislu narečja.«* Jan: *»Se mi zdi malo smotano, eni, ko pridejo v Ljubljano, potem pa tukaj hočejo to skrivati. [...] Enim to blazno škodi, zato*

ker se pa tukaj začnejo malo pogovarjati in potem avtomatsko tako začnejo tudi doma govoriti.«*To se mi zdi napačno recimo, da se takoj človek ustraši pa reče, joj, noben me nič zdaj ne razume, vsi me nekaj zafrkavajo, pač zdaj bom pa drugače ga začel govoriti.*» Zdi se, da je težava v očeh sorojakov v tem, da govorci z večjo stopnjo prilagajanja govora pokažejo *kot neko nepripadnost pod narekovaji*, da zatajijo svoj izvor in identiteto in na njen račun sprejmejo drugo.

Informanti o lastnem govoru

»Res tako fajn se mi zdi, da je eno narečje, ki je tako nenavadno. [...] Ja, naše je čisto iks.« (Ula)

Različni informanti imajo do lastnega narečja diametralno nasprotna stališča. Med pozitivnimi oznakami so, da je njihov govor *zakon, v redu, nekaj posebnega, zanimiv*, med negativnimi komentarji pa, da narečje *ni lepo in prijetno* da je *rovrtarsko, okorno*, ima *široke in grobe vokale*; narečja da so sploh vrednotena kot *kmetavzarska*. Eva, katere starša govorita govor izvirne vasi (okolica Idrije) in ki se najbrž predvsem zato z idrijsčino nikoli ni povsem poistovetila, pripoveduje o svoji reakciji na lastni narečni govor: *»Včasih se sama sebe zaslišim doma, ko zelo po idrijsko govorim, in se mi zdi, da je trdo in se nekako kar sama sebe – ne ustrašim – ampak ni mi prav prijeten govor to in potem kar avtomatično malo omilim.«*

Številne raziskave s pomočjo tehnike prikritih dvojic v drugih jezikovnih skupnostih so pokazale, da govorci nestandardnih variant kljub pričakovanju, da bodo svojo govorno varianto, ki jim predstavlja element skupinske identifikacije in osebne identitete, ocenili višje vsaj pri solidarnostnih lastnostih, svoj govor vrednotijo negativno (prim. Fasold, 1996: 158). To se je potrdilo tudi na idrijski gimnaziji pri izvedenem prvem poskusu s tehniko prikritih dvojic, pri katerem so me dijaki ocenjevali kot potencialno predavateljico sociolingvistike. Dijaki so mi tako pri statusnih kot pri solidarnostnih lastnostih prisodili nižje ocene v razredu, v katerem sem govorila v narečju. Negativen odnos do lastnega govora je sicer, kot izhaja iz Labovovih študij, značilnost nižjega srednjega razreda (prim. Labov, 1972: 117). V kasnejšem delu Labov (1976, po Edwards, 2009: 93) tudi ugotavlja, da so tisti, katerih govor vključuje nestandardne ali stigmatizirane oblike, svoji lastni najostrejši kritiki.

Težnja, da govorci nestandardne variante sprejmejo nenaklonjene stereotipe o lastnem govoru in se strinjajo z njimi, je eden izmed najbolj grenkih razsežnosti pri jezikovnih stališčih. To se lahko interpretira kot jasna demonstracija Lambertove »reakcije manjšinske skupine«, pri čemer gre za jezikovno manifestacijo družbene dominancje oziroma podrejenosti in, kot bi lahko trdili, bolj vsiljivega družbenega nadzora (Edwards, 2009: 93–97).¹²

To tendenco lahko osvetlijo tudi komentarji informantov v zvezi z govorom njihovih ljubljanskih sogovorcev. O Ljubljančanih pravijo, da imajo svoje *narečje za sveto* in da so nekateri tipične *ljubljske srajce*. Izraz označuje stereotipnega govornika ljubljansčine, ki ima negativen odnos do drugih nestandardnih jezikovnih variant, Tim pa njegovo obnašanje opiše tako: »Govorjenje v stilu frik, ne vem, pač bolj ta glaven, drugi so potem za njim; ne vem, kako bi ga opredelil. [...] Pa veliko teh bom rekel po eni strani tujk, whatever pa saj je kul.« Na poseben status ljubljansčine kaže tudi Ulina uporaba izrazov *pravilno* in *ljubljsko*, ki pri njej označujeta isto govorno varianto – tisto, ki jo uporablja pri komunikaciji v Ljubljani. V zvezi s tem je zanimiva tudi Evina izjava, da se je po žaljivih komentarjih sodelavca branila in rekla, *da kdo pa pravi, da je pa ljubljansčina ta pravi pravilen jezik*.

Ob tem je treba izpostaviti še pojem skritega prestiža (kot nasprotje očitnega, odkritega prestiža standardne jezikovne različice), ki botruje uporabi nestandardnih jezikovnih variant, preko katerih govorci na subtilen način izražajo pripadnost določeni skupini in tradicionalnim vrednotam. Predvsem velja, da se k rabi nestandardnih variant nagibajo moški, ko se želijo pokazati kot močni, neposredni in nedvoumni. (prim. Labov, 1972: 249, Chambers, 2003: 241–243, Fasold, 1996: 97–99). V tem smislu in nasploh v smislu vrednotenja posameznih variant je poveden primer, ko Tim pripoveduje o govoru svojega triletnega otroka, ki se že povsem zaveda učinka jezikovnih izbir: »*Ga tudi vidim, sploh takrat, kadar hoče malo moževati, kadar hoče biti dec, ima, mislim, joj, prav kmet, mislim, lahko bi mu rekel, da ga okategoriziraš kot kmeta glede na govorico, tudi hud, kot medved*.

12 Seveda pa ni v vseh primerih nujno, da imajo govorci nižjestatusne variante svoje jezikovne vzorce za manjvredne. Spremenjene družbene okoliščine, npr. okrepitev skupinskega ponosa ali zavesti, lahko vodijo k spremenjenemu samosprejetanju, vključno z jezikom (ibid.).

[...] In ima takrat dosti bolj, bom rekel, po idrijsko govori kot recimo, ne vem, če pride, (preklop iz narečja v knjižni jezik) ,ati, mi daš čokolado, en jajček bi,' takrat kadar, bom rekel, se hoče tako shinaviti, se mi zdi, da zelo uporablja tako [...] se mi zdi, da takrat ko komunicira s tabo kot, ne vem, hoče dobiti tvojo pozornost, se mi zdi, da kar uporabljajo take bolj pravilne.« Čeprav nekateri informanti izkazujejo negativno stališče do lastnega govora, ga imajo vsi, brez izjeme, za pomemben del osebne identitete, ki jih zaznamuje tudi v očeh ljudi iz drugih delov Slovenije. Poudarijo, da gre za dragoceno izročilo, ki ga ne smemo zanemariti, ki pa se je v zadnjih časih spremenilo, predvsem se je izgubil del besedišča. Eva je o pomenu narečja začela razmišljati po negativni izkušnji s sodelavcem: »Takrat sem prvič pomislila, da sem lahko ponosna: to je moj govor, tam sem doma, s tem živim, to jaz sem, to je del mene in tega mi nihče ne more vzeti, kot jaz ne morem Ljubljancu ali Prleku.«

DISKUSIJA

Raziskava na konkretnih primerih geografsko mobilnih oseb, ki se z Idrijskega dnevno ali tedensko vozijo v službo v Ljubljano zaradi šolanja ali dela, prikazuje kompleksnost vključevanja v drugo okolje s sociolingvističnega vidika. Analiza jezikovnega obnašanja posameznikov potrjuje hipotezo, da med poloma knjižnega jezika in narečja, ki sta v slovenskem jezikoslovju pogosto idealiziranakot edini sistemski (prim. Toporišič, 2000; Smole, 2004) in družbeno pomembnejši zvrsti, obstaja bogata govorna variabilnost. Rezultati kažejo, da obstajajo glede na govorno variantnost različni tipi govorcev in da psihosocialni dejavniki, kot so osebnostne lastnosti in jezikovne sposobnosti, socialna mreža, trajanje in narava jezikovnega stika, jezikovna stališča in identiteta, vplivajo na jezikovno obnašanje posameznika.

Podobno dinamiko govornega obnašanja pri geografsko mobilnih osebah lahko opazujemo pri nemški, češki in norveški jezikovni skupnosti (prim. Besch, 1981; Besch, 1983; Wilson, 2010; Mæhlum, 1986). V nemškem raziskovalnem projektu, pri katerem so proučevali jezikovno vedenje v podeželski skupnosti vasi Erftstadt-Erp, so različne profile govorcev, ki so jim podobni tudi govorniki v naši raziskavi, poimenovali mešalec kodov (Code-Mixer), narečni govorec (Dialekt sprecher) in kodni preklopljevalec (Code-Switcher) (Niebaum in Macha, 1999: 155).

Opravljen analiza sociolingvističnih intervjujev s pogledi in izkušnjami petih informantov prinaša nekaj spoznanj o povezanosti jezika z identiteto, jezikovnih stališčih, stereotipih in predsodkih. Tudi preko poimenovanja in načina, kako informanti govorijo o govoru, lahko sklepamo na njihovo pojmovanje in vrednotenje jezikovnega dogajanja in posameznih jezikovnih variant. Zaradi majhnega in povsem nereprezentativnega vzorca pa ugotovitev seveda ni mogoče kakorkoli posploševati. Za nadaljnje delo se zastavlja izziv, kako tovrstna sociolingvistična vprašanja raziskati na večjem vzorcu in bolj shematično zbrati in predstaviti rezultate.

Kot precej različna se kažejo stališča posameznikov do lastnega govora, ki nihajo od izrazito negativnih (narečje ni lepo, je grobo, trdo, kmetavzarsko) do izrazito pozitivnih (narečje je zakon). Negativna stališča do lastnega nestandardnega govora so bila dokazana v več raziskavah v drugih jezikovnih skupnostih, kar lahko interpretiramo kot jezikovno manifestacijo družbene dominancje oz. podrejenosti, ki je povezana s sorazmerno univerzalno dihotomijo narečje – standard (prim. poglavje o stališčih). Vsi informanti imajo lastni govor (čeprav nekaterim ni všeč) za pomemben del osebne identitete in se čutijo povezane z njim.

Pri navajanju izkušenj v zvezi z govorom se izkaže, da je v določenem okolju zaznamovano to, kar je drugačno od običajnega in zato izstopa. Glede narečno obarvanega govora so informanti pretežno deležni pozitivnih odzivov, večkrat omenjajo nerazumevanje njihovega govora s strani sogovorcev, nekajkrat je izpostavljena nestrpnost Ljubljčanov do narečij, konkreten primer predsodkov ali že kar diskriminacije pa predstavlja izkušnja Eve, ki jo je sodelavec v Ljubljani zaradi narečno obarvanega govora zmerjal, češ da ne zna govoriti. V dveh poskusih s tehniko prikritih dvojic soljubljanski dijaki narečno govorko ocenili nižje pri statusnih lastnostih (izobraženost, inteligentnost) in višje pri solidarnostnih (prijaznost, všečnost). Rezultati (tudi ob vzporejanju z rezultati raziskave, opisane v Skubic, 2005) po eni strani kažejo na idealizacijo narečij in prepoznavanje narečnega govorca kot pristnega, iskrenega, dobrega, družabnega ipd., po drugi strani pa na nekakšno pokroviteljstvo ter nižje vrednotenje intelektualnih sposobnosti in drugih statusnih lastnosti. Druga plat zgodbe je zaznamovanost rabe knjižnemu jeziku približanega govora v okoliščinah, v katerih sicer informanti uporabljajo narečje.

V širšem smislu se zastavlja vprašanje, kako zmanjšati ideologije o pravilnosti (oziroma napačnosti) določenih variant slovenščine, ki se kažejo

tudi v odgovorih informantov, in kako spodbujati strpnost do različnih pojavnih oblik jezika in njihovo sprejemanje. Aktualna je problematika socializacije priseljencev, posebej vključevanje otrok priseljencev v slovenski izobraževalni sistem (prim. Knez, 2009). Zdi se, da bi bilo smiselno načrtovati, da bi se z jezikovno raznolikostjo otroci bolj načrtno srečevali že med šolanjem in da bi bilo potrebno privzgjajati pozitiven odnos do te raznolikosti. Obenem se zastavlja vprašanje, kako načrtovati izobraževanje, da bi govorci pridobili ustrezno javno govorno kulturo, da bi bili samozavestni pri uporabi različnih variant slovenščine v različnih okoliščinah, da bi se čutili sproščene ob uporabi knjižnega jezika in bi jim ta zvrst preko rabe postala manj odtujena in bolj domača (prim. Pogorelec, 1998). Smiselno bi bilo tudi razmišljati o redefiniciji slovenske teorije socialnih zvrsti, za kar bi bilo potrebno najprej temeljito proučiti izvor in definicije različnih pojmov, ki so prisotni v sedanji teoriji in tistih, ki se v opisovanju govora uporabljajo med ljudmi, potem pa na podlagi empiričnih raziskav sodobne govorjene slovenščine v vsej njeni raznolikosti razviti model, ki bi bolje od sedaj uveljavljenega, pojasnjeval sodobno jezikovno realnost. Preoblikovan in bolj odprt pogled na jezikovno raznolikost v jezikoslovju in posledično v izobraževalnem sistemu, v učnih načrtih in šolskem gradivu lahko govorce slovenščine usposobi za bolj sproščeno, suvereno in učinkovito sporazumevanje v različnih konkretnih življenjskih situacijah, pri čemer je temeljnega pomena prav jezikovna raba.

LITERATURA

- Besch, W. (ur.) (1981): Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Ansätze zur Theorie und Methode: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 1. Berlin: E. Schmidt.
- Besch, W. (ur.) (1983): Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standartsprache in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 2. Berlin: E. Schmidt.
- Bitenc, M. (2009): Jezik za katedrom: pogledi dijakov na narečje oziroma knjižni pogovorni jezik, v: Stabej, M. (ur.), *Infrastruktura slovenščine in slovenistike (Obdobja 28)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 75–81.
- Bitenc, M. (v pripravi): Stališča do slovenskih jezikovnih zvrsti: Raziskava s tehniko prikritih dvojic, računalniški iztis še neobjavljenega gradiva.

- Cazden, C. B. (2001): Socialization, v: Mesthrie, R. (ur.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Oxford: Elsevier Science Ltd. 87–88.
- Chambers, J. K. (2003): Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance. Oxford: Blackwell.
- Edwards, J. (2009): *Language and Identity*. New York: Cambridge University Press.
- Fasold, R. (1996): The Sociolinguistics of Society: Introduction to Sociolinguistics, Volume I. Oxford, Cambridge: Basil Blackwell.
- Fridl, J. idr. (2001): *Nacionalni atlas Slovenije*. Ljubljana: Rokus.
- Gardner-Chloros, P. (2009): *Code-switching*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Garret, P. (2010): *Attitudes to Language*. New York: Cambridge University Press.
- Giles, H. (2001): Speech Accomodation, v: Mesthrie, R. (ur.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Oxford: Elsevier. 193–197.
- Giles, H. in Bourhis, R. Y. (1976): Methodological Issues in Dialect Perception: Some Social Psychological Perspectives, *Anthropological Linguistics* 187: 294–304.
- Kenda-Jež, K. (2002): Cerkljansko narečje: Teoretični model dialektološkega raziskovanja na zgledu besedišča in glasoslovja: Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kerswill, P. (2006): Migration and language, v: Ammon, U. idr. (ur.), *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society: 2nd completely revised and extended edition: Volume 3*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 2271–2285.
- Knez, M. (2009): Jezikovno vključevanje in izključevanje otrok priseljencev v: Stabej, M. (ur.), *Infrastruktura slovenščine in slovenistike (Obdobja 28)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 197–202.
- Labov, W. (1972): *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Le Page, R. in Tabouret-Keller, A. (1985): *Acts of identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundberg, G. H. (2007): Perceptual Dialectology and the Future of Slovene Dialects, *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 6:97–109.
- Mæhlum, B. (1986): Språklige variasjonsmønstre hos innflyttere i Oslo [Patterns of linguistic variation among Norwegians who have relocated to Oslo]. Oslo: Novus.
- Mæhlum, B. (2010): Language and Social Spaces, v: Auer, P. in Schmidt, J. E. (ur.), *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation: Volume 1: Theories and Methods*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 18–32.
- Makarova, I. (2004): Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljansčine, v: Kržišnik, E. (ur.), *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 287–296.

- Niebaum, H. in Macha, J. (1999): Einführung in die Dialektologie des Deutschen (Germanistische Arbeitshefte 37). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Pogorelec, B. (1998): Jezikovno načrtovanje govornega jezika pri Slovencih: Teorija, praksa in odprti problemi slovenskega zbornega jezika, v: Štrukelj, I. (ur.), *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije.
- Skubic, A. E. (2003): Mesto standardnega jezika v jezikovnem repertoarju posameznika, v: Vidovič-Muha, A. (ur.), *Slovenski knjižni jezik - aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje (Obdobja 20)*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 209–226.
- Skubic, A. E. (2005): *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Smole, V. (2004): Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes, v: Kržišnik, E. (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti (Obdobja 22)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 321–330.
- Stabej, M. (2004): Kaj je to, slovenščina? Slovenščina v narodni in mednarodni razsežnosti, v: Ivšek, M. (ur.): Poučevanje materinščine: načrtovanje pouka ter preverjanje in ocenjevanje znanja. Zbornik 3. mednarodnega simpozija v Novi Gorici. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 14–22.
- Škofic-Guzej, J. (1994): O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika, *Slavistična revija* 42(4): 571–578.
- Škofic, J. idr. (2011): Slovenski lingvistični atlas 1: Človek (telo, bolezni, družina). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Tagliamonte, S. A. (2012): Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Thompson, J. B. (1994): Editor's Introduction, v: Bourdieu, P., *Language and Symbolic Power*. Oxford, Cambridge: Polity Press.
- Toporišič, J. (2000): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, J. idr. (2003): *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Wilson, J. (2010): Moravians in Prague: A Sociolinguistic Study of Dialect Contact in the Czech Republic. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Na cesto in nazaj: socializacija v deviantnost in resocializacija cestnih otrok

POVZETEK

Glavni namen pričujočega prispevka je predstaviti podatke, zbrane med terenskim delom v Makejevki v Ukrajini, z vidika deviacije v socializaciji otrok, ki pristanejo na cesti, in analizirati dva programa resocializacije in reintegracije, ki sta v lokalnem okolju tem otrokom na voljo. Predstavljeni podatki so bili zbrani med letoma 2000 in 2012 med 68 respondenti, ki so v času raziskave živeli na cesti, in dvema organizacijama, ki sta bili med raziskovanjem obdelani kot študiji primera. Zbrani podatki kažejo, da je deviantnost, ki jo otroci razvijejo skozi življenje na cesti, v veliki meri pogojena z atipično družinsko strukturo in šolskim neuspehom. Ta otrokom predstavlja travmatično izkušnjo, podporo pa najdejo v vrstniški skupini. Analiza študij primerov kaže na ugotovitev, da so v resocializaciji bolj uspešni programi, ki temeljijo na togi in predpisani strukturi in represivnem programu resocializacije cestnih otrok.

Ključne besede: cestni otroci, resocializacija, socializacija, izobraževanje, Ukrajina.

TO THE STREET AND BACK: socialization into deviance and resocialization of street children

ABSTRACT

The main aim of the article is to present data gathered during field work in Makeevka, Ukraine on the topic of socialization of children that take to the streets and to analyze two programs of resocialization and reintegration of these children into their local setting. The data was gathered between 2000 and 2012 and included 68 respondents living on the street. In addition, two case studies of programs of resocialization and reintegration are analyzed. The data shows that the deviance developed during street life emerges from atypical family structure and functioning that negatively influences school success. For children, this represents a traumatic experience, and they find support in a peer group. The analysis of two case studies points to the conclusion that resocialization programs with a rigid, prescribed structure and repressive approach deliver better results.

Key words: street children, resocialization, socialization, education, Ukraine.

UVOD

Fenomen cestnih otrok v zadnjih dvajsetih letih predstavlja pomemben fokus humanitarnih vladnih in nevladnih organizacij, veliko pa je bilo v razumevanje problema vloženih tudi raziskovalnih naporov. Medtem ko se študije cestnih otrok po večini ukvarjajo z opisom in analizo življenja otrok na cesti, ostajajo raziskave resocializacije in reintegracije teh otrok relativno maloštevilne. Na področju izobraževanja, resocializacije in reintegracije je bilo med cestnimi otroci izvedenih nekaj sicer odmevnih projektov (prim. CSC 2002, CSC 2003, CSC 2003a, CSC 2004, CSC 2004a), katerih izsledki pa so deskriptivni in dokaj splošni: »Cestni otroci so generalno prikrajšani za izobraževanje in imajo malo ali nič dostopa do formalnega izobraževalnega sistema« (CSC 2001: 12), kar pa ne samo poslabšuje njihov položaj, ampak tudi otežuje oziroma že kar onemogoča njihovo resocializacijo in funkcionalno reintegracijo v družbo.

Največ resocializacijskih in reintegracijskih projektov je bilo izvedenih med cestnimi otroci v Afriki, Aziji in Latinski Ameriki (prim. Epstein 1996: 289). Študije, ki se ukvarjajo s proučevanjem resocializacije cestnih otrok, so po večini osredičene na proces izobraževanja, predvsem na didaktične pristope pri izobraževanju cestne populacije in na posebno oblikovanje kadrov za tovrstno delo s ciljno populacijo. CSC (CSC 2003: 13–14) kot ključne točke pri raziskovanju izobraževanja in resocializacije izpostavlja naslednje:

- raziskati je potrebno razloge, zakaj nekateri otroci izstopijo iz izobraževalnega procesa in postanejo cestni otroci;
- identificirati je potrebno primere dobre prakse pri formalnem in neformalnem izobraževanju cestnih otrok;
- identificirati in odpraviti je potrebno prepreke, ki onemogočajo učinkovito izobraževanje cestnih otrok (poseben poudarek je na izobraževanju učiteljev in metodologov za delo na cesti) in
- odkriti je potrebno načine za povezovanje izobraževanega sektorja s problematiko cestnih otrok.

Kot glavne težave pri izvajanju navedenih točk pa CSC (prim. CSC 2003: 13–14) izpostavlja naslednje:

- pomanjkanje politične volje in predanosti različnih vlad programu izobraževanja cestnih otrok;

- generalno pomanjkanje ustrezne infrastrukture, ki bi cestnim otrokom omogočila dostop do izobraževanja;
- uporaba kulturnih faktorjev, ki so velikokrat uporabljeni, da se cestnim otrokom zavrne dostop do izobraževanja in
- odpor učiteljev do dela v ruralnih predelih.

Dve študiji, študija Rodrigueza in Martineza (2002) ter študija Epsteina (1996), predstavljata primera izvedenih raziskav izobraževanja cestnih otrok. Študija Rodrigueza in Martineza je še posebej zanimiva, saj izpostavlja odnos med učiteljem in učencem, za katerega številni avtorji menijo, da je lahko izvor tako uspeha kot neuspeha izobraževalnega programa (Rodriguez in Martinez, 2002: 37). Izhodiščna točka avtorjev je v predpostavki, da ima institucija, ki se ukvarja z izobraževanjem oziroma resocializacijo cestnih otrok, težave z disciplino v razredu oziroma resocializacijski enoti. V svoji raziskavi sta Rodriguez in Martinez primerjala štiri skupine z disciplinskimi problemi, s štirimi, ki niso kazale posebnosti. Sodelovalo je 80 cestnih otrok, od česar je bilo 68 fantov in 12 deklet, starih med 10 in 19 let (ibid.). V raziskavi je poleg omenjenih respondentov sodelovalo tudi 8 učiteljev. Pri primerjavi podatkov, dobljenih pri neproblematičnih skupinah, s podatki iz problematičnih skupin, sta avtorja ugotovila, da je medsebojna percepcija med učenci in učitelji v neproblematični skupini veliko bolj pozitivna kot v neproblematični, ter da »... *empatični* in *emocionalni* dejavniki sugerirajo, da mora biti prisotna pozitivna percepcija v vseh skupinah, kjer se izvaja poučevanje takšnih posameznikov« (Rodrigueza in Martineza, 2002: 37). Avtorja se v svojem članku močno naslanjata na potencial samoizpolnjujoče prerokbe, ki bi ga v tem primeru moral sprožiti učitelj s pozitivno percepcijo učenca. Na ta način bi se učenec odzval s pozitivnim odnosom do učitelja in izobraževalnega programa in program bi naj bil učinkovitejši.

Podobno mnenje zastopa tudi Epstein (1996) v članku *Educating street children: some cross-cultural perspectives*, v katerem analizira različne odzive institucijna brezdomnost otrok in mladih, z namenom »boljšega razumevanja delovanja neo-liberalistične države, tako v nerazvitem kot tudi v razvitem svetu« (Epstein 1996: 289). Po avtorjevem mnenju je cestna kultura enkratna in za državne institucije težko doumljiva, in tukaj naj bi ležal osnovni problem za omejen uspeh izobraževalnih in resocializacijskih programov (ibid.).

Po mnenju CSC (prim. CSC 2001: 12) je izobraževanje cestnih otrok ključno, tako v razumevanju primarne motivacije za beg na cesto, kot tudi v procesu resocializacije in reintegracije v družbo. Glede na to, da je večina otrok nepismenih in nikdar niso hodili v šolo oziroma so iz procesa izobraževanja relativno hitro izpadli (ibid.), bi bilo vse napore potrebno vložiti v njihovo reintegracijo v vzgojno izobraževalne procese. CSC zaključi svoje poročilo z besedami: »Pomanjkanje izobrazbe je primarni dejavnik za uspešnost iztrganja (otroka) iz ciklusov revščine« (CSC 2001: 12).

Glavni namen pričujočega prispevka je predstaviti podatke, zbrane med terenskim delom v Makejevki in z vidika deviacije v socializaciji otrok, ki pristanejo na cesti, analizirati dva programa resocializacije in reintegracije, ki sta v lokalnem okolju tem otrokom na voljo.

METODA

Podatki, ki so uporabljeni v pričujočem prispevku, so bili zbrani s terenskim delom med cestnimi otroki Makejevka (2000–2012). Raziskava je temeljila na uporabi kombinacije kvantitativnih in kvalitativnih pristopov, s poudarkom na opazovanju z udeležbo (aktivno participacijo pri vsakodnevem življenju cestnih otrok), intervjujih (z respondenti iz populacije cestnih otrok, predstavniki vladnih in nevladnih organizacij, ki se ukvarjajo s cestnimi otroki in prebivalci mesta) in vizualnih zapisih. Uporabljeni so bili tudi vprašalniki z zaprtimi vprašanji, metoda opazovanja brez udeležbe (za opazovanje razlik v podatkih, zbranih z metodo opazovanja z udeležbo in metodo opazovanja brez udeležbe) in fokusne skupine (predvsem za zbiranje podatkov med respondenti iz vladnih in nevladnih organizacij, ki delajo s cestnimi otroki). Kombinacija kvantitativnih in kvalitativnih metod je temeljila na načelu triangulacije, torej uporabi treh ali več metod, s fokusom določen problem, pri čemer vsaka uporabljena metoda načrtno eliminira pomanjkljivosti druge uporabljene metode.

Izbran vzorec respondentov v Makejevki je zajemal 68 cestnih otrok, ki so v času opravljanja raziskave živeli v štirih skupinah na različnih geografskih lokacijah v mestu. Zbiranje podatkov je potekalo v primarnem okolju respondentov, ki vključuje specifične lokacije na cesti, avtobusne postaje, tipluhe, tržnice in druge lokacije, ki jih cestni otroci v Makejevki zasedajo.

Med organizacijami, ki so predmet pričujoče razprave, so bile izvedene tudi tri študije primera, zaradi popolnosti podatkov pa sta v pričujoči prispevek vključeni dve. Študija primera je vključevala serijo intervjujev z vodilnimi predstavniki organizacij, fokusnimi skupinami z udeleženci/gojenci v organizaciji in analizo relevantnih sekundarnih virov, vezanih na delovanje organizacije, ki je predmet študije primera (npr. interne in eksterne evalvacije, članki, poročila, objavljeni komentarji in podobno).

EMPIRIČNE UGOTOVITVE

Distribucija po spolu

Večino v skupini predstavljajo fantje. Med 68 respondenti, vključenimi v raziskavo, je bilo 52 (76, 5 %) fantov in 16 (23, 5 %) deklet.

Distribucija po starosti

Starost/let	Število	Odstotek
7	1	1,5 %
8	1	1,5 %
9	2	3 %
10	1	1,5 %
11	6	8,8 %
12	13	19,11 %
13	6	8,8 %
14	7	10,3 %
15	15	22 %
16	10	14,7 %
17	6	8,8 %
Skupaj	68	100

Tabela1: Distribucija po starosti.

V raziskavi so bili vključeni otroci med 7. in 17. letom starosti. Od 68 otrok je bil eden (1,5 %) star sedem, eden (1,5 %) osem, dva (3 %) devet in eden (1,5 %) deset let. 11 let je bilo starih šest (8,8 %) otrok, 12 let 13 (19,11 %) otrok in 13 let 6 (8,8 %) vseh otrok. 7 (10,3 %) otrok je bilo starih 14 let, 15 (22 %) otrok je bilo starih 15 let, 10 (14,7 %) otrok 16 let in 6

(8,8 %) otrok 17 let. Povprečna starost v celotni populaciji je bila 13,6 let. Najštevilčnejša je starostna skupina od 12 do 16 let, nekoliko manj skupina od 7 do 12 let, najmanjša pa je skupina nad 17 let. Razlog za to lahko najdemo v podatku, da večina otrok, ko dosežejo to starost, svojega časa več ne preživlja v skupini cestnih otrok, ampak jih je mogoče najti v drugih skupinah v mestu. Večina jih najde delo in pustijo cestno življenje za sabo, nekateri pristanejo v zaporu zaradi prestopkov, ki so jih zagrešili kot cestni otroci oziroma mladostniki, manjši del pa jih umre (med 68 respondenti so bili zabeleženi trije primeri smrti).

Kvalitativni podatki, predvsem tisti, ki so bili zbrani z metodo opazovanja z udeležbo, so pokazali, da so mlajši respondenti, torej respondenti iz skupine od 7 do 12 let, veliko več časa preživeli v skupini in so kazali tudi višjo stopnjo navezanosti na skupino kot starejši respondenti, torej respondenti iz skupine od 12 do 16 let. Medtem ko so starejši člani skupine velikokrat tudi posamezno ali v parih za nekaj časa zapustili skupino, so se mlajši držali po večini skupine in so le izjemoma zapuščali skupino kot posamezniki.

Mesto bivanja

Respondenti so se do mesta bivanja v času opravljanja terenskega dela opredelili različno. 21 (30,8 %) respondentov je kot svoje trenutno mesto bivanja navedlo dom, 47 (69,1 %) respondentov pa je kot svoj trenutni dom navedlo cesto. Pri vsem respondentih pa je kot univerzalno mogoče zaslediti dinamiko nihanja med življenjem doma in življenjem na cesti. Med tistimi, ki so za svoje trenutno bivališče navedli dom (21 respondentov, 30,8 % celotnega vzorca) jih 9 (13,2 %) živi v družinah vedno, 12 (17,6 %) pa občasno. To pomeni, da teh 9 respondentov sebe ne dojema kot cestnih otrok in menijo, da je njihovo življenje na cesti začasna alternativa življenju

Mesto bivanja			Frekvenca vračanja		
Dom:	21	30,8 %	Vedno:	9	13,3 %
			Občasno:	12	17,7 %
Cesta:	47	69,1 %	Vedno:	19	27,9 %
			Občasno:	28	41,1 %
Skupaj	68	100		68	100

Tabela 2: Mesto bivanja s frekvenco vračanja.

doma. Med respondenti, ki so za svoj trenutni dom navedli cesto (47 respondentov, 69,1 % celotnega vzorca), jih je 19 (27,9 %) poročalo o cesti kot permanentni lokaciji bivanja, 28 (41,1 %) pa kot začasni.

Kvalitativni podatki, predvsem tisti, ki so bili zbrani z metodo opazovanja z udeležbo in intervjuji, so pokazali, da je velika večina respondentov pričela svoje cestno življenje preko krajših obiskov prijateljev, ki so že živeli na cesti. Respondenti opisujejo te obiske najprej kot preživljanje prostih popoldnevo na lokalni tržnici, avtobusni postaji oziroma drugih mestih, kjer so se njihovi prijatelji, ki so že živeli na cesti, zadrževali. Ta druženja naj bi se postopno daljšala in velikokrat so se otroci domov vrnili izjemno pozno ali pa so celo na cesti preživeli noč. Največkrat se je to zgodilo med vikendi, prazniki in letnimi počitnicami, ko otrokom ni bilo treba hoditi v šolo, pa tudi starši so imeli relativno manjši nadzor nad aktivnostmi otrok. Povedano drži v veliki meri za drugo generacijo cestnih otrok, torej tistih otrok, ki so na cesti pristali po letu 2004 oziroma 2005. Pri teh je videti, da je glavni motivacijski vzrok za beg od doma kombinacija njihove interpretacije lastnega družinskega okolja kot zlorabnega in vrstniškega vpliva prijateljev s ceste. Prva generacija cestnih otrok, torej otroci, ki so se na cestah znašli v drugi polovici devetdesetih let in v prvih letih po prelomu tisočletja, je na cesto prišla po večini zaradi zlorabnega in ekonomsko šibkega družinskega okolja in njihov vzorec prehajanja iz družine na cesto je nekoliko drugačen¹.

Tako respondenti, ki so se v raziskavi opredelili, da živijo doma, kot tudi tisti, ki pravijo, da živijo na cesti, kažejo vzorec gibanja med življenjem v skupini na cesti in doma pri svojih družinah ter občasnim bivanjem v kateri od socialnih institucij (največkrat gre za internat „Murc“) oziroma nevladnih organizacij (največkrat Cerkev Rema in cerkev Dobri Pastor). Pri vseh je tudi videti, da je življenje na cesti v cestni skupini edina resnična konstanta, na kar kažejo navezanost na skupino in vrstnike, frekventnost vračanja v skupino, intenzivnost aktivnosti, ki jih opravljajo v skupini in izjave, ki so jih v intervjujih v zvezi s tem podali.

Santior, 17 let (odlomek iz intervjuja 2006):

»... pri nas (doma) je grozno, povsod sranje, vse razpada, povsod ščurki, podgane se preganjajo po stanovanju ... v takem ne moreš živeti.«

1 Več o oblikovanju fenomena je predstavljeno v podpoglavju, ki govori o migracijah cestnih otrok iz manjših okoliških mest in zaselkov v Makejevko.

A. N.: »Hujše kot tukaj (v tipluhi)?«

Santior: »No, tukaj vsaj ni ščurkov. Poglej, kaj so mi naredili (zavihal je hlačnico na levi nogi in mi pokazal predel meč, poln pikov insektov). Celo noč so me žrli. V takem naj živim? Ne grem domov ... «

Šolska participacija

Med vsemi 68 respondenti jih je v času, ko so živeli na cesti, 60 (88,2 %) poročalo o lastni participaciji v enem od vzgojno izobraževalnih programov institucij, 8 (11,8 %) pa jih nikdar ni hodilo v šolo. Med 60 respondenti, ki so poročali o lastnem izobraževanju, jih 39 (65 %) občasno še vedno hodilo v šolo, 21 (35 %) pa jih je izobraževanje prekinilo, po večini pri zaključenih nižjih razredih osnovne šole. Takšnih, ki bi redno obiskovali katero od vzgojno izobraževalnih institucij, ni bilo.

Šolska participacija			Frekvenca vračanja		
Da	60	88,2 %	Vedno:	0	0 %
			Občasno:	39	65 %
			Nikoli:	21	35 %
Ne	8	11,8 %			
Skupaj	68	100			

Tabela 3: Šolska participacija s frekvenco.

Zbiranje podatkov, vezanih na končano stopnjo izobrazbe, je sicer potekalo, vendar so zbrani podatki preveč fragmentirani in nepopolni in jih ni mogoče uporabiti na reprezentativen način. Problem pri zbiranju podatkov predstavljala predvsem interpretacija pojma ‚končana stopnja‘ oziroma ‚končan razred‘, v nekaterih primerih pa se respondenti celo niso mogli spomniti, koliko razredov so končali. Za ilustracijo lahko omenimo le, da so respondenti v povprečju končali od štiri do šest razredov osnovne šole, iz izobraževalnega sistema pa so izpadli v času, ko so začeli z življenjem na cesti.

Kot pomembno gre izpostaviti relativno močno korelacijo med mestom bivanja in tipom ter obiskovanjem vzgojno izobraževalne institucije. Iz intervjujev je razvidno, da so respondenti, dokler so živeli doma, pri svojih družinah, obiskovali konvencionalno šolo v lokalnem okolju. V tem času

je bilo po njihovih navedbah izobraževanje tudi najbolj kontinuirano in uspešno, vse skupaj pa se je končalo, ko so pobegnili od doma.

Beg na cesto se je po navedbah respondentov največkrat zgodil med počitnicami, največkrat kot izlet k prijateljem, ki se je postopoma daljšal in izostanek se je velikokrat razvlekel tudi onkraj počitnic, torej v šolsko leto. Ker se otroci po določenem času niso pojavili v šoli, je socialna služba odreagirala na način, da je starše najprej opozorila, potem pa poslala intervencijsko skupino v družino in še na cesto. Pri večini otrok se je pot zaenkrat končala v internatu, največkrat v internatu v mestni četrti Vastočna. Ta internat je zaprtega tipa, kjer so otroci pod nadzorom vzgojiteljev 24 ur na dan, od ponedeljka do petka, in sicer v času šolskega leta. Preko vikendov, praznikov in počitnic je internat zaprt in otroke pošljejo domov. Večina otrok, ki so v internat prišli s ceste, pa se v tem času ne vrne domov, ampak gredo k svojim skupinam na cesti. Tam po večini ostanejo tudi dalj časa, največkrat do naslednje intervencije socialne službe, kar pa lahko traja tudi po več mesecev. Velikokrat se tudi zgodi, da otroci iz internata na cesto pobegnejo in se vrnejo šele pod prisilno privedbo s strani policije. Ker pa je socialna mreža cestnih otrok v njihovem lokalnem okolju izjemno dobro razvita, so o morebitnih policijskih intervencija velikokrat tudi v naprej obveščeni, in tako lahko tudi v teh primerih traja po več mesecev, da otroka, ki ga policisti iščejo, tudi najdejo in vrnejo v internat. Nekateri respondenti poročajo tudi o primerih, ko so policisti prišli k njihovim družinam, da bi otroke odpeljali. Ker so starši kazensko odgovorni za svoje otroke, so policistom raje plačali podkupnino, da ni prišlo do kazenskega pregona, otroci pa so ostali na cesti.

Iz zbranih podatkov in zgoraj navedenega je razvidno, da izobraževanje cestnih otrok, tudi takrat, ko imajo status gojenca v katerem izmed lokalnih internatov, ni kontinuiran proces in gre bolj za institucionalizirano preživljanje časa v internatu, kot pa za načrtovan razvojno izobraževalni proces. Tudi respondenti so opisali učni proces v internatih kot sicer organiziran, časovno načrtovan in vsebinsko strukturiran, vendar skrajno neučinkovit.

Igor, 14 let (odlomek iz intervjuja 2008):

»Pouk v internatu je zanič ... tako kot hrana.«

A. N.: »Kakšna pa je hrana?«

Igor: »Zanič – dajo ti le toliko, da ne umreš od lakote.«

Respondenti so bili v številnih primerih, predvsem pa v času, ki so ga preživeli kot varovanci nevladnih in krščanskih organizacij, vključeni tudi v neformalne oblike izobraževanja. Iz njihovih opisov omenjenih oblik je mogoče skleniti, da je šlo predvsem za izobraževanje na področju socialnih veščin, ozaveščanje na področju preventive in kurative glede zdravja in poučevanje verskih vsebin, nekoliko manj pa je bilo seznanjanja s pravno zaščito in pravicami, ki jih kot otroci imajo. Tovrstne neformalne oblike izobraževanja so respondenti opisali sicer kot dobrodošle, vendar le v sklopu bivalnega reda organizacije, kot »nujno zlo' oziroma »ceno, ki jo pač moraš plačati, če bi rad živel pri njih« (Artur, 18 let, odlomek iz intervjuja 2006).

Kvalitativni podatki so pokazali, da je izobraževanje otrokom pomembno in ga visoko cenijo. Respondenti umeščajo kvalitetno in predvsem visoko izobrazbo izjemno visoko v svojem vrednotnem sistemu in jo povezujejo po večini z dobrimi možnostmi pri kandidiranju za prestižna delovna mesta in posledično z dobrim življenjem.

Vadjim, 16 let (odlomek iz intervjuja 2005):

»... rad bi postal šofer avtobusa ali pa taksija.«

A. N.: »Kako boš pa to dosegel?«

Vadjim: »Izpit za avto moram najprej opraviti, vendar si moram še prej priskrbeti stalni naslov (naslov stalnega prebivališča). Pa šolo (osnovno) moram končati ... sploh mi ne manjka veliko. Ampak najprej pa moram dopolniti 18 let, še prej pa nehati z baltuško (z intravenoznim uživanjem substance).«

Igor, 14 let (odlomek iz intervjuja 2008):

»Šola je pomembna, seveda je ...«

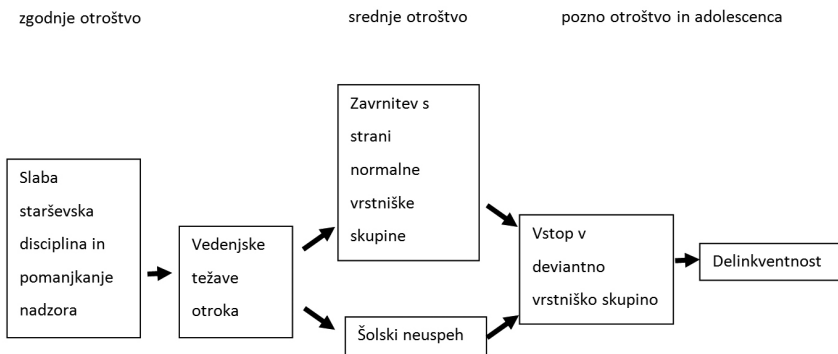
A. N.: »Zakaj?«

Igor: »Ker če imaš končano šolo, dobiš dobro službo in veliko denarja ...«

Tudi pri ostalih respondentih je mogoče zaslediti podobna stališča, pri katerih je končana izobrazba v očeh otrok predvsem sredstvo za pridobitev dobre zaposlitve in posledično akumulacije večje količine denarja.

SOCIALIZACIJA IN DEVIANTNOST

Zbrani podatki kažejo na kompleksno situacijo medsebojno vzajemno delujočih situacijskih faktorjev, ki povzročijo deviacijo v normalni socializaciji otrok, ki kot glavni rezultat te deviacije pristanejo v skupini na cesti. Kot prvo gre izpostaviti družinsko situacijo, ki za večino sodelujočih v študiji pomeni razbito in zlorabno družino z matrifokalno strukturo. Ta v večini primerov pomeni neustrezen starševski nadzor in privede do vedenjskih težav otroka. Vedenjske težave otroka se kažejo v prvi vrsti v šoli, kar se posledično kaže v že predstavljenih podatkih o pogostejših izostankih in opustitvi šolanja. Po poročanju otrok, je šolski neuspeh za večino travmatična izkušnja, ki je igrala pomembno vlogo pri odločitvi za beg na cesto. Na individualni ravni so otroci izkušali po eni strani izoliranost s strani vrstnikov v šoli, po drugi strani pa so našli v vrstnikih, ki so se znašli v podobni situaciji, kolektivno oporo, kar jim je omogočilo, da travmatsko izkušnjo transformirajo v sprejemljivo alternativno rešitev individualnega problema (shema 1).

Shema 1: Razvoj delinkventnega vedenja (povzeto po Patterson, DeBaryshe in Ramsey, 1990: 266)

Takšno kolektivno rešitev individualnega problema pa je mogoče razumeti kot subkulturo; formacija se posledično zapre pred vplivi občé družbe, hkrati pa se dvigne tudi nivo interne kohezivnosti: »Vrstniki so naučeni, da adolescenta oskrbijo z držami, motivacijami in racionalizacijami,

ki podpirajo tako antisocialno vedenje, kot tudi, da ustvarijo priložnost sodelovanja v specifičnem delinkventnem dejanju» (ibid.).

PRIMERA PRAKSE RESOCIALIZACIJE

Primeri, ki so navedeni v tem delu prispevka, služijo predvsem za ilustracijo poskusov izobraževanja in resocializacije cestnih otrok. Glede na to, da je pričujoči prispevek osredinjen na materialu, ki je bil zbran med cestnimi otroci v Ukrajini, so tudi primeri izbrani tako, da se nanašajo na geopolitično lociranost v regiji. Kriterij dobre in slabe prakse je bil oblikovan na podlagi stopnje povratništva oziroma stopnji uspešne resocializacije in trajne reintegracije otrok v družino oziroma družbo. Kot primeri dobre prakse so torej predstavljeni primeri, ki so imeli najnižjo stopnjo povratništva, primeri slabe prakse pa so primeri, ki bodisi niso evidentno vplivali na zmanjševanje števila cestnih otrok bodisi po lastnih navedbah pedagogov oziroma vodij programa ne producirajo zelenih rezultatov.

Primeri dobre prakse: primer resocializacije besprizornikov in sodobni resocializacijski program Republika Pilgrim v mestu Mariupol

René Bosewitz (Bosewitz, 1988) je v delu *Zapuščenost v Sovjetski zvezi* oblikoval eno najbolj temeljitih in popolnih obdelav mladoletniške brezdomnosti v zgodovini Sovjetske zveze, in sicer v času od carske Rusije pa vse do konca druge svetovne vojne. Delo opisuje značilnosti subkulture *besprizornosti*, ki se je oblikovala kot relativno enoten odziv na družbenopolitično situacijo in poskuse sovjetske vlade, da bi problem rešila. Ker je bila tudi Ukrajina v tem času sestavni del družbenopolitičnega in kulturnega prostora Sovjetske zveze, lahko Bosewitzovo delo služi kot pomembna referenca.

Termin *besprizornik* opisuje posameznika, ki nima družine ali domače oskrbe, iz navedenega opisa (prim. Bosewitz, 1988: 248) pa je tudi mogoče razbrati, da je bil iztrgan iz zaščite družinskega življenja in ima malo možnosti za normalno odraščanje. *Besprizorniki* so bili na cesti prepuščeni sami sebi in sčasoma so se združili v skupine, ki so velikokrat kazale prvine delovanja socialističnega sistema. Velikokrat jih je boj za preživetje silil v delinkventna in kriminalna dejanja, in tako je kriminal postal integrativni del skupine ter posledično tudi fenomena *besprizornosti*. Kot reakcijo na

tovrstno delinkventnost je mogoče zaslediti mešane občutke občesovjetske družbe do pripadnikov subkulture *besprizornikov*. Simpatije so bili deležni predvsem zaradi slabega fizičnega stanja, v katerem so se *besprizorniki* znašli. Averzija do istih posameznikov je bila predvsem posledica odstopanja od uveljavljene normalnosti tedanjega časa; mladi so uporabljali neprimerni jezik, pili in kadili ter se tudi na ta način distancirali od tedanjega socialnokulturnega okolja. Hkrati pa je mogoče zaslediti tudi močne občutke strahu, predvsem s strani tistih, ki so imeli stik z *besprizorniki*, ki so bili sposobni tudi ubijanja.

Tedanji politični sistem je bil sam po sebi nesposoben reševanja nastalega problema (prim. Bosewitz, 1988: 69–98). Vlada je iz obupa celo ocenila, da je problem zajezila in predčasno so začeli z zapiranjem domov, ki so bili namenjeni zapuščenim in brezdomnim otrokom. Tako so od leta 1922 (6063 domov s 540.000 gojenci) do 1925 (2836 domov s 228.127 gojenci) zaprli 3227 domov in na cestah je pristalo več kot 300.000 otrok (ibid.: 68). Za rešitev tega problema je ruski pedagog Anton Semyonovich Makarenko organiziral »Delavsko kolonijo Gorky«, katero je tudi sam vodil med letoma 1920 in 1927. Leta 1927 je postal vodja »Delavske komune Dzerzhinsky«, namenjene brezdomnim otrokom in najstnikom. Za gojence v Makarenkovih taborih je značilno, da so kazali antisocialna vedenja in so bili delinkventni predvsem kot goljufi, ukvarjali pa so se tudi s krajo, prostitucijo, umori in oboroženimi ropi (ibid.: 124). Namestitev v tabor ni bila prostovoljna in po mnenju številnih kritikov naj bi bili tabori bolj kot mladinskim internatom podobni zaporom s prisilnim delom.

V osnovi Makarenkovega pristopa je bila ideja o ‚kolektivnem pristopu k izobraževanju‘ (ibid.: 104), glavni namen pristopa pa je ‚oblikovanje bodočega človeka sovjetske družbe‘ (ibid.: 110). Delovanje obeh institucij je temeljilo na kombinaciji fizičnega dela in klasičnega učenja, in na ta način gojence opremiti s potrebnimi delovnimi navadami ter močnimi osebnostnimi lastnostmi. V procesu vzgoje in izobraževanja je bila ekskluzivnost vzgoje odvezeta staršem in učiteljem, posameznik pa je bil kontinuirano izpostavljen številnim manifestacijam kolektivnega. Program v obeh kolonijah je tako aktivno vključeval gojence v materialno produkcijo kot del interne ekonomije kolonije.

Bistvena značilnost resocializacijskega programa je bila, da se ni odvijal izključno v šoli, ampak je obsegal vse sfere življenja otrok in mladostnikov (ibid.: 136). Program je bil naravnani tudi na specifično

obliko repersonalizacije, pri kateri je bilo strogo prepovedano kakršnokoli namigovanje oziroma raziskovanje *besprizornikove* osebne in kriminalne preteklosti (ibid.: 137). Makarenko je namreč menil, da je kriminaliteta proizvod kolektivnega delovanja *besprizornikov* in pozitivno kolektivno delovanje v koloniji naj bi to odpravilo. Prav kolektivno delovanje je temeljni aspekt vseh aktivnosti v koloniji in kolektivni duh, *communitas*, ni bil dosežen le skozi delo v skupini, pač pa tudi skozi izpostavljanje skupine gojencev nevarnim in neprijetnim situacijam (ibid.: 138). Kot pomembno gre omeniti tudi izkoriščanje motiviranosti za igro (ibid.: 139). Kolonija je bila na nek način organizirana kot paravojaška formacija – gojenci so nosili uniforme, bili razdeljeni v brigade in imeli razdelan hierarhični sistem. Vse skupaj je imelo izjemno pozitiven učinek in pri gojencih se je oblikoval občutek varnosti, premagali so alienacijo, oblikovali so občutek spoštovanja (ibid.: 140). Vse skupaj je bilo sicer predstavljeno kot igra, čeprav je bilo hkrati povsem jasno, da jo je potrebno jemati smrtno resno: »Igranje igre je izjemno star način učenja – otrok se najprej seznanil s pomenom pravila in tega mora spoštovati ne glede na vse – to bi pomenilo, da v primeru, ko so pravila kršena, igra nima nobenega smisla« (Coleman, 1971, cit. po Bosewitz, 1988: 140). Makarenko je v življenje v koloniji integriral tudi koncept socialistične kompeticije, ki je poskrbel za ustrezno motiviranje in nagrajevanje uspeha gojencev (ibid.: 142). Dodatno je pozitivno vplivala tudi posebna oblika samoupravljanja (prim. Bosewitz, 1988: 143–144), ki se je razvila kot posledica vsega naštetega in je izpopolnila stopnjo integracije posameznikov v kolonijo, pozitiven učinek pa je imela tudi na samopodobo gojencev.

Disciplina je bila jedrnega pomena v življenju kolonije in antisocialno vedenje je rezultiralo izolacijo posameznika in sankcioniranje (prim. Bosewitz, 1988: 145–146) bodisi skozi izpostavljanje pred skupino, zapor, osamitev ali v skrajnih primerih izključitev iz kolonije. Sama resocializacija je potekala skozi produktivnost ter delo in ideja produktivnosti je bila vgrajena v vse aspekte delovanja (ibid.: 146). Delo je kot fizična aktivnost zraven dejanske produktivnosti pozitivno vplivalo tudi na medosebne odnose med gojenci. Poseben poudarek je bil tudi na politični motivaciji, saj bi bili učinki ostalih elementov brez tega izničeni, krepila pa je tudi domoljubna čustva (ibid.: 147–148). Omeniti gre še tehnike oblikovanja eksterne nevarnosti (ibid.: 148), ki so bile oblikovane na podlagi Makarenkove ugotovitve, da je tudi v striktno organiziranem delovanju

občasno potrebna eksterna referenčna točka. ‚Zunanja nevarnost‘ je krepila kolektivni duh in je delovala kot močan motivacijski dejavnik.

Makarenku je pred smrtjo postalo jasno, da je njegov sistem nemogoče v celoti prenesti na obče izobraževanje. »Če država na primer v celoti podpira izobraževanje, kako se bodo gojenci naučili vrednote dela?« (ibid.: 135). Njegov pristop v omenjenih kolonijah naj bi bil izjemno uspešen in primeri neuspešne resocializacije so redki. Bosewitz navaja le primer fanta Mitjagina, ki je bil do te mere integriran v sceno besprizornikov, da se ni mogel vklopiti v kolonijo in jo je na lastno željo zapustil (prim. Bosewitz, 1988: 126–127).

Sodobno različico predstavljenega pristopa pri izobraževanju in resocializaciji je oblikoval upokojeni vojaški uslužbenec v mestu Mariupol. Po poročilih lokalnega časopisa *Večernaja Makeevka* in informatorjev, ki so sodelovali pri naši raziskavi, je program namenjen izključno cestnim otrokom. Vstop v program je za otroke sicer prostovoljen, vendar sami ne morejo izstopiti na lastno željo. Program se odvija v relativno izoliranem okolju in temelji na vojaškem pristopu pri prevzgoji otrok. Velik poudarek naj bi bil na fizičnem delu, ki je hkrati tudi del vzdrževanja življenja v komuni in discipline med gojenci, informatorji pa so navajali tudi številne uporabe represivnih ukrepov, ki naj bi zagotavljali uspešnost programa. Zaradi izjemno dobrih rezultatov je program pritegnil pozornost mestnih oblasti, ki so ga podprle tako finančno kot tudi pravno. Tudi gojenci so izrazili izjemno pozitivna mnenja po opravljenem programu, ki jim je nudil tudi možnost zaposlitve bodisi v komuni kot vzgojitelji bodisi v lokalni ekonomiji zunaj komune. Po mnenju informatorjev naj bi program v regiji veljal za prototip uspešnega sodelovanja mestnih oblasti in nevladnih organizacij, pa tudi kot ponovno potrdilo uspešnosti Makarenkovega pristopa.

Primer slabe prakse: cestni otroci v Makejevki

M.art.in Club je nevladna organizacija, ki je bil ustanovljena v poznih devetdesetih letih prejšnjega stoletja in deluje v mestu Makejevka. V osnovi delovanja organizacije je delo z mladimi na področju umetnosti, športa, socialnih aktivnosti in izobraževanja, izvajajo pa tudi socialne projekte, namenjene otrokom in mladim. Pod okriljem organizacije deluje tudi program *Detskaja derevnja* (Otroška vas). Program se izvaja na kmetiji, ki jo je organizacija kupila v vasi Sverdlova, v osnovi pa je bil namenjen cestnim otrokom. *Otroška vas* je organizirana v obliki zatočišča za cestne

otroke, otrokom nudijo celodnevno oskrbo, torej prenočišča, hrano, obleke, zdravstveno pomoč in vzgojno-izobraževalno podporo, sodelovanje v programu pa je za otroke povsem prostovoljno. Po navedbah pedagogov in vodij programa *Detskaja derevnja* ter predsednice M.art. in Cluba, Victorije Fedotove, je bil program v svoji osnovni različici neuspešen. Program je bil namreč zastavljen na način, da otroci prostovoljno pridejo, živijo v komuni, ki jim preko svoje vsebine pomaga pri resocializaciji in reintegraciji, ter se po uspešno opravljenem programu vrnejo domov oziroma se zaposlijo in postanejo produktivni člani družbe. S programom *Detskaja derevnja* so začeli leta 2002, vendar so ga leta 2004 preoblikovali iz programa, namenjenega cestnim otrokom, v program, namenjen tistim, ki bi lahko postali cestni otroci, torej iz kurativnega v preventivni program. Glavni razlog je po navedbah Fedotove bil, da cestni otroci niso ostajali v programu. Velikokrat, še posebej pozimi, so le prišli, se najedli, naspali in preoblekli, potem pa kaj ušpičili, velikokrat tudi kaj ukradli in pobegnili nazaj na cesto. *Detskaja derevnja* je bila tako zaradi izostanka celotne populacije preoblikovana v varno hišo za otroke iz zlorabnih družin, s ciljno rehabilitacijo cestnih otrok pa se v organizaciji načeloma ne ukvarjajo več. Po mnenju pedagogov v programu in ostalih informatorjev je delovanje organizacije sicer uspešno, vendar pa se je program za rehabilitacijo cestnih otrok pokazal kot izjemno neuspešen, s čimer so soglašali tudi cestni otroci, ki so sodelovali v programu.

Programi, ki bi jih v Makejevki lahko označili kot manj uspešne, je relativno veliko. Omeniti gre predvsem projekte, namenjene cestnim otrokom, ki so jih izvajale organizacije »Zdorovie natsii«, »Dobri pastor« in »Cerkev Rema«, noben od izvedenih programov pa ni bistveno vplival na populacijo cestnih otrok v mestu. Kot uspešen program sankcioniranja problema cestnih otrok je mogoče izpostaviti le serijo represivnih akcij mestnih oblasti, ki so otroke v predvolilnem času leta 2007 na silo pobrale s cest in jih zaprle v nekatere internate v mestu.

SKLEP

Iz kratkega opisa predstavljenih primerov dobre in slabe prakse pri izobraževanju in resocializaciji cestnih otrok v Ukrajini izhaja, da so uspešnejši programi tisti, ki temeljijo na dveh ključnih elementih,

elaborirani strukturi in strukturnem izvajanju programa, medtem ko imajo manj uspešni programi bolj ohlapno strukturo. To ne velja samo za predstavljena primera, ampak tudi za ostale programe, ki so usmerjeni v resocializacijo cestnih otrok v regiji. Kot relativno uspešne je mogoče označiti primer mladinskega prevzgojnega doma v Donecku in internata Murc v Makejevki, pri katerima je videti, da uspeh temelji na nekaterih elementih, ki jih je mogoče najti v zaporih (predvsem izolacija gojencev, strog interni red in organizacija celotnega časa bivanja v instituciji). Struktura teh programov ni arbitrarna in improvizirana, ampak specifično določena, represivna, nedemokratična in z vidika udeležencev toga. Tudi na podlagi zbranih podatkov in internih organizacijskih poročil deluje v smislu uspešnosti izobraževanja in resocializacija cestnih otrok bolje kot primerljivi programi s permissivnejšim pristopom.

Hkrati s tem je videti, da so programi, ki so imeli bolj permissivno, manj tego in relativno demokratično strukturo, manj uspešni. V podporo tej trditvi gre omeniti že navedena mnenja nekaterih pedagogov in vodij izvajanih programov, predvsem pa na to kaže stopnja povratništva udeležencev na cesto. Večina respondentov, ki so sodelovali v naši raziskavi v Makejevki, je bila vključenih v lokalne programe izobraževanja in resocializacije v Makejevki, nekateri pa so bili vključeni tudi v programe mladinskega prevzgojnega doma v Donecku in v internatu Murc v Makejevki. Respondenti, ki so bili udeleženi v programu *Detskaja derevnja* menijo, da je bilo bivanje v Otroški vasi sicer dobrodošlo, saj jim je pomagalo preživeti mrzlo zimo. Bivanje naj bi bilo prijetno, pedagogi so bili prijazni in otroci so se po lastnih navedbah dobro počutili. Kljub temu pa nihče od udeležencev ni ostal v programu, vsi so namreč bivanje na lastno željo prekinili in se vrnili na cesto. Respondenti so v odgovor na to vprašanje povedali, da je bilo bivanje v programu nezanimivo in dolgočasno. Izobraževalni procesi, ki so se znotraj programa izvajali, niso bili produktivni, pedagogi niso uspeli vzdrževati discipline in niso imeli prave avtoritete. Iz analize odgovorov respondentov je mogoče skleniti, da je eden glavnih razlogov za nastalo situacijo dejstvo, da so bile kot pedagogi v Otroški vasi zaposlene ženske. Te so v očeh gojencev delovale na podlagi materinske avtoritete oziroma materinskega principa. Veliko cestni otrok pa prihaja ravno iz družin z dominantno materjo in videti je, da je to pomemben dejavnik, ki vpliva na otroke kot motivator za beg na cesto, hkrati pa omogoča tudi relativno frekventno vračanje domov.

Odlomek iz zapiskov (2006):

»Videti je, da je otrokom mati izjemno pomembna, celo bolj kot oče. Mama pije, ampak je še vedno mama. Mama je pa tudi tista, ki gleda s solzami v očeh, kako sin pobegne od doma in ga čez čas s solzami v očeh spet sprejme domov.«

Na podlagi tega bi bilo mogoče razložiti tudi frekvenco prihajanja in odhajanja iz programa Otroška vas. Program je izrazito ‚materinsko‘ naravnano, otroci se prostovoljno vključijo, interno pravilo pa jih zavezuje, da v programu ostanejo, saj se v primeru bega na cesto ne bi mogli več vrniti. Namen pravila je bil vzpostaviti spoštljiv odnos udeležencev do možnosti, ki jih program ponuja. Kljub eksplicitno postavljenemu pravilu, ga pedagogi in vodja programa niso spoštovali, otroci so začeli bežati na cesto in vseeno so se jih pedagogi usmiliti in vzeli nazaj. Po prvih uspešnih poskusih bega na cesto in vrnitvi v program, se je takšno vedenje med cestnimi otroci razširilo kot vzorec in otroci so ga začeli izkoriščati. V program so prišli, ko je bilo življenje na cesti težko, najpogosteje pozimi. V vasi so jih oskrbeli in takoj, ko je situacija na cesti postala znosnejša, so se tja spet vrnili. Velikokrat se je tudi zgodilo, da so otroci pravila namenoma kršili, da bi s tem izzvali izključitev iz programa in dobili razlog za vrnitev na cesto.

Opisano vedenje cestnih otrok sploh ni nenavadno. Prej bi bilo nenavadno, da bi v takšnem programu ostali do konca. Njihov preživetveni mehanizem temelji namreč na osnovi, ki otrokom omogoča, da izkoristijo dane možnosti, ne da bi pri tem ogrozili svoj uveljavljen način življenja. Tisto, kar številni raziskovalci opisujejo kot manipulativnost, goljufivost in delinkventnost (prim. Bemak, 1996; Aptekar, 2000), je prej kot zlobno dejanje, manifestacija sposobnosti izkoriščanja potencialnih možnosti in prilagodljivosti. Iz tega torej izhaja, da otroci na podlagi lastne interpretacije situacije izkoristijo možnosti, ki so jim na voljo, ta interpretacija pa je velikokrat radikalno drugačna od interpretacije ljudi, ki s cestnimi otroki delajo, in tisto, kar eni vidijo kot kršitev pravila, vidijo drugi kot izkoriščen potencial. Iz tega torej izhaja, da programi, ki so oblikovani elaborirano, striktno in nedemokratsko, omogočajo manj možnosti za partikularne interpretacije pravil. Struktura otrokom dopušča manj možnosti za realizacijo svojih, cestnih preživetvenih mehanizmov, hkrati pa jim z organizacijo celotnega časa bivanja onemogoči izpostavljanje brezdelju in posledično dolgčasu. Ker je edina pot do izhoda iz programa dokončanje le-tega, je tudi manj disciplinskih problemov in kršitev, saj izključitev

iz programa, za razliko od manj represivnih programov, ni opcija, ki je otrokom na voljo.

Med respondenti, ki so sodelovali v naši raziskavi, je veliko takšnih, ki so bili udeleženi v obeh tipih programov. Sami respondenti navajajo, da je življenje v represivnejših tipih programov sicer težje in manj prijetno, vendar je hkrati njihov učinek večji. Štirje respondenti so dejansko navedli, da se je frekventnost njihovega obiskovanja ceste po bivanju v prevzgojnem domu v Donecku bistveno zmanjšala prav zaradi bivanja v tej instituciji. Kot pomemben dejavnik uspešnosti institucije so omenili avtoriteto uslužbencev institucije in red, kljub temu, da sami niso eksplicitno izpostavili, pa iz intervjujev izhaja tudi pozitiven učinek organizacije časa in aktivnosti ter dodelanega sistema sankcioniranja kršitev.

Glede na to, da so procesi socializacije otrok v cestno življenje in njihove resocializacije in reintegracije nazaj v družbo dokaj neraziskani, bi bilo več naporov potrebno vložiti ravno v raziskovanje in razumevanje teh procesov. Na podlagi tega razumevanja bi bilo namreč mogoče oblikovati boljše preventivne programe, ki bi okrepili družino in tako zamejili beg otrok na cesto, hkrati pa izboljšati programe, ki bi cestne otroke uspešneje resocializirali in reintegrirali v njihove matične družine.

LITERATURA

- Aptekar, L. (2000): *New Directions on adolescent research: developing a cross-cultural methodology for working with street children*. Prezentacija. The European Association for Research on Adolescence, 2. junij 2000.
- Bemak, F. (1996): Street researcher – A new paradigm redefining future research with street children. *Childhood – A Global Journal of Child Research* 3 (2): 147–156.
- Bosewitz, R. (1988): *Waifdom in the Soviet Union, Features of the Sub-Culture and Re-Education*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Wien: Peter Lang.
- CSC (2001): *A Civil Society Forum for South Asia on Promoting and Protecting the Rights of Street Children*, 12–14 December 2001, Colombo, Sri Lanka.
- CSC (2002): *A Civil Society Forum for East and Southern Africa on Promoting and Protecting the Rights of Street Children*, 11–13 February 2002. Kenya, Nairobi.
- CSC (2003): *A Civil Society Forum for Anglophone West Africa on Promoting and Protecting the Rights of Street Children*, 21–24 October 2003. Accra, Ghana.
- CSC (2003a): *A Civil Society Forum for East and Southeast Asia on Promoting and Protecting the Rights of Street Children*, 12–14 March 2003. Thailand, Bangkok.
- CSC (2004): *A Civil Society Forum for North Africa and the Middle East on Promoting and Protecting the Rights of Street Children*, 3–6 March 2004, Kairo, Egipt.
- CSC (2004a): *A Civil Society Forum for Francophone Africa on Promoting and Protecting the Rights of Street Children*, 2–5 June 2004, Senegal.
- Epstein, I. (1996): Educating street children: some cross-cultural perspectives. *Comparative education*, 32 (3): 289–302, november 1996. Abingdon: Carfax Publications CO.
- Patterson, G. R., DeBaryshe, B. in Ramsey, E. (1990): A Developmental Perspective on Antisocial Behavior. *American Psychologist*, 44, 329–335.
- Rodriguez, S., O. in Martinez, L. R. (2002): Interpersonal perception among teachers and students: the case of street children. *Revista mexicana de Psicología* 19(1): 37–46, junij 2002. Talpan: Sociedad Mexicana Psicología.